

Tallinna Ülikool
Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

Mari-Liis Huul

LAHUSELAVAD ISAD EESTIS –
ISA JA LAPSE VAHELISE PIIRATUD SUHTE KONTEKSTIS

Magistritöö

Juhendaja: Leeni Hansson, PhD

Kaitsmisele lubatud

(Juhendaja allkiri)

Tallinn 2013

RESÜMEE

Eesti ühiskonnas levivate traditsiooniliste soorollihoiakute järgi tehakse selget vahet meeste ja naiste rollidel. Viimase järgi peetakse lapse peamiseks hooldajaks ema ning isa käsitletakse pigem ema abilisena, sest usutakse, et ema ja lapse vahel on eriline side. Kui lastekasvatamine on naiste ülesanne, siis meeste kohustus on perele majandusliku kindlustunde pakkumine – seda ka lahutuse või lahkuminekuga järgselt. Eestis on levinud nn „puhta lahkuminekuga“ mudel, mille järgi vanemad omavahel ei suhtle ning lahuselava vanema - kelleks reeglina on isa – ja lapse omavahelist suhtlemist püütakse hoida minimaalsena. Mehelt oodatakse peamiselt elatise maksmist ning ema otsustada on see, kas ja kui palju lahuselav isa saab lapse elus pärast lahkuminekut muul viisil osaleda.

Magistritöö keskendub lahuselavatele isadele Eestis ja seda isa ja lapse vahelise piiratud suhte kontekstis. Uurimus põhines kvalitatiivsetel andmetel ning intervjuudel, milles osales kaheksa isa ja neli erinevat eksperti, kes lisasid tööle oma vaatenurga.

Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada isade perspektiivist lähtudes: (1) kuidas ja milles väljendusid probleemid lastega suhtlemisel, milliseid strateegiaid kasutati vanematevahelistes suhetes; (2) isade elatise maksmise praktika ja hoiakud; (3) hoiakud lastekasvatamisse ja vanemarollidesse institutsionaalsel tasandil ning (4) isarolli konstrueerimine lahusus- või lahkuminekuga järgses kontekstis.

Uurimustulemuste põhjal võib öelda, et isade probleemid oma lapsega kohtuda väljendusid erinevalt: olenesid ema tujust, tahtmisest, ema võimust otsustada. Emade peamised strateegiad isadel lastega suhtlemist piirata või takistada olid näiteks enda või lapse kättesaadamatuks muutmine, lapse väidetav haigestumine või tema soovimatus isaga (enam) suhelda. Selle tagajärjeks oli lapse võõrutamine mitte üksnes isast, vaid ka isapoolsest suguvõsast. Vaatamata keeruliste suhetele maksid reeglina uuringus osalenud isad elatist ning suhtusid selle mittemaksmisesse negatiivselt. Elatisest sai vanematevahelistes suhetes võimuküsimus ning isade jaoks oli sellel laiem - mittemateriaalne ja sümboolne tähendus. Institutsionaalsel tasandil tundsid isad tugevalt juurdunud konservatiivseid hoiakuid vanema- ja soorollidesse, mis taastoodavad kehtivaid praktikad lastekasvatases. Kuigi isad tundsid, et nende peamiseks (ainsaks) rolliks peetakse lapse majanduslikku ülalpidamist, pidasid isad seda siiski oma rolli konstrueerimisel oluliseks. Isa ja ema rolli võrreldes oldi eriarvamusel – üheltpoolt leiti, et emad saavad lastekasvatamisega paremini hakkama kui isad bioloogilistel põhjustel ja teiselt poolt, et vanemaroll on õpitav ning ei ole sõltuv soost. Kuna isad kohtusid lastega harva, pidasid nad oma suhet lapsega ebaloomulikuks. Nad tundsid puudust lähedasest emotsionaalset sidemest oma lapsega ning see oli neile emotsionaalselt raske.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eestis levinud soolised stereotüübid töötavad tugevalt nende isade kahjuks, kes peale lahutust/lahkuminekut sooviksid oma isarolli täita.

Võtmesõnad: isa, isaroll, maskuliinsus, soorollid, lahusus, lahkuminek, lahususjärgsed suhted, piiratud suhe, institutsioonid, elatis.

Nonresident Fathers in Estonia – in the Context of Father-Child Limited Contacts

Mari-Liis Huul

ABSTRACT

Present-day Estonian society is very traditionally gender roles' centred, the roles of the man and woman are clearly distinguished. According to those, taking care of children is mother's responsibility, she is considered as the primary caregiver while the father's main role is to be the breadwinner. Father is considered to be a co-parent or a secondary caregiver because it is believed that there is a special bond between a mother and a child. This kind of task distribution is also prevalent in post-divorce parenting. This means that the separated spouses do not communicate with each other and the communication between the nonresident parent (generally a father) and the child are kept to a minimum. The main expectation for the father is to pay alimony and it's the mother's decision to what extent the nonresident father can be involved in his children's lives.

The current master's thesis focuses on the nonresident fathers in Estonia in the context of the limited contacts between the father and the child. The methodology used in this study is qualitative research method. During the study, eight interviews with fathers were carried out. Additionally, interviews with different experts (sworn advocate, lawyer, bailiff and child protection worker) were carried out to add different points of view to the study.

The aim of the study was to find out from fathers' perspective: (1) how did the communication problems with the children occur, what kind of strategies were used in parental relationships; (2) alimony payment practice and the fathers' attitudes towards it; (3) attitudes towards parenting and parental roles on an institutional level; (4) constructing a father role in the postdivorce context.

Study results revealed that the problems of the fathers not being able to communicate with their children varied: seeing a child depended on the mother's mood, will and power to decide. The mothers had different strategies to impede father-child contacts. As a result, the child became estranged from the father and all the relatives from his side of the family. Despite the complex and difficult parental relationships, most fathers paid alimony and had a negative attitude towards the fathers who didn't. Alimony became the question of power and for the fathers, it had a broader – immaterial and symbolic – meaning. On an institutional level, the fathers felt deeply rooted conservative attitudes towards parental and gender roles which reproduce the current practice in the child care. Although fathers felt that their main/only role is to be an economic provider, they still considered it important while constructing their role as the father. While comparing maternal and paternal roles, opinions were mainly divided into two. On the one hand, fathers believed that due to inevitable, biological reasons, mothers are better caregivers than fathers. On the other hand, it was believed that the parental role does not depend on the gender – it can be learned. Since the contacts between the father and the child were rare, fathers considered their relationship with their child unnatural. They missed the close emotional connection with their child and it was emotionally difficult for them.

To sum up, the prevailed traditional gender stereotypes in Estonia work strongly against those fathers who are willing to fulfill their role as a father after the divorce or separation.

Keywords: *father, fathering, masculinity, gender roles, divorce, separation, post-divorce parental relationships, father-child (limited) contact, institutions, alimony.*

EESSÕNA

Minu magistritöö poleks valminud ilma paljude heade inimesteta. Suured tänusõnad tahan öelda nendele isadele, kes nõustusid uuringus osalema ja oma kogemusi jagama! Tean, et ei olnud kerge rääkida sel emotsionaalselt raskel teemal ja seda enam olen tänulik nende panuse eest selle töö valmimisel.

Samuti andsid olulise panuse töösse eksperdid, kes olid nõus vaatamata oma hõivatusel näpistama oma aega uuringus osalemiseks.

Olen tänulik ka oma ülemusele, **Marilis Sepale**, kes on töö kirjutamisse väga mõistvalt suhtunud.

Täna **Viktor Turkinit**, kes aitas mul orienteeruda keerulises seaduste rägastikus ja aitas leida töö kirjutamiseks vajalikke materjale.

Täna toetuse eest ka oma lähedasi!

Kõige erilisemad tänusõnad lähevad minu juhendajale, **Leeni Hanssonile**, kelle toetuseta seda tööd ei oleks!

Aitäh teile kõigile!

SISUKORD

Resümee	2
Abstract	3
Eessõna	4
SISSEJUHATUS	7
1. ÕIGUSLIK RAAMISTIK JA INSTITUTSIOONID	9
1.1 Õiguslik raamistik	9
1.1.1 Perekonnaseadus	9
1.1.2 Hooldusõigus perekonnaseaduses	10
1.2 Perekonna problemaatikaga tegelevad institutsioonid	11
1.2.1 Kohus.....	11
1.2.2 Lastekaitsespetsialist ja sotsiaaltöötaja	12
1.2.3 Lepitaja	13
1.2.4 Kohtutäitur.....	13
1.2.5 Justiitsministeerium (rahvusvaheline lapserööv)	13
1.3 Elatis	14
1.4 Isadust toetavad poliitikameetmed Eestis	14
2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	16
2.1 Varasemad uurimused	16
2.2 Sotsiaalkonstruksionistlik paradigma	17
2.2.1 Soorollid	18
2.2.2 Vanemarollid	19
2.2.3 Eestlaste hoiakud soorollidesse	20
2.2.4 Maskuliinsus.....	20
2.2.5 Isa ja lapse vaheline suhe	22
2.3 Lahutused/lahkumine	22
2.3.1 Lahutusjärgsed suhted vanemate vahel	23
2.3.2 Lahutuse mõju	24
2.3.3 Lahutusjärgsed peresuhted	25
2.3.4 Elatis ja selle tähendus	26
3. UURIMUSPROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA	28
3.1 Uurimus- ja andmekogumismeetod	28
3.2 Uurimusküsimused	29
3.2.1 Intervjuud	30
3.3 Valim	30
3.3.1 Valimi kriteeriumid	30
3.3.2 Valimile ligipääs ja anonüümsuse tagamine	31
3.3.3 Valimi kirjeldus	32
3.4 Analüüsimeetod	34

4. TULEMUSED.....	35
4.1 Lastega suhtlemine	35
4.1.1 Suhete tsüklilisus	35
4.1.2 Probleemid lastega suhtlemisel ja kohtumisega	36
4.1.3 Isapoolse suguvõsa võõrutamine lapsest	41
4.2 Elatis ja lapsega seotud kulud	46
4.2.1 Elatise maksmine.....	46
4.2.2 Suhtumine emade elatise kasutamisse.....	47
4.2.3 Elatise määramine kohtus.....	49
4.3 Kokkupuude institutsioonidega	50
4.3.1 Lastekaitsepspecialist. Sotsiaaltöötaja.....	50
4.3.2 Kohus. Kohtunik	54
4.3.3 Advokaat. Õigusabi	62
4.3.4 Kohtutäitur.....	63
4.3.5 Kokkupuude teiste institutsioonidega	66
4.4 Isa rolli konstrueerimine.....	69
4.4.1 Lapse ülalpidamine kui mehe kohustus.....	69
4.4.2 Isa rolli täitmine.....	70
4.4.3 (Negatiivsed) stereotüübid	72
4.4.4 Isa ja lapse vaheline suhe	73
DISKUSSIOON JA JÄRELDUSED.....	77
KASUTATUD KIRJANDUS.....	80
LISAD.....	85

SISSEJUHATUS

„Lapsed on (t)ema asjad“ (Henri)

Magistritöö teema keskendub lahuselavatele isadele Eestis isa ja lapse vahelise piiratud suhte kontekstis. Eestis on levinud nn „puhta lahkumineku“ mudel (Hansson 2007), mille järgi endised partnerid omavahel ei suhtle ning lahuselava vanema (reeglina isa) ja lapse omavahelist suhtlemist püütakse hoida minimaalsena. Ühiskonnas levinud hoiakute järgi tehakse selget vahet meeste ja naiste rollidel, mille kohaselt mehe ülesanne on perele majandusliku kindlustunde pakkumine ja ema ülesanne laste kasvatamine. Selline 'tööde' jaotus ei ole ka erand lahutus- või kooselu lagunemise järgsetes peresuhetes.

Samal ajal on poliitikaanalüüsides ja arengukavades välja toodud, et riik peab isadust väärtustama ja toetama ning aitama tugevdada isa ja lapse vahelist seotust. Enamik perepoliitilisi meetmeid on soolist võrdõiguslikkust arvestavad ja seaduse järgi on emadel ja isadel võrdsed õigused. Vaatamata sellele on üksikvanemate puhul Eestis reeglina tegemist emaga.

Soolisele võrdõiguslikkusele on enam tähelepanu pööratud just naiste/emade kontekstis – näiteks töö- ja pereelu ühendamise võtmes. Paljudes erinevates elusfäärides on mehed domineerival ja paremal positsioonil kui naised. Lapsed ja nendega seonduv on aga valdkond, kus olukord on vastupidine. Isa ei peeta sageli (sama) täisväärtuslikuks vanemaks, vaid pigem ema abiliseks ja laste kasvatamise üle otsustamiseks teisejärguliseks vanemaks. Sellega kaotavad sageli lapsed lahusjärgselt aga ühe oma vanematest, kellega seaduse järgi on neil õigus kontakte hoida. Teema olulisusele viitavad ka nii Eestis kui välismaal tekkinud ühendused isade õiguste eest võitlemiseks.

Oma magistritöös püüan teada saada lähtudes isade perspektiivist, kuidas ja milles lastega suhtlemise probleemid väljendusid ja milliseid strateegiaid omavahelistes suhetes kasutati. Lisaks püüan välja selgitada isade elatise maksmise praktikat, hoiakuid sellesse ja elatise tähendust nende jaoks. Sean eesmärgiks ka analüüsida hoiakuid lastekasvatuse ja vanemarollidesse institutsionaalsel tasandil ning viimasena, uurida mehe ja isa rolli konstrueerimist lahutuse või lahkumineku järgses kontekstis.

Valisin töö teema isadega seonduvalt jätkuks oma bakalaureusetööle, milles kirjutasin isarolli konstrueerimisest hoopis vastupidises olukorras – kui isad jäid emade asemel väikelastega mõneks ajaks koju (nt vanemahüvitisega). Keskendun oma magistrیتöös isadele ka tasakaaluks rohkearvulistele uuringutele emadest. Vähemalt Eesti kontekstis on minu töö üsnagi uudne lähenemine, millega lisan omapoolse panuse perekonna- ja soouuringutesse.

Uurimuse valimi moodustavad isad ning perede ja laste temaatikaga tegelevad eksperdid. Töös keskendun isade perspektiivile, millele lisan ekspertide vaate.

Magistrیتöö esimeses osas annan ülevaate õiguslikust raamistikust ja institutsioonidest. Peatükk hõlmab peamiselt perekonnaseadust, perekonna problemaatikaga tegelevaid institutsioone, elatist ja isadust toetavaid poliitikameetmeid. Kuna valimi üheks kriteeriumiks oli kokkupuude mõne institutsiooniga, kelle ülesandeks on lahutusjärgsetele probleemidele lahenduste otsimine ja leidmine, pean oluliseks anda ülevaade seadustest ja vastavatest institutsioonidest nii palju, kui sellel on kokkupuutumust töö teemaga.

Töö teises osas tutvustan teoreetilisi lähtekohti ning lahutuse/lahkuminekuga seonduvat. Peatükis annan ülevaate varasematest uuringutest, soo- ja vanemarollidest, maskuliinsusest, isa ja lapse vahelistest suhetest, lahutusest ja sellega seonduvast.

Töö kolmandas osas kirjeldan täpsemalt uurimusküsimusi, andmekogumis- ja analüüsimeetodit, selgitan valimi koostamise põhimõtteid ja annan detailsema ülevaate valimist.

Neljandas osas toon välja tulemused ning viimases osas uurimustöö järeldused.

1. ÕIGUSLIK RAAMISTIK JA INSTITUTSIOONID

Isade lahtusjärgsete probleemide paremaks mõistmiseks teen käesolevas peatükis lühikese ülevaate Eesti perekonna õiguslikust raamistikust ja sellega tegelevatest institutsioonidest.

1.1 Õiguslik raamistik

Lastega seotud probleemide lahendamine hõlmab mitmeid erinevaid seadusi, muuhulgas perekonna- ja lastekaitseadust, karistus- ja tsiviilkohtumenetluse seadustikku, sotsiaalhoolekandeseadust. Järgnevalt keskendun kahele esimesele, mis määravad nii laste kui vanemate õigused ja kohustused.

1.1.1 Perekonnaseadus

Perekonnaseaduse (edaspidi PKS) järgi on vanematel laste suhtes võrdsed õigused ja kohustused¹ ning kui vanemad ei jõua ühise hooldusõigusega lapsi puudutavates olulistest küsimustes kokkuleppele, on kohus see, kes võib vanema taotlusel anda konkreetses asjas otsustusõiguse ühele vanematest². Samuti tuleneb PKSist lapse õigus isiklikult suhelda mõlema vanemaga ning ka vanema kohustus ja õigus lapsega isiklikult suhelda³. Lastekaitse seaduse (LaKS) järgi on lapsel õigus säilitada lahuselava vanemaga isiklikud suhted ja kontakt mõlema vanemaga ning lähedaste sugulastega, v.a kui see kahjustab last⁴.

Vanemate võrdseid õiguseid ja kohustusi lapsega kooselava vanema ja lahuselava vanema puhul ei saa võtta sõna-sõnalt. Riigikohus on leidnud, et „*hoolimata PKS §-s 49 sätestatud vanemate õiguste ja kohustuste võrdsuse põhimõttest ei saa alati lahus elavale vanemale tagada samasugust lapsega suhtlemise ja lapse kasvatamise õigust, nagu see on lapsega koos elaval vanemal. Lapsest lahus elamine vähendab paratamatult vanema ja lapse koosolemise võimalusi*“⁵.

Oma kohustusi peavad vanemad täitma heas usus ning lähtuvalt lapse huvidest ning ei tohi takistada teise vanemaga suhtlemist või kahjustada suhet teise vanemaga³.

¹ *Kui seadusest ei tulene teisiti – PKS § 116 lg 1. Vanema hooldusõiguse põhimõtted

² PKS § 119. Otsustusõiguse andmine ühele vanemale

³ PKS § 143 lg 1. Lapsega suhtlemise õigus

⁴ LaKS § 28. Suhtlemine lahuselavate vanematega

⁵ Riigikohtulahend 3-2-1-13-07

Nagu on väitnud advokaat Veronika Aunpu (2011), on perekonnaõigus üks keerulisemaid õigusvaldkondi ja seda põhjusel, et õigus on seotud ka psühholoogiaga. Õiguslike küsimuste lahendamist võivad saata või takistada emotsioonid ja asjaosaliste mitteratsionaalne mõtlemine ning käitumine.

1.1.2 Hooldusõigus perekonnaseaduses

2010. aastal kehtima hakanud PKSiiga võeti kasutusele maailmas laialt levinud õigusmõiste „vanema hooldusõigus“, et täpsustada ja parandada eelmise PKSi kitsaskohti või varasemalt reguleerimata küsimusi. Sealhulgas peeti näiteks probleemiks asjaolu, et vanema õigused kuulusid mõlemale vanemale. See tähendas, et mh säilitas lapse esindamise õiguse ka see vanem, kes polnud last aastaid näinud ning tema elus osalenud ja „*neid õigusi sai piirata ainult eriti ränkade eksimuste korral*“. Ka oli murekohaks tõhusa kontrolli puudumine vanemate tegevuse üle. (Justiitsministeerium 2010)

PKSi järgi hõlmab vanema hooldusõigus isikuhooldust ehk õigust hoolitseda lapse isiku eest, varahooldust ehk õigust hoolitseda lapse vara eest, ning õigust otsustada lapsega seotud asju⁶.

Hooldusõiguse kasutuselevõtt tähendas, et üldjuhul hakkas vanema hooldusõigus kuuluma mõlemale vanemale, kuid seda on võimalik määrata ka ainult ühele vanemale või piirata mingites küsimustes ühe vanema otsustusõigust (nt vanemate lahusele korral; vanemale võib jääda isikuhooldusõigus, kuid puududa õigus varaliste küsimuste üle). PKSist tulenevalt on hooldusõigust võimalik ka osadeks jagada. Lapse igapäeva asju otsustab see vanem, kelle juures laps elab. (ibid.)

PKSi lähema käsitlemise vajaduse tingib asjaolu, et selle seaduse ja hooldusõiguse mõiste sissetoomisega kaotas märkimisväärne osa lapsevanematest (reeglina isad), kes elasid lapsest lahus, hooldusõiguse ühe ebaõnnestunud juriidilise nüansi tõttu – uue seaduse järgi hakkas ainuhooldusõigus kuuluma vaid vanemale, kelle elukoha oli kohus varasemalt lapse elukohaks määratud⁷. Seega näiteks isad, kes leppisid lapse elukoha määramisel lapse (näiteks vanusest tulenevalt või mõnel muul põhjusel) jätmisega ema juurde, olid *üleöö* ilma jäänud kogu hooldusõigusest – nendele vanematele oli jäänud vaid õigus lapsega suhelda ja kohustus teda üleval pidada, aga mitte otsustada näiteks lasteaia või kooli valiku üle. Samuti

⁶ PKS § 116 lg 2. Vanema hooldusõiguse põhimõtted

⁷ PKS rakendussäte § 214 lg 3. Vanema hooldusõigus - *Kui enne käesoleva seaduse jõustumist on kohus lapse elukohaks määranud ühe vanema elukoha, siis loetakse alates käesoleva seaduse jõustumisest vanema hooldusõigus kuuluvaks vaid vanemale, kelle elukoha on kohus lapse elukohaks määratud*

tähendas see, et piiratud õigusega vanemal puudus õigus saada infot lapse tervise kohta tema arstilt. Seaduse eelnõu koostajad põhjendasid sellist lahendust ökonoomsetel kaalutlustel. Alternatiivse valiku puhul oleks kõik vanemad uue PKSiga saanud lapse suhtes ühise hooldusõiguse. Oluline on siinkohal ära märkida, et varasemalt oli ühe vanema õiguste piiramine keeruline – see tähendas, et pidi olema tõendatud, et ühine hooldusõigus on lapsele kahjulik, vanem kuritarvitab oma õigusi või ei suuda oma kohustusi täita vajalikul viisil. (Turkin 2012) Nagu eespool kirjas, sai vanema õigusi varasemalt piirata vaid ainult väga ränkade eksimuste korral.

Kuna reeglina on üksikvanemateks emad ja kohtupraktika järgi harva määratakse laps elama isa juurde, kahjustas see isade õigusi ning ökonoomsed põhjendused kaalusid üles vanemate võrdse kohtlemise. Otstarbekam ning väiksemal määral lapsest lahuselava vanema õigusi riivav oleks PKS regulatsioon, et vana seaduse kohaselt kohtus lapse elukoha õiguse saanud vanem oleks uue PKS rakendussättega saanud vaid otsustusõiguse lapse viibimiskoha osas, mitte aga hooldusõiguse tervikuna.

1.2 Perekonna problemaatikaga tegelevad institutsioonid

Lahuselavate vanemate probleemid on reeglina peamiselt seotud lapse ülalpidamise või suhtlemisega – nendele kahele järgmised alateemad ka keskenduvad.

Nagu eespool kirjas, on lapsel õigus säilitada isiklikud suhted lahuselava vanemaga ning lapsega koos elav vanem ei tohi takistada lapsel teise vanemaga suhelda ega kahjustada nende suhteid. Suhtlusõiguse eesmärgiks on tagada lapse ja vanema suhete hoidmine ja jätkumine lahuselava vanemaga. Suhtlemisõigus on olemas ka vanemal, kellel puudub lapse osas hooldusõigus. Ei PKSis ega LaKSis ole selgelt sätestatud, kuidas peaks kohus määrama lapse ja vanema suhtlemist – seega teeb seda kohus enda äranägemise järgi, reeglina pidades silmas lapse huvisid⁸.

1.2.1 Kohus

Lapsega seotud vaidlused (v.a elatise nõue) otsustatakse kohtus hagita menetluses (kus kohtu roll on aktiivsem kui hagimenetluses) – selle käigus täpsustatakse suhtlemiskorra detailid nagu kohtumise viis, aeg, koht, sh määratakse kohtumise kestus ja sagedus ning lapse üleandmise kord. PKSis on ka kirjas, et kohus võib piirata lapse huvides suhtlusõigust

⁸ PKS § 123. Lapse huvidest juhindumine

ning vajadusel määrata vanema kohtumine lapsega kolmanda isiku juuresolekul, keelata või piirata kolmandal isikul lapsega suhelda⁹.

Kohtumenetluse ajaks määratakse lapsele esindaja, advokaat.

Kuna kohtumenetlus võib kesta pikalt, on võimalik taotleda hagi tagamist esialgse õiguskaitse rakendamisega, millega määratakse lapsega suhtlemise kord kuni kohtuotsuseni jõudmiseni. Esialgse õiguskaitse rahuldamine on kohtu diskretsioonotsus¹⁰ ning seda ei rahuldata kui kohus peaks leidma, et see on lapse huvidega vastuolus.

Täitemenetluse seadustiku järgi on tsiviilasjas, mida perekonnaõiguse küsimused on, täitedokumentiks jõustunud kohtumäärus¹¹. See tähendab, et kuigi vanemad võivad omavahelisi lastega seotud kokkuleppeid teha nii lastekaitse spetsialisti kui notari juures, ei ole need täitedokumendid ehk täitemenetluse korras täita ei saa. Suhtlemiskorra kohtumäärusel on ka oma seadusest tulenev erisus, mis tähendab, et seda ei saa koheselt sundtäitmisele (st kohtutäiturile) saata, vaid määruse rikkumise korral tuleb vanemal pöörduda lepitusmenetluse taotlusega kohtusse. Kui lepitusmenetlus ebaõnnestub, otsustab kohus sunnivahendi kohaldamise üle.

Kohtusse minek eeldab väljaminekuid (riigilõivud, advokaadikulud), kui nende maksmine käib üle jõu, on võimalik taotleda riigi õigusabi, mida osutavad Eesti Advokatuuri liikmed. See tähendab, et õigusteenuse eest maksab esialgu riik, kuid mis ei pruugi aga olla taotlejale täiesti tasuta. Õigusabi määramisel võidakse panna ka kohustus see maksta osaliselt või täielikult tagasi pärast kohtuvaidluse lõppu.¹² Selle eesmärgiks on tagada, et kohtusse pöördumisest ei loobutaks majanduslike põhjuste tõttu.

1.2.2 Lastekaitse spetsialist ja sotsiaaltöötaja

Kui vanemad ei suuda omavahel lapsega suhtlemist kokku leppida, võib pöörduda ka lastekaitse- või sotsiaaltöötaja poole, kes püüab osapooli lepitada ning vastava kokkuleppe saavutada. Tavaliselt ongi nemad need spetsialistid, kelle poole kõigepealt lastega seotud küsimustes pöörduetakse, kuna kohtusse minek eeldab väljaminekuid – nii riigilõivude, kuid eriti juriidilise nõustamise ja kohtus enda advokaadiga esindamise näol.

⁹ PKS § 143 lg 3 ja lg 4. Lapsega suhtlemise õigus

¹⁰ Diskretsioon on kaalutusõigus/kaalutusotsus. Haldusmenetluse seaduse § 4 järgi: kaalutusõigus haldusorganile seadusega antud volitus kaaluda otsuse tegemist või valida erinevate otsuste vahel

¹¹ Täitemenetluse seadustik § 2 lg 1 p 1. Täitedokumendid

¹² Juristaitab.ee (a)

Eelmise, enne 2010. aastal kehtima hakanud perekonnaseadust, oli PKSi järgi esmane lapsega suhtlemise probleemide lahendaja eestkostetasutus (lastekaitsepspetsialistid). Praeguse kehtiva PKSi järgi aga kohus. Viimane on kohustatud eestkostetasutuse arvamuse välja selgitama, kuid see pole kohtule tingimusteta siduv.

1.2.3 Lepitaja

Lepitusmenetlus on üks võimalikest alternatiivsetest vaidluse lahendamise viisidest, mis põhineb poolte vabatahtlikkusel ja mille käigus teatud erapooletu isik – lepitaja – toetab lepitusosaliste suhtlust eesmärgiga aidata neil leida vaidlusküsimusele lahendus. Lepitaja võib pakkuda omapoolse lahenduseettepaneku ja tegutseb seega nagu nõustaja, kuid viimane otsustusõigus jääb vaidlevatele pooltele. Erinevalt kohtu- ja vahekohtumenetlusest puudub vahendajal/lepitajal pädevus langetada poolte suhtes nende tahte vastaselt siduvaid otsuseid. Lepitusmenetluse tulemus on täidetav üksnes juhul, kui pooled on saavutanud kokkuleppe. Lepituse eelis kohtumenetluse ees on kiirem ja vähemkulukam menetlus ning eelis lastekaitse- või sotsiaaltöötaja juures tehtavatele kokkulepete ees võimalus sõlmitud kokkuleppele anda täitedokumendi jõu. Samuti on lepitusmenetlus erinevalt kohtumenetlusest eelduslikult konfidentsiaalne. (Põldvere & Kadakas 2009)

1.2.4 Kohtutäitur

Kohtutäituri ülesandeks täitemenetluses on lapse üleandmine ja lapsega suhtlemise võimaldamine, kui on tuvastatud suhtlemiskorra tingimuste mittetäitmine kohtumääruse järgi. Lapse üleandmise toimingusse kaasatakse omavalitsuse esindaja (reeglina lastekaitse- või sotsiaaltöötaja), samuti on reeglina kohal ka vanema(te) esindaja(d), advokaadid. Kohtutäituril on õigus kohaldada seaduses ettenähtud sunniraha kohtumäärust rikkunud vanemale.

1.2.5 Justiitsministeerium (rahvusvaheline lapserööv)

Lapse viimist ilma teise vanema nõusolekuta ja teadmata välisriiki käsitletakse rahvusvahelise lapseröövina 1980a. Haagi Konventsiooni tähenduses ning sellisel juhul tuleb pöörduda lapse tagasitoimetamise taotlusega Justiitsministeeriumi poole.

1.3 Elatis

Mõlemad vanemad on kohustatud oma last/lapsi üleval pidama, olenemata sellest, kas vanem elab lapsega koos või mitte. Kui vanem oma ülalpidamiskohustust ei täida, võib talt selle välja nõuda. Juhul, kui vanem hoidub kuritahtlikult kõrvale elatise maksmisest, võidakse teda karistada rahalise karistuse või, äärmuslikumal juhul, ka vangistusega¹³.

Elatise taotlemiseks tuleb kohtule esitada maksekäsu kiirmenetluse avaldus (lihtsustatud kirjalik menetlus) lapse elatise nõudes või hagiavaldus (elatishagi). Avalduste eest ei pea tasuma riigilõivu. Maksekäsu kiirmenetlus on elatisehagist lihtsam ja kiirem, kuid selleks peavad olema täidetud teatud tingimused (elatist nõutakse alaealisele lapsele; vanem, kes peab elatist maksuma, on kantud lapse sünniakti; elatise summa ei ületa 200 eurot kuus; teine vanem ei vaidle elatise maksmisele vastu). Kui maksekäsu esitamise eeldused ei ole täidetud, tuleb elatise nõudmiseks esitada hagiavaldus.¹⁴

Puudub täpne ülevaade põhjuste kohta, miks osad vanemad elatise nõuet ei täida. Selgitused võivad olla erinevad – näiteks lahuselava, elatist maksuma kohustatud, vanema töötus või tervislikud põhjused, aga ka lahuselavate vanemate halvad suhted ning uue pere olemasolu lahuselaval vanemal, keda ta on samuti kohustatud üleval pidama. (Sinisaar & Tammpuu 2009:18)

Kohtutäiturite statistika järgi võeti 2011. aastal menetlusse 1565 elatise nõuet (toimikute arv)¹⁵. Seisuga 27.12.2012 oli Kohtutäiturite ja Pankrotihaldurite Koja lehel elatise võlgnike nimekirjas¹⁶ veidi üle 400 inimese, kellest vaid üksikud olid naised.

1.4 Isadust toetavad poliitikameetmed Eestis

Sotsiaalministeeriumi poliitikaanalüüsis on leitud, et „riiklik perepoliitika peab isadust toetama ja väärtustama ning aitama tugevdada isa ja lapse seotust“ (Sinisaar & Tammpuu 2009:8). Samas peetakse selles analüüsis isa vaikimisi selleks vanemaks, kes vanemate lahkumineku korral lapsest lahus elab ning oluliseks peetakse isa ja lapse vahelist seotust selleks, et nendevaheline suhe jääks kestma, millega samal ajal taastoodetakse kehtivat praktikat, kus lapse peamist hooldajat (st ema) ei seata küsimärgi alla.

¹³ Karistusseadustik § 169. Lapse ülalpidamise kohustuse rikkumine

¹⁴ Juristaitab.ee (b)

¹⁵ Täitestatistika 2011 nõuete järgi

¹⁶ Vastavalt kohtutäituri seaduse § 11 lg 4 avaldab kohtutäitur sissenõudja nõusolekul võlgniku nime, isikukoodi või selle puudumisel sünniaja ning võlasumma suuruse kohta veebilehel, kui täitemenetluses on lapse elatise nõue olnud sissenõutav üle 60 päeva

Nimetatud analüüsis on vajalikuks peetud tagada toimiv riiklik süsteem, mis aitaks kindlustada lahuselava vanema lapse eest hoolitsemist ja tema ülalpidamist, muuhulgas on leitud, et tuleks soodustada kohtuväliste kokkulepete saavutamist vanemate vahel ning tõhustada kohtu kaudu elatise taotlemist ja määramist. (ibid.)

Laste ja perede arengukavas 2012-2020 (Targad vanemad ... 2011) tuuakse välja, et Eestis on enamik perepoliitilisi meetmeid soolist võrdõiguslikkust arvestavad ja isadel on emadega võrdsed õigused. Samas arengukavas on leitud, et isade aktiivset osalust lastekasvatuses takistavad ühiskonnas kinnistunud hoiakud ja stereotüübid ning teiste riikide eeskujud on näidanud, peamiselt Skandinaavia maade eeskujul, et poliitikameetmete kujundamisega on võimalik soodustada isade osalust pereelus (ibid.:12-13). Vastuoluliselt eelnevale tuuakse samas dokumendis välja, et kuna laste ja peredega seotud teemad on isiklikud, ei pea riik enda sekkumist pereellu alati otstarbekaks (ibid.:14). Riiklike perepoliitiliste meetmete analüüsis (2009:23) tuuakse välja, et kuigi lahusus või vanemate lahkumine on inimeste eraeluline valik, hõlmab see laiemaid sotsiaalseid riske nagu näiteks leibkonna toimetuleku halvenemine ja vaesuse suurenemine, mis omakorda tähendab laiemaid sotsiaalmajanduslikke probleeme, mille puhul riik peab sekkuma.

Riik nõustub, et lähisuhted ja nende kvaliteet mõjutavad inimeste heaolu ja tervist olulisel määral ning on leidnud, et lahutuste/lahkuminekute kontekstis on oluline tähelepanu pöörata ka võimalikele mõjudele meeste heaolule ja tervisele (ibid.).

Nagu mujal maailmas, on ka Eestis alustanud tegevust mittetulundusühingud isade/meeste õiguste kaitseks ja võrdõiguslikkuslikkuse edendamiseks. Välja võib tuua MTÜ Ühendus Isade Eest ja MTÜ Eesti Meestekeskus.

Viimastel aastatel on Eestis isarollile enam tähelepanu hakatud pöörama ka konverentside, seminaride ja kampaaniate näol. Novembris (2012) toimus kampaania „Issi, kus sa oled?“, mille eesmärgiks oli pöörata tähelepanu üksikvanematele ning tõsta esile, et lapsed vajavad mõlemat vanemat. Kampaania keskmes oli korraldajate sõnul isa seetõttu, et statistika järgi on Eestis ilma isata kasvavaid lapsi palju enam kui emata kasvavaid¹⁷. Kuigi kampaania mõte oli rõhutada isa olulisust lapse elus, võis kampaania sellisel kujul korraldamine mõjuda vastuoluliselt tekitades kõigist isadest negatiivse kuvandi.

¹⁷ MTÜ Üksikvanema Heaks

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

2.1 Varasemad uurimused

Perekonna ja lastega seonduvate uurimuste arv on aukartustäratav, kuid enamasti keskenduvad vanema rolli käsitlevad uurimused peamiselt emale ja ema rollile (McBride et al. 2005). Isa rolli on nähtud eeskätt perekonna majandusliku toimetuleku kindlustajana (*breadwinner*) ja ema rolli laste eest hoolitsejana. McBride'i ja tema kolleegide arvamuse järgi ei ole sellised ühekülgsed käsitlused isarollist ja isadusest soodustanud positiivse isarolli väljakujunemist.

Kuni 1970. aastateni oli suurem osa perekonda käsitlevatest uurimustest keskendunud kas ema rollile perekonnas või peresisestele horisontaalsetele suhetele, näiteks abikaasade vaheline kodutööde jaotus, perekonda puudutavate otsuste tegemine jms. Perekonna vertikaalsuhteid (vanem - laps suhteid) puudutavates uurimustest pöörati tähelepanu samuti enamasti ema ja lapse/laste vahelistele suhetele. (Hochschild 1989; Hansson 2001 jt)

Isadusega seonduvale temaatikale hakati tähelepanu pöörama 1970.-1980. aastatel (Marsiglio et al. 2000). Esimesed isasid puudutavad uurimused kuulusid ajalooliste perekonnauuringute ja kultuurantropoloogia valdkonda ning analüüsisid isa rolli erinevates kultuurides. Varasemad isaduse temaatikat puudutavad uurimused on enamasti keskendunud kahele valdkonnale: (1) isa olemasolu või isa puudumine ning sellega kaasnevad probleemid ja (2) isa tegelemine lapsega/lastega, mida mõõdeti eeskätt lastele pühendatud ajaga. (Marsiglio et al. 2000; Gillies 2009; Del Boca 2003)

Küll aga saab täna rääkida kaasaegse isaduse kujundite paradoksist (Walter 2000), mis väljendub selles, et ühelt poolt isade roll laste elus pigem kasvab kui kahaneb, teisest küljest väheneb nende isade arv, kes püsivalt oma lastega koos elavad (nii lahutuse kui lahkumineku tagajärjel). Nii on viimaste aastakümnete jooksul ühevanemapere (enamasti üksikemade perede) arvu kasvuga nii Ameerikas, Euroopas kui mujal maailmas abielu ja lastekasvatamine muutumas teineteisest eraldiseisvateks elusfäärideks. (Kutsar 2007)

Nii uurimused kui poliitika (perepoliitilised meetmed), mis puudutavad pere ja töö ühendamist ning tasakaalustamist, on keskendunud peamiselt naistele. Selle tulemusena on võrdõiguslikkuse võtmes meeste ja isade roll jäänud tähelepanuta. Suurem võrdsus ja

tasakaal perekohustuste jagamisel on aga võti meeste ja naiste võrdsusele laiemalt kõikides eluvaldkondades. (Hatten et al. 2002)

Viimastel aastakümnetel on nii perekonnasotsioloogias kui sotsiaalpsühholoogias toimunud teatud nihe ning isarollile ja isadusele pühendatud uurimuste arv on kasvanud. Sealhulgas on psühholoogias hakatud võrreldes varasemaga enam olulisemaks pidama isa tähtsust lapse arengus kui ka isaks olemise kogemust isadele endale. (Kruk 2010)

Ka Eestis on hakatud viimastel aastatel meestele ja isadele keskendunud teemadele rohkem tähelepanu pöörama (vt nt Luht 2000; Peetson 2001; Toming 2007; Urbas 2007; Kutsar 2007; Urbas 2010, Pajumets 2012 jt).

Üheks levinud lähenemiseks isarolli ja isaks olemist käsitletavates uurimustes on sotsiaalkonstruktivistlik teooria.

2.2 Sotsiaalkonstruktivistlik paradigma

Sotsiaalkonstruktivismi huvitab tähenduste loomise protsess, tähenduste mõistmine ja tõlgendamine. Sotsiaalne reaalsus kujutab endast mitmeid erinevaid tõlgendamise variante tegelikkuse objektidele. Neid erinevaid versioone ja suhteid nende vahel on sobilik uurida kvalitatiivsete meetoditega, mille eesmärk on uuritavate subjektide poolt jagatud tähendussüsteemi mõistmine. Sotsiaalkonstruktivism eitab olemuslikkust ja universaalsust, peale selle, et need on inimeste poolt konstrueeritud ja rekonstrueeritud. (Marsiglio et al. 2000)

Tähendused on sotsiaalkonstruktivismis sõltuvad kontekstist ja protsessist, milles nad välja kujunevad ja muutuvad. Sotsiaalselt konstrueeritud reaalsus on kultuuripõhine ja pidevas muutumises (Berger & Luckmann 1966). Selle teooria järgi ei ole sugudevahelised erinevused otseselt seotud bioloogiliste erinevustega, vaid need on sotsiaalsete interaktsioonide käigus (re)konstrueeritud. Seega on ka nii mehelikkus, naiselikkus kui isadus ja emadus sotsiaalselt konstrueeritud ning nende tähendused ei ole universaalsed, vaid ajas ning ühiskonniti muutuvad (Marsiglio et al. 2000). Nii ei vaadelda ka maskuliinsust ja feminiinsust kui vastavalt meestele ja naistele siseselt omaseid olemusi, vaid üritatakse mõista ja välja selgitada, kuidas nad on konstrueeritud ning mõista nende fenomenide tähendusi erinevates ühiskondades ja erinevatel aegadel. (Strömpl 2007; Pajumets 2012)

2.2.1 Soorollid

Konstruktivistlik seisukoht rõhutab, et sotsiaalne sugu (*gender*) on sotsiaalselt konstrueeritud ja kätteõpitud/õpetatud arusaamade, hoiakute ja käitumismallide järgimine. Sotsiaalne sugu on mõiste, mis hõlmab enamasti kui bioloogiline sugu (*sex*). Ühiskonnas on aja jooksul välja kujunenud naiseks ja meheks olemise normid ja reeglid, mis määravad, kuidas on õige käituda, milline on staatus, rollid, ülesanded jms. Ootused ning nägemused naistele ja meestele *sobilike* omaduste, käitumismudelite ja rollide suhtes, ka meeste ja naiste omavaheliste suhete osas kujunevad konkreetsetes ajas ja kultuurikontekstis ja on seega kultuurispetsiifilised. (Boss et al. 2009)

Inglehart ja Norris (2003) on oma uurimuste põhjal jõudnud järeldusele, et ühiskonnas levivad soostereotüübid ja soorolle puudutavad hoiakud olenevad ühiskonna demokratiseerumise ja majandusliku heaolu tasemest. Ka nemad rõhutavad, et soorollid ja nendega seostatavad õigused ja kohustused on kultuurispetsiifilised ja vaadeldavad konkreetsetes kultuuri ja ajaloo poolt mõjutatud ühiskondlike suhete kontekstis. Seega on normid, stereotüübid, ootused, nende mõju ja tagajärjed erineva ajaloolise ja kultuurilise taustaga ühiskondades erinevad.

Lisaks eelnevale on Inglehart ja Baker (2000) leidnud, et riikides, kus toimuvad kiired ühiskondlikud muutused, nagu toimusid ka Eestis alates taasiseseisvumisest, toetab ja edendab ühiskonda reformiv eliit just traditsioonilisi väärtusi. Tegemist on vastuolulise olukorraga, kus kiirete majanduslike ja poliitiliste muutuste kõrval püüab eliit laiemaid rahvamaasse mõjutada traditsiooniliste väärtustega. Mitmed Eestis läbi viidud uurimused kinnitavad eeltoodud väiteid ja näitavad samuti traditsiooniliste ja perekesksete väärtuste esilekerkimist taasiseseisvumisele järgnenud kiirete poliitiliste ja majanduslike muutuste aastatel (vt nt Heinla 2009).

Pajumets (2012:166) on väitnud, et Eestis valitsev maskuliinsus toetub eelkõige töötamisele, raha teenimisele ja karjäärile ning leidnud, et tänapäevast sooloomet Eestis võib käsitleda ka reaktsioonina nõukogude soosüsteemile, mille ema-lapse lahutamatus ideaaliga kaasneb paratamatult isade keskendumine tasustatud tööle ehk ülikonservatiivne töötava isa ja koduse ema soosüsteem. Nii on põhjust Eestit pidada postsotsialistlikuks riigiks (ibid.).

Jüri Uljas (2002:9) on leidnud, et eesti mehed on kui äärmuste sugu, kelle seas on palju edukaid ja palju ebaedukaid võrdluseks naistele, kelle seas äärmused ei ole nii suured. Ka Uljas viitas 1990. aastatele, mil olukord muutus kriitiliseks ning üleminekuajajärgule, mil

traditsioonilisi soorolle hindavates ühiskondades jäigad ootused mehe rollile suurenesid. Kuna tööl on mehelikkuse konstrueerimisel keskne osa, hakkasid mehed veelgi rohkem töötama, et pere ülal pidada. Töö esikohale tõstmine aga ei lahenda probleeme, vaid tekitab neid juurde. Liigse töötamise ja ületöötamise tõttu hakkavad mehed iseendast ja ka oma perest võõranduma. Nii muutub olukord kriitiliseks näiteks pärast lahutust, kuna tihtipeale jääb mees ilma oma kodust ja lastest, mida näitab ka Eesti kohtupraktika.

2.2.2 Vanemarollid

Cabrera ja tema kolleegid räägivad neljast 20. sajandit iseloomustavat sotsiaalsest trendist, mis muutsid arusaamu traditsioonilistest soorollidest ja vanemarollidest, sealhulgas ka isa rollist ja isaks olemisest. Nendeks olid (1) naiste, sealhulgas väikeste laste emade kasvanud tööhõive, (2) üksikemadega perede ja ilma isata kasvavate laste osakaalu kasv, (3) koduste tööde võrdsem jaotamine abikaasade vahel, (4) piiride avanemisest tulenev erinevate kultuuride mõju. (Cabrera et al. 2000). Kuigi naiste tööhõive on märgatavalt kasvanud enamikes industriaalriikides, pole see kaasa toonud samaväärset suurenenud meeste panust kodutöösse (Bianchi et al. 2000).

Hoiakud ja käitumine lastekasvatamises, soorollidesse ja laste sotsialiseerumises on tugevalt mõjutatud kultuurilistest kujunditest – nii stereotüüpsetest kui ideaalidest (Tiedje & Darling-Fisher 1996). Enamasti on lapse peamiseks hooldajaks peetud ema (*primary caregiver*) ning isa on käsitletud pigem ema abilisena (*co-parent, secondary caregiver*), sest usutakse ema ja lapse vahelise erilise sideme olemasolu, mille tõttu isad ei saa olla *sama head* lapse eest hoolitsejad kui emad (Deutsch 1999; Walzer 1998). Ema peetakse majapidamises „ülemuseks“ ning eksperdiksi lastekasvatuse alal (Moore 2012). Sellised stereotüüpsed arusaamad varjutavad tõsiasja, et ka isa suudab lapse vajaduste eest hoolt kanda nagu ema (Deutsch 2001) ning nii emad kui isad on võimelised väljendama hoolimist ja õppima imikutele/väikelastele orienteeritud käitumist (Berman & Pedersen 1987, viidatud Tiedje & Darling-Fisher 1996 järgi).

Traditsiooniliselt on Lääne ühiskondades meest ja isa vaadatud kui perekonnapead, kes peab hoolitsema oma pere eest käies tööl ja teenides pere jaoks raha. Teiseks traditsiooniliseks isarolliks on peetud perekonna esindamist väljaspool kodu. Tänapäeval on aga ettekujutus mehest kui isast muutunud vastuoluliseks. Kui ühelt poolt vaadatakse isa kui traditsioonilist perele turvatunde pakkujat ning mida aeg edasi, seda rohkem ka koduasjades kaasaraäkijat

(aktiivse isarolli täitja, kes tegeleb lastega), siis teiselt poolt vaadatakse isale kui ohu ja vägivalla allikale. (Kutsar 2007)

Uurijad on järjest enam tähelepanu pööranud sellele, kuidas emad julgustavad või piiravad meeste osalust ja aktiivsust kodutöodes ja lastekasvatases. Positsiooni, mis annab emadele eelise ja võimaluse kontrollida – sh piirata või välistada täielikult – isade osalust laste eest hoolitsemisel on nimetatud väravavalvuriks (*maternal/female gatekeeping*). (Allen & Hawkins 1999; Fagan & Barnett 2003). Erinevates uuringutes on leitud, et ema väravavalvuri positsioon ja isa kaasatus lapse kasvatamisse on omavahel tugevalt seotud (Fagan & Barnett 2003; Allen & Hawkins 1999). See tähendab, et ema on see, kes otsustab, kas ja kui palju saavad isad laste elus osaleda ning ema on see, kes hindab isa hakkama saamist ja tema kompetentsi lastega tegelemisel.

2.2.3 Eestlaste hoiakud soorollidesse

Sama kahetine suhtumine on märgatav ka Eestis. Väärtushinnangute uuringus „Lapsed ja Eesti ühiskond“ (2006) käsitleti eestlaste suhtumist laste hoidmisesse isade poolt ning ka seal ilmnis teatud vastuolu. Ühelt poolt on eestlaste suhtumine isade aktiivsesse osalusse lastehoidmises üldjoontes positiivne ning peetakse loomulikuks, et tänapäeval on ka isad väikeste lastega kodus, kuid teisalt on elanike jaoks iseenesest mõistetav, et imiku- ja väikelapse eest hoolitseb peamiselt lapse eest siiski ema. Sama uuringu järgmises laines (Laste kaasatus ... 2008) olid vastajad ühel meelel nõus (93%) sellega, et lapse kasvatamine on võrdselt mõlema vanema, nii ema kui isa, kohustus. Kuid hoiakud ja tegelik käitumine on erinevad – enam kui pool (60%) eestlastest leidis, et isa kohustus on perele ja lastele pakkuda eelkõige majanduslikku kindlust. Samas tuli ka sellest uuringust välja, et selline hoiak ei ole levinud rahvastiku seas ühtemoodi – kõrgema haridusega, keskealised, heal majanduslikul järjel olevad inimesed ei nõustu isa kohustuste nägemist vaid majandusliku kindlustunde pakkujana. Ka soolise võrdõiguslikkuse monitooringus (2010) tuli välja, et peaaegu kaks kolmandikku meestest ja veidi üle poole naistest leidsid, et mees peaks olema pere peamine toitja ehk mehed on vastutavad pere majandusliku toimetuleku eest.

2.2.4 Maskuliinsus

Isaroll on üks mehe olulisi sotsiaalseid rolle, mis sõltub suuresti sellest, kuidas mehelikkust käsitletakse ja mida selle all konkreetsemalt mõeldakse. Mehelikkuse (*masculinity*) ideaali mõjutavad nii ajaloolised kui kultuurilised tegurid ning see võib olla mitmetahuline. Kui

ühes ühiskonnas peab mehelik mees olema tundetu, tugev, agressiivne, siis teises võib ta olla rahumeelne, õrn ja kaastundlik. (Poolamets et al. 2000)

Lääne kultuurides on selge vahe sellel, millist käitumist peetakse mehelikuks ja millist mitte. On mehelikkusele *sobilikud* käitumismustrid, mille praktiseerides määratletakse end kui meest. Ühiskonna poolt heaks kiidetud ja aktsepteeritud omadused ning väärtused kinnistatakse erineva sotsiaalse praktika näol. Kuid vaatamata sellele ei saa mehelikkusest rääkida kui ühtsest ja kõigile meestele omasest, sisemisest omadusest. Mehelikkus ja mees kui selle kandja kujunevad välja konkreetsetes sotsiaalses võrgustikus, milles mees elab. Mehelikkus on muutuv ja mitmetahuline. (Kempe 2000)

Euroopale omast meheideaali iseloomustavad eeskätt sõltumatus, ambitsioonikus, keskendumine tööle ja karjäärile ning kartus näida naiselik. Mehelikkuse konstrueerimisel mängib kesket rolli töö (Morgan 1992). Mehele iseloomulikeks joonteks peetakse ka agressiivsust ja seiklushimu, ning vägivalda aktsepteerimist probleemide lahendamisel. Traditsioonilise maskuliinsusega ei sobi kokku lähedus, hoolivus ja lastele pühendumine, mida seostatakse naiselikkusega. (Poolamets et al. 2000)

Võim, konkurents ja olukorra kontrollimine on mehelikkuse tekkimiseks ja säilitamiseks vajalikud eeldused. Pidades oluliseks olla iseseisev ja tugev, peetakse teistelt abi ja toetuse palumist nõrkuseks, mida seostatakse naiselikkusega. (Kolga 2000)

Ei ole olemas *hea* isa universaalset ideaalkuju – ootused *heale* isale kujunevad välja perekonna, ühiskonna, kultuuri ja ajaloo kontekstis, mistõttu *hea* isa tähendus on ajas muutuv (Cabrera et al. 2000). Tänapäeval oodatakse isadelt lisaks pere majandusliku poole eest hoolitsemisele ka suuremat pühendumist oma lastele (Lupton & Barclay 1997). Uut isadust iseloomustavad sõnad nagu seotus, pühendumus, osalus, lähedane emotsionaalne suhe isa ja lapse vahel (Cohen 1993). Kuna kõik need sõnad iseloomustavad ka *head* ema, võib öelda, et nn aktiivsed isad konstrueerivad oma rolli kombineerides nii mehelikeks kui naiselikeks peetavaid jooni (Branth & Kvande 1998).

Kuigi on märgata nn uue maskuliinsuse vormi esilekerkimist nii avalikus kui privaatsfääris - tööl ja kodus - ei ole uued käitumisviisid, mis erinevad traditsioonilisest leivateenija või perepea rollist, muutunud kultuuriliselt domineerivaks (Gregory & Milner 2011: 600). Gregory ja Milner'i arvates on nõ uue isaduse kuvandi tekkimist mõjutanud vastuolud, kus ühelt poolt, pessimistlik avalik diskursus rõhutab uue, aktiivse isaduse puhul isa puudumise negatiivset mõju lapsele ja laiemalt ühiskonnale, millega samas hoopis stigmatiseeritakse

isarolli. Teisest küljest, optimistlik vaade, mis pooldab soolise võrdõiguslikkuse lähenemist, leiab, et meherolli muutumine ja levinud praktikad ei ole lihtsalt veel muutunud kehtivaks ja levinuks teatud takistuste tõttu (nt teatud piirangute tõttu tööturul). (ibid.: 601)

Isarolli konstrueerimine esitab tänapäeval väljakutseid – ühelt poolt mõjutavad seda varasemate põlvede traditsioonilised hoiakud ja teiselt poolt ootused uuele, pühendunud isarollile. (Daly 1993, viidatud Tiedje & Darling-Fisher 1996 järgi). Ka Pajumets (2012 60:165) jõudis oma doktoritöös järeldusele, et kaasaja mehed kombineerivad vastandlikke ja raskesti kokkusobituvaid maskuliinsusi. Eesti meest mõjutavad Põhjala ideaalid - „hoolitsev isa“ (*nurturing father*) ja „uus tundlik mees“ (*new sensitive man*), mis konkureerivad „tõelise pereisa“ kuvandiga, kes peab pere üleval (ibid.:167).

2.2.5 Isa ja lapse vaheline suhe

Uurimused on näidanud, selleks, et isa ja lapse vahel kujuneks välja emotsionaalne side, on vaja regulaarset suhtlemist. Mitte keegi ei saa asendada isa, eriti isa positiivset mõju lapse tunnetuslikule arengule lapse esimestel eluaastatel. Laps, kelle arengus on isa täitnud olulist rolli, suudab paremini välja arendada oma sisemised eeldused. Tal kujunevad välja positiivne arusaam endast, enesekindlus, kõrged moraalsed omadused, vaimne ja ühiskondlik asjalikkus. Nendel lastel, kellel tekib isaga probleeme, võivad tekkida psühholoogilised häired. (Poolamets et al. 2000)

Lapse heaolule ja arengule on isaga suhtlus oluline. Isa aktiivne osalemine lapse elus ja tema kasvatamisel loob nende vahel emotsionaalselt tugeva sideme, mis mõjub positiivselt lapse emotsionaalsele ja füüsilisele arengule. (Järviste 2008) Mitmed uurijad on leidnud, et isa roll ja tema pühendumine lastele mõjub positiivselt laste sotsiaalsele, käitumuslikule, psühholoogilisele ja kognitiivsele arengule (Sarkadi et al. 2008; Finley & Schwartz 2007; Rätsepp 2008).

2.3 Lahutused/lahkumine

Lahutuste ja lahkuminekute põhjused on individuaalsed, samal ajal mõjutavad abiellumust ja lahutumust tugevalt ka konkreetnes ühiskonnas valitsevad kultuuritavad ja sotsiaalsed normid, samuti soorollid (Sinisaar & Tammpuu 2009:7).

Eesti inimesed väärtustavad kõrgelt lapsi ja perekonda (Hansson 2007; Heinla 2009; Saar 2010), kuid selles on teatud vastuolu (Hansson 2007; Saar 2010). Eestlaste perekonnakäitumises on toimunud sarnaselt Läänega teatud muutused ning inimeste hulk,

kes peavad abielu iganenud institutsiooniks, on viimase paari aastakümne jooksul suurenenud – viimast kinnitab ka abielude registreerimise vähenemise trend (Saar 2010) ning kõrge lahutumuse määr ja korduvabielude määr (Järve 2006). Eestis on registreeritud lahutuste määr teiste Euroopa riikidega võrreldes üks kõrgemaid, kuid vabaabielude populaarsuse tõttu puudub täpne ülevaade, kui paljude vanemate kooselu laguneb (Sinisaar & Tammpuu 2009; Soolise ... 2009). Viimase paari aasta jooksul on aga suurenenud nende lahutuste osatähtsus, kus paaril oli ühiseid alaealisi lapsi (vähemalt üks ühine laps oli 55% lahutajatest) (Eesti Statistika aastaraamat 2012:48). Enamikul lahutavatest paaridest on ühiseid alaealisi lapsi (Sinisaar & Tammpuu 2009:7). Valdavalt on üksikvanemaks ema ning vaid mõned protsendid juhtudest isa (Sinisaar & Tammpuu 2009; Derman & Ugaste 2009). Kui üksikvanemate materiaalse olukorra kohta on võimalik teavet saada, siis puudulik on ülevaade lahuselavate vanemate laste kasvatamisest – kui paljudel juhtudel osalevad selles mõlemad vanemad ühiselt või kui palju veedavad lapsed aega koos lahuselava vanemaga (Sinisaar & Tammpuu 2009; Soolise ... 2009).

2.3.1 Lahutusjärgsed suhted vanemate vahel

Eesti ühiskonnas levinud traditsiooni kohaselt jäävad lapsed pärast lahutust ema kasvatada ning isale määratakse elatise maksmise kohustus. Emade eelistamise praktikat soosib veendumus, et see on laste endi huvides. Sealhulgas levis 1970. aastate Ameerikas arvamus, et laps peaks jääma samast soost vanema kasvatada. (Kutsar 2007)

Nii on Eestis laialt levinud „puhta lahkumineku“ mudel (*clean break*), kus endised abikaasad omavahel ei suhtle ning ka lapse ja eemalelava vanema (reeglina isa) omavahelist suhtlemist püütakse minimaalsena hoida, lahuselava isa rolli nähakse eeskätt materiaalse toetuse pakkujana. Isa ja lapse vaheliste sidemete katkestamist põhjendatakse tihti kui lapse huvidest lähtuvat otsust – näiteks kardab ema ise negatiivset mõju lapsele või olles uuesti abiellunud, leitakse, et kohanemiseks uue perekonna ja kasuisaga on parem suhted lapse bioloogilise isaga katkestada. (Hansson 2007)

Furstenberg (1988 – viidatud Tiedje & Darling-Fisher 1996 järgi) on kirjeldanud kahte vastandlikku isaduse kuvandit lahutusjärgsetes peresuhetes. Ühed isad pühendavad end lastele ja osalevad nende elus, teised isad distantseeruvad oma lastest. Seda, kas lahuselevad isad osalevad pärast lahutust oma laste elus või mitte, mõjutavad peamiselt kaks tegurit – isa tööhõive ja vanus (Tiedje & Darling-Fisher 1996: 473). Esimene neist on tugevalt seotud kehtivate kultuuriliste normidega, mille järgi isa peab lapsi ülalpidama – töötud isad, kes ei

vasta kultuurinormidele, distantseeruvad ja osalevad vähem laste elus. Samuti on leitud, et vanemad mehed on rohkem valmis lastele pühenduma kui noored. (ibid.)

Eemalolev isa või isa puudumine on kompleksne fenomen (Tiedje & Darling-Fisher 1996: 472), mida on võimalik erinevalt defineerida ning uurida. Lisaks ei pruugi üksikemaga pered olla tagajärg – emad võivad lapsi kasvatada üksi omal soovil või ei lase ise isadel laste elus osaleda (ibid.).

Kuigi Eesti ühiskonnas levivad hoiakud peavad oluliseks vanemakohustuste täitmist lapse täisealiseks saamiseni, siis küllaltki paljud peavad normiks sellest kõrvalekaldumist, mis tähendab, et vanemate lahkuminekul ei taunita ühe vanema (reeglina isa) kohustuste ja rolli vähenemist (Lapsed ja Eesti ... 2006:23).

Lahutusjärgsetes vanemate vahelistes suhetes kombineerivad emad isaga suheldes erinevaid strateegiad alates „värava avamisest“ (*gateopening behavior*) kuni „värava sulgemiseni“ (*maternal gateclosing*) (Trinder 2008). See tähendab, et mingil ajal võivad emad piirata isadel lastega suhelda ning aja möödudes jälle võimaldada isadel laste elus osaleda (ibid.). Seega on vanematevahelised suhted muutuvad ja tsüklilised - perioodid, mil isad võivad lastega suhelda vahetuvad perioodidega, mil seda teha ei saa.

On leitud, et just ema toimetulek lahkumineku või lahutusega mõjutab isa kujundi konstrueerimist lapse jaoks, mis omakorda mõjutab isa enesekujundit. Ema hoiak mõlema vanema kaasatuse suhtes lastekasvatuse ja tema võimekus koostööks lapsest eemalelava isaga on määrava tähtsusega. (Kutsar 2007: 62)

2.3.2 Lahutuse mõju

Iga lahkuminek, kas siis abielu lahutuse või kooselu lagunemise näol, on keeruline kõikidele osapooltele. Selle mõju võib aga olla erinev ja tuleneda erinevatest teguritest. Näiteks, milline oli lapse vanus vanemate lahkumineku ajal, kuidas toimus lahkuminek – kas rahumeelselt või mitte, milline oli vanemate läbisaamine varem ja milliseks muutus pärast.

Lahutus (või lahkuminek) ei ole lihtsalt üks konkreetne sündmus, vaid protsess, mis algab veel ajal, kui partnerid elavad koos ja mis ei lõpe lahutuse vormistamisega (Amato 2000: 1271). Selle protsessi käigus kogevad osapooled stressitekitavaid sündmusi – need stressitekitajad suurendavad emotsionaalsete, käitumuslike ja tervist puudutavate aspektide negatiivseid tagajärgede riski.

Vanem, kes lahkub pere juurest ja ei ela enam koos oma lastega, kogeb suuremaid muutuseid oma elus, kui see vanem, kelle elukorraldus võrreldes lahkumineku-eelse ajaga nii palju ei muutu (Kruk 2010). Lastega elama jääv vanem tunneb ennast vähem üksikuna, ebakindlamana ja abituna. Isad, kelle suhe kooselu ajal oli lastega lähedane, kogevad märkimisväärseid emotsionaalseid raskuseid. (ibid.)

Mitmed uurimused on välja toonud, et isa puudumine/eemalolek (*father absence*) on seotud mitmete negatiivsete tagajärgedega lapsele (Kruk 2008; Markina & Šahverdov-Žarkovski 2007 jt). Lähedane ja tugev side emaga ei kompenseeri isa puudumist ega aita täita tühjusetunnet lapsel seoses mahajäetuse, kaotuse, leina ja väärtusetuse tundega (Wade 1995, viidatud East et al. 2006/2007 järgi). Lisaks sellele võivad isa puudumisega seotud negatiivsed tunded mõjutada laste negatiivset hoiakut teiste suhtes, eelkõige meeste suhtes üldiselt. Viimane puudutab usaldamatuse tunnet, austuse puudumist ja võimetuse tunnet luua tulevikus toetavat, armastavat lähedast suhet vastassooga (ibid.).

2.3.3 Lahutusjärgsed peresuhted

Lahuselava vanema võimalus suhelda oma lapsega on sageli ka raskendatud, kui vanemate suhted on keerulised ning pingelised ega arvesta lapse õigusega suhelda mõlema vanemaga. Uuringu “Eesti 2003” järgi üle kolmandiku lahutatud emade sõnul ei kohtunud lapsed isaga üldse, veerandi sõnul kohtusid isad lastega vähemalt 1–2 korda aastas ning ülejäänud juhtudel vähemalt kord-paar kuus, ligi viiendik vähemalt kord-paar nädalas (Hansson 2007).

Eestis on tavaks, et vanemad otsustavad omavahel, kellega lapsed pärast lahkuminekut peaksid elama ja kui sageli lahuselav vanem nendega kohtuma peaks (Hansson 2010). Senised uuringud on näidanud, et lahuselavad isad sageli ei osale laste elus ega toeta neid ka majanduslikult (Hansson 2007). Samuti ei pea emad lapse hooldusõiguse andmist pärast lahutust isale aktsepteeritavaks ega *normaalseks* (Hansson 2010). Kuigi emade arvates on nende roll olla peamine laste eest hoolitseja, peetakse isa ja lapse vahelist suhet samuti oluliseks, isa peamiseks ülesandeks aga majandusliku kindluse pakkumist (ibid.).

Hansson on leidnud (2010), et vanemate lahutusjärgse elu korraldamisel saab eristada kolme erinevat praktikat: koostööd tegevad vanemad (*cooperative parenting*), distantseerunud (*distant parenting*) ja üksikvanem (*sole parenting*). Neist esimese puhul osaleb ka lahuselav vanem lapse elus ja otsustab lapse jaoks olulisi küsimusi, neist viimase puhul puudub isal igasugune (sh majanduslik) kokkupuude endise perega.

Varasemates uuringutes on leitud, et kui üks endistest partneritest leiab endale uue kaaslase ning eriti siis, kui uude perre sünnib ka laps, distantseerub lahuselav isa oma lahuselavatest lastest ning pühendub enda uuele perele, sh lastele (Amato & Meyers 2009, viidatud Hansson 2010 järgi).

Lahuselavaid isasid on nimetatud ka pühapäevaisadeks või *Disneyland'i isadeks*, kuna lastega kohtudes pakuvad nad neile pigem lõbusat meelelahutust, mis erineb lapse tavalisest igapäevarutiinist (Stewart 1999:551). Lahuselavad vanemad puutuvad kokku nii emotsionaalsete probleemidega kui ka praktikas esinevate takistustega, mis teevad keeruliseks säilitada seotust lapsega, mis tekib igapäevase suhtlemise käigus. Seetõttu on lahuselava vanema praktika teha lapsega koos midagi toredat tagajärg, mille on põhjustanud lahuselava vanema rolli ümbritsevad tingimused ja keskkond. (ibid.)

2.3.4 Elatis ja selle tähendus

On leitud, et lahku läinud vanemate omavaheliste suhete ja elatise maksmise vahel on oluline seos. Emade hulgas, kelle suhted eksmehega olid head, said ligi kahel kolmandikul juhul laste isalt regulaarselt elatist. Naiste hulgas, kelle suhted ekspartneriga olid halvad, oli sama näitaja vaid viiendik. Nende emade sõnul, kelle laps isaga üldse ei kohtu, sai lapse isalt elatist alla kümnendiku. Hansson on leidnud, et sellistel juhtudel on tegemist keerulise olukorraga, kus lapsega kohtumise lubamine või keelamine ning elatise maksmine või mittemaksmine on omavahel tihedalt seotud. (Hansson 2007:40)

Teisest küljest ei leidnud Fagan ja Barnett (2003) otsest seost isade majandusliku panuse ja ema kontrollipositsiooni (ema kui väravavalvuri rolli) vahel. Samas leidsid nad seose isade finantspanuse ja emade tajutud vanemakompetentsuse vahel – teisisõnu hindasid emad isade kompetentsust nende majandusliku toetuse järgi ning emade tajutud hinnang isade kompetentsusele mõjutas isade võimalusi lastega suhelda. Isasid, kelle rahaline panus oli väike, hinnati vähemkompetentsemaks. (ibid.) Sama on leidnud Moore (2012) – kuna isa peamist rolli nähakse majandusliku kindluse pakkujana, hindasid emad isade pühendumist lastele selle toetuse (suuruse) järgi – lapse ülevalpidamisest (st elatisest) sai armastuse ja hoolimise näitamise „valuuta“ (*currency representing*). Emad tajusid elatise mittemaksmist või liiga vähe maksmist kui armastuse ja hoolimise puudumist.

Elatisel on ka mittemateriaalne väärtus ja tähendus selle maksjale. Moore (2012) on leidnud elatise kontekstis, et elatise maksmine emale (isade poolt) ja ema valikuvabadus seda oma äranägemise järgi kasutada, on meeste poolt tajutud ja tõlgendatud kui nende identiteedi ja

autoriteedi piiramise ja nõrgestamisena. Viimane väljendub selles, et isad ei saa (enam) otsustada, kuidas ja milleks (tema) raha kasutatakse ning ei ole sellega rahul. Samuti tõi Moore välja, et isad ei pidanud elatise maksmist emale (*to expartner*) mitte lapsele tehtavate kulutuste katmiseks, vaid leidsid, et emad kulutavad seda raha enda jaoks (*for ex-partner*) – kahtlustati, et emad saavad sellest kas otsust või kaudset kasu just endale.

Nagu Moore, leidsid ka Natalier ja Hewitt (2010), et elatise puhul on tegemist võimuküsimusega ning see on lapse ülalpidamises kesksel kohal. Isadele oli oluline, et nende toetus lapsele oleks ka nähtav (*visible*), seega meeldis isadele elatise maksmise asemel osta lapsele asju, kingitusi vms. Nende jaoks oli oluline, et nad saavad otsustada, millele nad kulutavad, samas oli ka oluline oma isarolli konstrueerimine lapse silmis (näidata lapsele, et nad on *head* isad, täidavad isarolli). Isad kartsid, et kui nad maksavad raha (ainult) emale, siis lapsed ei näe isa tegelikku panust nende kasvatamisse.

Seega ei ole elatise maksmine või mittemaksmine alati lahuselava vanema majanduslikest võimalustest olenev, vaid see võib olla ka seotud võimu (otsustamise, domineerimise) küsimusega. Elatise maksmine esitab väljakutseid ja samas ka tugevdab kehtivaid vanemarolle, kus isad ei suuda lahti öelda traditsioonilisest praktikast ning tahavad vähemalt osaliselt omada kontrolli raha ja kulutuste osas soovides sellega edasi olla perepea (Moore 2012).

Sellele, mida kogevad lapsest lahuselavad isad lapse ema ja lapsega suheldes pärast lahutust või lahkuminekut isa ja lapse vahelise piiratud suhte kontekstis, minu töö keskendubki. Milliste probleemidega isad kokku puutuvad ja kuidas neid lahendavad, kuidas oma rolli isa ja mehena konstrueerivad ning millist institutsionaalset ja ühiskondlikku hoiakut tajuvad.

3. UURIMUSPROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA

3.1 Uurimus- ja andmekogumismeetod

Magistritöö põhineb kvalitatiivsel uurimismeetodil, mille valik tulenes uurimisprobleemi asetusest. Töö täpsemad uurimusküsimused on kirjeldatud järgmise alateema juures.

Uurimuse andmekogumismeetod oli avatud ehk teemaintervjuu. Teemaintervjuule on iseloomulik, et intervjuu teemavaldkond on teada, aga küsimuste sõnastust ja küsimuste esitamise järjekorda saab intervjuueerimise käigus muuta (Patton 1990). See annab võimaluse saada rohkem infot, kui uurija küsida oskab ning annab respondendile võimaluse vabas vormis vastata. Kõikidel uuringus osalejatel on võimalik rääkida ka sellest, mis nende jaoks on oluline, aga intervjuukava ette ei näe.

Isade intervjuueerimiseks oli ette valmistatud esialgne intervjuukava, kuid iga intervjuu oli teistest mõnevõrra erinev. Lasin isadel rääkida nende jaoks olulistest teemadest. Olenevalt isa loost ja tema kogemustest küsisin lisaks intervjuukavas olevale ka muid täpsustavaid küsimusi. Minu eesmärk oli vestlus muuta võimalikult vabaks, et isadel ei tekiks tunnet, et neid küsitletakse - pigem lasin neil rohkem rääkida ning küsisin täpsustavaid küsimusi siis, kui see oli vajalik. Kuna teema on emotsionaalselt raske ja sellest rääkimine võib meelde tuletada negatiivseid mälestusi ja tundeid, siis püüdsin vältida liigset küsitlemist. Kui oli näha, et isadel oli mingi küsimuse juures väga ebamugav, siis sellest ei pidanud rääkima.

Ekspertide intervjuueerimiseks koostas in igale eksperdile eraldi intervjuukava vastavalt tema töövaldkonna spetsiifikale, kuid oli ka kattuvaid, üldisemaid küsimusi. Intervjuukavade koostamisel võtsin osaliselt arvesse juba läbi viidud isade intervjuusid, et üles kerkinud küsimusi läbi arutada ja nende hinnangut küsida. Ka eksperdid võisid rääkida nende jaoks olulistel teemadel, kui need küsimuste käigus jutuks ei tulnud.

Osalejatelt küsisin luba intervjuu salvestamiseks, sellega olid nõus kõik isad ja enamus eksperte. Üks ekspertintervjuu on kirjalikult protokollitud. Kõik salvestatud intervjuud on transkribeeritud.

3.2 Uurimusküsimused

Teema üheks kitsenduseks ja valimi kriteeriumiks oli isade probleem oma lastega suhelda ja kohtuda. Erinevad uuringud (Allen & Hawkins 1999; Fagan & Barnett 2003; Trinder 2008 jt) on välja toonud, et ema värvavalvuri roll ja isa kaasatus lapse kasvatamisse on tugevalt seotud, mille järgi ema on see, kes otsustab, kas, kuidas ja kui palju saavad isad laste elus osaleda. Ka on leitud, et lahtusjärgsetes vanematevahelistes suhetes kombineerivad emad isaga suheldes erinevaid strateegiaid – perioodid, mil isad lastega suhelda saavad vahelduvad perioodidega, mil see on raskendatud. Sellest tulenevalt on töö üheks eesmärgiks lähtudes isade perspektiivist teada saada, **kuidas probleemid väljendusid, milliseid strateegiaid kasutati omavahelistes suhetes ja probleemide lahendamiseks.**

Varasemate uurimuste (Fagan & Barnett 2003; Hansson 2007; Natalier & Hewitt 2010; Moore 2012 jt) tulemused on olnud vastuolulised selles, kas elatise maksmise ja vanemate omavahelise suhete vahel on oluline seos või mitte. Samuti on leitud, et elatisel on ka mittemateriaalne väärtus ja tähendus selle maksjale ning elatise puhul on tegemist võimuküsimusega. Töö eesmärk on selgitada **isade elatise maksmise praktikat, hoiakut selle (mitte-)maksmisesse ja elatise tähendust nende jaoks.**

Üheks kriteeriumiks oli ka isade kokkupuude mõne institutsiooniga. Sotsiaalministeeriumi poliitikaanalüüsis on märgitud, et „riiklik perepoliitika peab isadust toetama ja väärtustama ning aitama tugevdada isa ja lapse seotust“ (Sinisaar & Tammpuu 2009). Tulevikku suunatud laste ja pere arengukavas (Targad vanemad ... 2011) on välja toodud, et Eestis on enamik perepoliitilisi meetmeid soolist võrdõiguslikkust arvestavad ja isadel on emadega võrdsed õigused, küll aga takistavad isade aktiivset osalust lastekasvatases ühiskonnas kinnistunud hoiakud ja stereotüübid. Sellest tulenevalt on kolmandaks eesmärgiks uurida isade kokkupuuteid erinevate institutsioonidega, et seeläbi **analüüsida hoiakuid lastekasvatamisse ja vanemarollidesse institutsionaalsel tasandil.**

Isaroll on üks mehe olulisi sotsiaalseid rolle, kuid ei ole olemas *hea* isa universaalset ideaalkuju. Meherolli konstrueerimisel omab kesket tähendust töö ning Eesti ühiskonnas levivate traditsiooniliste soorollihoiakute järgi on mehe peamine ülesanne pere üleval pidada (Morgan 1992; Kutsar 2007; Pajumets 2012 jt). Kuid tänapäeval oodatakse isadelt lisaks pere majanduslikule ülalpidamisele ka suuremat pühendumist oma lastele (Cohen 1993; Lupton & Barclay 1997; Toming 2007 jt). **Kuidas mehed oma rolli isana ja mehena lahtuse/lahkuminekü järgselt konstrueerisid**, on töö viimane uurimusküsimus.

3.2.1 Intervjuud

Magistritöö jaoks viisin novembrist 2011 kuni oktoobrini 2012 läbi kaheksa intervjuud isadega (lisaks ühe pilootintervjuu) ja neli intervjuud ekspertidega. Intervjueerimist alustasin isadega. Eesmärgiks oli saada esmane laiem ülevaade, peamised üleskerkivad probleemid ja küsimused, et pärast koostada teemadega paremini haakuvad intervjuukavad ekspertide jaoks.

Vestlemise koha ja aja said uuringus osalejad ise valida, enamasti oli isade puhul kohaks kas kohvik või isa töökoht, ühe intervjuu viisin läbi isa kodus. Ekspertidega viisin intervjuud läbi kas kohvikus või nende töökohas.

Intervjuu pikkus varieerus isade puhul ühest tunnist kahe tunnini, keskmine intervjuu kestis ca poolteist tundi. Ekspertidega intervjuud olid lühemad, varieerudes kolmveerand tunnist kuni tund ja veerandini, keskmine intervjuu kestis ca tund aega. Kõik intervjuud olid eestikeelsed.

3.3 Valim

3.3.1 Valimi kriteeriumid

Isade valikukriteeriumiks olid tingimused, et (1) pärast ametliku abielulahutust või mitteametliku kooselu lõppemist on isadel olnud probleeme oma lapse/lastega suhelda ja kohtuda ning (2) nad on abi saamiseks mõne järgneva institutsiooni poole pöördunud – lastekaitse spetsialist, sotsiaaltöötaja, jurist, advokaat, kohtunik (kohus) vm. Kuigi uuringu üleskutses oli kirjas, et soovin rääkida nende isadega, kes on ise abi saamiseks pöördunud mõne antud institutsiooni poole, võtsid minuga ühendust ka need isad, kes ei pöördunud ise esimesena mõne institutsiooni poole, vaid kelle vastu esitati näiteks hagi, nõue vm ja kes siis ise edasi abi saamiseks või enda kaitsmiseks pöördusid mõne institutsiooni poole. Neid isasid ma ei välistanud. Töö eesmärk oli rääkida isade kogemustest erinevate institutsioonidega ning pigem andis see võimaluse analüüsida ka isade kogemusi sellistel juhtudel, kui nad soovisid ennast kaitsta.

Ekspertide valikukriteeriumiks oli tingimus, et nad peavad oma töös kokku puutuma perekonnaõiguse ja lastega seotud küsimustega, kuid ma ei seadnud tingimuseks, et lastega seotud küsimused (sh elatis ja suhtlemiskord) moodustaksid põhiosa nende tööst (näiteks kohtutäitur tegeleb suures osas muude nõuetega, advokaat ja jurist ka teiste juhtumitega).

3.3.2 Valimile ligipääs ja anonüümsuse tagamine

Isade leidmine

Uurimust alustades teadsin, et tõenäoliselt ei ole isade leidmine kerge ülesanne, kuna esiteks, ühiskonnas levivate traditsiooniliste soo- ja vanemarollide tõttu on selliseid isasid vähe ja teiseks, teema on emotsionaalselt raske, mistõttu neid, kes sellest rääkida sooviks, ei pruugi olla palju. Kolmandaks, andmekaitseaduse tõttu on isikuandmetele ligipääs raskendatud. Kohtulahendites, mis on avalikult kättesaadavad Riigiteatajas¹⁸ (varasemalt kohtute infosüsteemis KIS ja kohtustatistika ja kohtulahendite andmekogus KOLA), on isikuandmed kohtulahendites isiku taotlusel asendatud andmesubjekti nime initsiaalide või tähemärgiga ning ei avalikustata tema isikukoodi, sünniaega jm¹⁹. Vähemalt nendes kohtulahendites, millega mina kokku puutusin, ei olnud isikuandmed avalikustatud. Samuti on lepitusmenetlus eelduslikult erinevalt kohtumenetlusest konfidentsiaalne. Seetõttu koostas in valimi kättesaadavuse alusel ja lumepalli meetodit kasutades.

Kriteeriumitele vastavate isade leidmiseks kasutas in erinevaid otsingukanaleid, peamiselt tegin sihtotsingut foorumites, kus selliseid isasid võiks leida (nt MTÜ Ühendus Isade Eest foorum, Perekool), samuti levitas in üleskutset oma töö siseveebis ja sotsiaalmeedias (Facebook). Peaaegu kõik isad võtsid minuga ise ühendust. Paar isa leids in lumepallimeetodiga.

Ekspertide leidmine

Ka ekspertide leidmine polnud kerge ülesanne, kuna võis eeldada, et hõivatuse tõttu on neil raske töö ajal intervjuu jaoks vaba aega leida ning vabal ajal intervjuu andmisest mitte huvitatud olla. Lastekaitse spetsialisti leidmiseks kirjutas in e-kirja mõnele juhuslikult valitud vastavale spetsialistile. Teiste ekspertide leidmiseks kasutas in samuti kättesaadavuse ja lumepallimeetodit.

Mul oli võimalus ka tutvuda osade materjalidega – nii ekspertide kui isade poolt - mulle näidati kohtumääruseid, määruskaebuseid, e-kirju, võimaldati kuulata salvestusi. Neid ma oma töö analüüsis ei kasutanud, kuid usun, et see näitab uuringus osalejate usaldust minu vastu ja arvan, et usalduse võitmine aitas kaasa avatud ja pingevabale suhtlemisele.

¹⁸ Riigi Teataja, kohtulahendite otsing (alates 2006)

¹⁹ Riigi Teataja, korduma kippuvad küsimused – 6. Isikuandmete asendamine kohtulahendites

Anonüümsuse tagamine

Intervjuusid läbi viies ning materjali analüüsides kerkis tugevalt üles anonüümsuse tagamise probleem. Isiklikult ei tundnud ma ühtegi uuringus osalenud isa ega eksperti. Kõikidele osalejatele lubasin garanteerida anonüümsuse ning andmete kasutamise vaid oma magistritöö kirjutamise jaoks.

Kuna isade sihtrühm on väike ja käsitletud juhtumid võivad olla oma erisuste tõttu äratuntavad, siis ei ole võimalik avaldada väga detailselt isade tausta ja nende lugude täpseid üksikasju, samuti on seetõttu ka nende lugude ja kogemuste edasiandmiseks töös üldistuse taset vajadusel tõstetud. Näiteks ei saa ma välja tuua, kui palju lapsi isal kokku oli, vaid mainin ainult nende laste arvu, keda teema puudutab. Samuti ei saa ma välja tuua, mis linnas isa elas ja mis valdkonnas töötas. Vajadusel olen muutnud töös kasutatud tsitaate (nt ei too välja täpseid linnade ja riikide nimesid, isikute/ametnike nimesid, rahvuseid jms), märke selle kohta on tsitaadis olemas (tähistatud tärniga *).

Ekspertide anonüümsuse tagamiseks ei saa ma täpsustada, kas kõne all olevad juhtumid on nende omad või mitte, kuna juhtumite vähesuse, spetsiifiliste üksikasjade ja nende äratuntavuse tõttu on kerge neid vastava eksperdiga seostada. Seega pööran anonüümsuse tagamisele oma tööst suurt rõhku.

3.3.3 Valimi kirjeldus

Isad

Magistritöökis intervjueerisin kaheksat isa üle Eesti, lisaks viisin läbi ühe pilootintervjuu – seega vestlesin kokku üheksa isaga. Oma töös analüüsisin kaheksa isa kogemusi. Intervjuud viisin läbi Tallinnas (ühe mujal Harjumaal), Tartus ja Pärnus. Isad ise olid pärit Tallinnast, mujalt Harjumaalt, Pärnu-, Tartu-, Jõgeva-, Võru- ja Saaremaalt. Isade anonüümsuse tagamiseks ei too ma välja nende elukohta täpsemini kui maakonnatase (v.a Tallinn).

Isadest noorim oli 29-aastane ning vanim 58-aastane, keskmine vanus oli 39 eluaastat.

Hariduselt olid isad kas kõrghariduse (sh rakendusliku), keskerihariduse või keskharidusega (ühel teadmata). Enamus isadid intervjuu tegemise ajal töötasid, paar neist olid ise ettevõtjad, üks oli ametlikult töötu. Sissetulekut hindasid isad keskmiseks (hindamise vahemik – Eesti keskmine, alla keskmise, üle keskmise), osad keskmisest kõrgemaks, osad madalamaks.

Pooled isad olid oma lapse/laste emast ametlikult lahutatud, ühel isal oli ametliku abielu

lahutusprotsess veel algusjärgus, ülejäänud isa puhul oli tegemist kooselu lõppemisega. Osadel isadel oli intervjuu toimumise ajal suhe uue partneriga, paar olid abielus (üks abiellus uuesti, teine ei olnud varem abielus), paar olid vallalised.

Osadel isadel oli lapsi rohkem, kui neid, keda suhtlemise ja kohtumise probleem puudutas. Intervjuudes ja ka analüüsis keskendusin ainult nendele lastele, keda töö teema puudutas. Kõige nooremad lapsed oli intervjuu tegemise ajal kahe- ja kolmeaastased, kõige vanemad 11-aastased. Mitme isa lapsed elasid emaga teises linnas – osadel juhtudel vahetasid emad elukohta, osadel juhtudel isad. Paar isa ei teadnud, kuhu nende laps oli elama läinud pärast ema ära kolimist. Lapsed viidi elama teise linna isa teadmata ja nõusolekuta.

Lastega suhtlemine – millal viimati ja kui sageli

Uuringus osalemise üleskutses oli kirjas, et soovin rääkida nende isadega, kellel on olnud probleeme oma lastega pärast lahutust või kooselu lõppemist kohtuda. Selline üldine üleskutses andis võimaluse intervjuuerida isasid, kes oma lastega said küll kohtuda, kuid (isade hinnangul) harva või see oli aegajalt problemaatiline (ajas muutuv). Lisaks veel neid isasid, kellel probleemid olid alles alanud kui ka neid isasid, kes polnud oma lapsi näinud mitmeid kuid või aastaid. Siinkohal võib välja tuua, et kui ühel isal oli lahutusprotsess alles algusjärgus ja ühel isal toimus lahkuminek mõned kuud enne intervjuud, siis teistel isadel oli lahutus või lahkuminek lapse/laste emast toimunud vähemalt kaks-kolm aastat tagasi, kõige rohkem oli aega lahutusest või lahkuminekust mööda läinud kümme aastat. See selgitab ka seda, et isade probleemid oma lapse või lastega kohtumiseks ja suhtlemiseks olid erinevad (sh erinevus selles, kui kaua isad polnud oma lapsi näha saanud). Näiteks kohtusid isad lastega kas korra kuus, kord kahe kuu jooksul või harvem, või mitte üldse. Ühel isal polnud intervjuu toimumise ajal enam probleeme lapsega kohtuda, kuid see polnud alati nii.

Taustainfona võib välja tuua, et ühel isal oli suhtlemiskord paika pandud kohtu kaudu ja ühel isal lastekaitsespetsialisti juures, ülejäänutel ametlikku suhtlemiskorda kokku lepitud ei olnud. Osadel juhtudel oli suhtlemine kokku lepitud omavahel, mis aegajalt ka toimus. Ühel juhul kokkulepet ei suudetud saavutada ei omavahel ega lastekaitsespetsialisti juures ning paaril juhul pole sinnani veel jõutud.

Kokkupuude institutsioonidega

Valimi üheks kriteeriumiks oli isade kokkupuude mõne institutsiooniga. Kõikidel isadel oli kokkupuuteid vähemalt kolme erineva institutsiooniga. Peamiselt oli tegemist kohtuniku, lastekaitsepetsialisti, juristi/advokaadi ja kohtutäituriga. Lisaks oli isadel kogemusi perelepitaja ja sotsiaaltöötajaga, aga ka Justiitsministeeriumi ja ühe välisriigis asuva Eesti esindusega seoses lapsrööviga.

Lisaks eelnevatele, kelle poole saab pöörduda lastega seotud küsimustes, olid osad isad kokku puutunud ka politsei, linnavalitsuse, õiguskantsleri ja koolipersonaliga (koolidirektor, klassijuhataja, koolipsühholoog) probleemide lahendamise käigus.

Institutsioonidega kokkupuude hõlmab töös nii isade enda initsiatiivil pöördumist abi saamiseks kellegi poole kui ka seda, et nende vastu pöördui (st emad pöördusid isa vastu).

Eksperdid

Uuringus osales neli erinevat eksperti, kelle tööpetsiifika puudutas muuhulgas ka perekonnaõigust: lastekaitsepetsialist, jurist, kohtutäitur ja vandeadvokaat. Kõik eksperdid olid Tallinnast. Ekspertidest kaks olid naised ja kaks mehed. Tegemist on oma alal kogunud ekspertidega.

3.4 Analüüsimeetod

Intervjuude esialgse läbitöötamise käigus viisin läbi avatud kodeerimise – leidsin teemad, suuremad kategooriad, mis intervjuudest välja tulid. Seejärel viisin läbi fokuseeritud kodeerimise – keskendusin enam üleskerkinud teemadele ja alamkategooriatele põhikategooriate sees. Intervjuud on olemas salvestatud kujul ning kõik salvestatud intervjuud on ka transkribeeritud (üks intervjuu on protokollitud). Uurimistulemusi illustreerisin tsitaatidega intervjuudest.

Töös keskendusin isadele ja analüüsis lähtusin nende perspektiivist, millele lisasin ekspertide vaate.

Analüüsis olen kasutanud mõisted *ema*, *naine*, *(eks-)abikaasa*, *(eks-)partner* jms sünonüümidenä, samuti ei ole sisulist erinevust mõistetel *isa*, *lahuselav isa* vms. Ka ei ole analüüsi jaoks oluline erisus lahutuse ja lahkuminekü vahel – juhul, kui ma sellele kontekstis konkreetselt ei viita. Töös keskendusin isa ja lapse vahelisele suhtele üldisemalt kui seda on juriidilises mõttes suhtlemiskord. Kasutasin ka töös mõisteid *elukoht* ja *viibimiskoht* sünonüümidenä.

4. TULEMUSED

Tulemused esitan isade perspektiivist, millele lisan ekspertide hinnangud ja vaatenurga. Tulemusi illustreerin tsitaatidega intervjuudest. Teemad jagasin neljaks suuremaks osaks vastavalt uurimusküsimuste järgi.

4.1 Lastega suhtlemine

4.1.1 Suhete tsüklilisus

Kuigi intervjuude eesmärgiks polnud lahutuse/lahkumineku põhjuste või endiste abikaasade omavaheliste suhete analüüs, siis polnud kahtlustki, et vanematevahelised suhted olid keerulised – nii keerulised, et rahumeelseid kokkuleppeid saavutada ei suudetud või kokkulepetest ei peetud kinni. Näiteks tunnistas Kaspar, et nad olid naisega kui *'kaks kõva kivi, kes kokku head jahu ei tee'*. Ta uskus ka, et naine oli tema peale kibestunud, ja *'nüüd oli tema ka'*. Osad isad oma endiste partneriga, kas aeg-ajalt või üldse, ei suhelnud.

Probleemid lastega suhtlemise ja kohtumisega olid aja jooksul muutuvad. Perioodid, mil isad lapsi üldse ei näinud või ei saanud suhelda, vaheldusid aegadekaupa, millal kokkuleppeid sai jälle teha. Olukorrad olid erinevad – osadel juhtudel tekkisid probleemid lastega suhtlemisel pärast lahkuminekut või ametlikku lahutust, ühel juhul ka enne lahutust. Nii ei lahendatud lahutamise käigus ka lastega seotud küsimusi, kuna selliseid probleeme veel ei esinenud, sest lahku mindi rahumeelselt. Probleemid algasid hiljem, kui mees ja naine juba lahus elasid.

Joonas: Oh issand jumal! Ma ei teagi, kust alustada. Siis kui lahku läksime, siis alguses polnudki mingit probleemi. Alguses, kui ma üksi elasin, nii kaua ei olnud - lasti, võta, millal tahad jne. Siis kui ma uue naisega hakkasin elama, siis hakkasid probleemid pihta. [--] Sest lahutuse juures küsitakse seda, et kas on vaidlusi, ei ole? Siis ei olnud vaidlusi. Kuna kõik oli kokku lepitud, mul nagu probleeme ei olnud. Ja siis probleemid hakkasid hiljem kohe.

Ühe probleemide põhjusena toodi välja mehe uus elukaaslane. Kui mehel tekkis uus suhe või ta hakkas koos elama uue partneriga, hakkas endine naine lastega suhtlemist takistama. Lapsi ei lubatud näiteks isa juurde, kuna seal oli teine naine. Äärmuslikumal juhul eksnaine ähvardas laste isa – lubades muuta mehe ja tema uue naise elu *'põrguks'*. Samal ajal oli osadel eksnaistel endal uus suhe ja osadel juhtudel elasid lapsed koos võõrasisaga. See võib selgitada, miks emad isadel lastega suhelda ei lasknud - et lapsed harjuksid uue perega.

Siim: Sest ega need kohtumised algul niimoodi ei olnud keelatud üldse. See tekkis pärast seda, kui ma hakkasin ühe teise naisterahvaga suhtlema. See oli kuskil aasta pärast, pärast lahkuminekut. Sinnamaani oli nagu, kõik oli normaalne.

Joonas: Probleemid hakkavad siis, kui mees hakkab koos elama kellegi teise ja naisele see ei meeldi. Siis hakkavad probleemid. [...] Siis kui ma hakkasin koos elama [uue naise], et miks ta [lapse ema] ei näita. „Aga kuidas ma näitan, seal on ju võõras naine!“ Mis siis, et tal võõras mees kolis enda juurde kuu pärast mind.

Joonase näitel muutusid tema suhted lapse emaga taas '*normaalseks*' pärast seda, kui eksnaine sai uue mehega ka lapse. Samas tundus talle ka, et lapse ema testis enne piire. Piiride kompamist, mis on lubatud ja mis mitte, tundsid mitmed intervjuueeritud isad. Emad lubasid isade sõnul endale käitumist, mis polnud nende silmis aktsepteeritav. Kuid kui selline käitumine muutus täiesti vastuvõetamatuks, lahendasid isad selle erinevalt - viies avalduse kohtusse, lastes kohtutäituril emale trahvi teha, võttes lapse endaga kaasa, või nägid emad lihtsalt, et isad on '*viimase piirini närvi aetud*'. Vältimaks erinevaid instantse ja sellest tekkivaid probleeme, lubasid emad isadel lastega taas suhelda ja kohtuda. Kui '*oh!*' oli möödas, hakkasid emad taas suhtlemist piirama.

Joonas: Siis jälle vahepeal, siis vahepeal [lapse ema] näitas. Niiviisi, et mul endal tundus nagu, et ta mingi piirini laseb ära, näeb, et asi läheb hulluks, siis korra annab, siis jälle hakkab kamm pihta. Siis see kestis umbes kaks või kolm aastat, tegelikult.

Harri: Siis sai kohtutäituri poolt lasta teha ka paar korda ka trahvi, siis nagu peale seda korraks nagu tõmbas tuure maha ja siis hakkas jälle [takistama]. Et inimene saab aru ainult jõumeetoditest või sellest. [---] Siis, arvatavasti, kui finantshaavad olid lakunud, siis pöördui tagasi vanade liistude juurde.

Oliver: Et praegult ma võtsin nõude tagasi, ma käisin kevadel kohtus ka, viisin kohtutäituri vastu, algatasin menetluse. Lõpuks loobusin, sest et asjad nagu muutusid. Ta vist hakkas kartma, hakkas last pakkuma jne, suhted läksid niivõrd heaks järsku, peale seda nii öelda kohtusse viimist [...] menetluse algatamist kohtus. Loobusin siis.

Samas leidis Joonas, et ka naised soovivad vabadust ja uut elu alustada, mistõttu '*nad on väga aplalt nõus reedel-laupäeval-pühapäeval last isale andma, noored naised, vaja kluppi minna*' - ja siis sellega probleeme ei ole.

4.1.2 Probleemid lastega suhtlemisel ja kohtumisega

Milles ja kuidas probleemid lastega suhtlemisel väljendusid, olid erinevad, kuid paljus osas puutusid uurimuses osalenud isad kokku sarnaste probleemidega.

Kokkulepete saavutamine keeruline

Vanematevaheliste kokkulepete sõlmimise juures jäi intervjuudes peamiselt kõlama see, et kokkuleppeid emaga ei ole isade sõnul võimalik saavutada, ja kui on, siis nendest ei peeta kinni. Viimane kehtib ka juhul, kui kokkulepe on ametlikult kohtumäärusega paika pandud. See, kas isa näeb last, on ema võimuses otsustada, nagu väitis ka Oliver, et *'kellel laps, sellel võim'*. Oliver oli suhtlemiskorra kokku lepitud lastekaitespetsialisti juures, kuid *'24 tunni pärast see leping oli täiesti kehtetu'*, kuna ema ei täitnud tingimusi. Lastekaitespetsialisti juures kokku lepitud suhtlemiskorral pole juriidilist jõudu, seega toimib see ainult mõlema vanema vabal tahtel. Ka ametlikult kokkulepitud, st kohtumäärusega paika pandud suhtlemiskord, ei taga lapsega kohtumist. Nii väitis Harri, kes oli suhtlemiskorra kokku leppinud kohtus, et *'need ajad, mis on kohtumääruses kirjas, pole elu sees toimunud'*. Ta oli kohtus saavutatud tulemusega rahul, kuid ei osanud oodata, et lapse ema sellest kinni ei pea ja *'inimene nii külma kõhuga vilistab kohtuotsusele'*.

Samuti toodi ühe probleemina toodi välja see, et lapsega kohtumine sõltub ema soovist ja tujudest, mis on muutuvad. Näiteks, kui emal on paha tuju või ta kiusu pärast ei taha last näidata (Oliveri sõnul), või ema *'lihtsalt ei taha ja ei näita'* (Joonase sõnul). Isad tundsid, et nad peavad emalt paluma, anuma või välja pressima lapsega kohtumisi. Juhul, kui isal oli võimalus lapsega otse kohtumisi kokku leppida, pidi ta ka emalt nõusoleku saama.

Henri: Ülejäänud korrad on kõik nii olnud, et kui ta viimasel hetkel tuju muutub, siis ta ütleb, et ah ei, lapsed ei tule täna, lastel on vaja kodus tööd teha või me lähme üldse koos kuskile, shoppama või kuskile.

Siim: Ei, temaga ei saa midagi kokku leppida. Ma olen sellega pidanud ikkagi nagu pigem välja pressima temalt, et temaga ei ole võimalik mitte midagi kokku leppida. [...] No see on, kuidas tuju on.

Henri leidis, et ema arvates *'lapsed on tema asjad ja tema ütleb, millal tema asjad kuhu lähevad või ei lähe'*. Kasparile väitis eksabikaasa, et *'need on tema lapsed'* ja seega Kasparil *'pole nende juurde mingit asja'*.

Pole kättesaadav (telefoni teel)

Kui eelnevalt oli juttu kokkulepete raskendatud saavutamisest, siis osadel juhtudel laste ema ei suhelnud isaga enam üldse. Ema kas ei vastanud isa kõnedele või polnud tema ega laps kättesaadavad, sest telefon oli välja lülitatud või number ära vahetatud. Aga eriti just nendel juhtudel, kui isa ei ela enam lastega ühes linnas või isegi samas riigis, on telefon üks

peamistest suhtlemisvahenditest. Kui selline võimalus puudus, kadus isadel oma lastega kontakt – olenevalt perioodist võis see kesta kuid või kauem.

Oliver: Ei võta telefoni vastu, ütleb, et võib küll vaatama tulla, kuid on kodust minema läinud või ei olegi seal. [...] Mitte kunagi ükski kokkulepe vett ei pea.

Selleks, et lastele saaks helistada ja nendega kontakti hoida, muretsesid mõned intervjuueeritud isad oma lastele mobiiltelefonid, kuid ka sellest ei olnud kasu, kuna need kas lülitati välja, vahetati number ära või räägiti kõnekaart tühjaks. Kui ema ise ei soovinud lapse isaga suhelda ning ignoreeris tema kõnesid või ei olnud kättesaadav, tehti seda ka lastega, et isad nendega kontakti võtta ei saaks.

Joonas: Otsin telefoni [lapsele], ütlesin, hoia see enda käes, ma saan rääkida sinuga vähemalt. Telefon võeti ära, lülitati välja. [...] Absoluutselt noh, mitmeid kuid [oli telefon väljas].

Kaspar: Kusjuures sai lapsele koolimineku puhul ostetud mobiil, et laps saaks siis helistada minule, minu emale, eksile [eksnaisele ehk lapse emale] ja noh. [...] Ühesõnaga, helistasin lapsele ja siis võeti lapse käest telefon ära ja ämm sõimas mul näo täis. Ühesõnaga, ära tüüta lapsi [...] Ühesõnaga täielik, sõimati nägu täis ja peale seda laps mulle enam helistada ei saanud, kuna tema kõnekaart lihtsalt räägiti tühjaks.

Osad isad, kes laste emaga ja lastega ise otse enam ei suhelnud, püüdsid seda võimalusel teha mõne teise pereliikme kaudu, uuringus osalenud isade puhul enamasti oma ema ehk siis laste isapoolse vanaema kaudu. Kaspar jagas lugu oma emast, kes aeg-ajalt lastelastele helistas. Mingist hetkest alates olid lapsed helistamise ajal alati millegagi hõivatud (näiteks koristamisega) ja neil polnud laste ema sõnul aega vanaemaga rääkida '*ja nii umbes kolm, neli, viis telefonikõnet järjest*'. Lõpuks loobus ka laste vanaema neile helistamast.

Laps ei soovi suhelda

Ka väideti isadele, et laps ei taha isa näha, temaga suhelda ega kohtuda. Oli juhtumeid, kus isadel paluti '*neid enam mitte tüüdata*' (st lapse ema, lapsi, ämma jt) – seda väitsid nii emad kui teised emapoolsed lähedased. Samuti oli juhtumeid, kus lapsed ise isale ütlesid, et nad ei soovi temaga suhelda. Viimase puhul aga isad ei uskunud, et see oli lapse tegelik soov, vaid leidsid, et lastega on manipuleeritud.

Karl: Saimegi niiviisi kokkuleppele, et ma saan lastele helistada. Ja siis see helistamine käiski niiviisi, et panid kõlari peale „Lapsed*, tulge!“ . Siis oli, üks laps* ütleb niiviisi et, ütleb mulle „Ma ei taha sinuga enam rääkida, palun ära helista“. Siis räägin [teise lapsega*] „Tere, kuidas läheb?“ [...] Siis kuulen, kui esimene laps* ütleb ette ja teine laps* kordab.

Kõige äärmuslikumal juhul hakkasid lapsed aga oma isa kartma. Ühel juhul jooksis laps isa nähes ära ja mitmel juhul nägi isa eemalt, kuidas lapsed teda hirmunult vaatasid. Kõne all oleva isa puhul ei olnud laste kodust äraolimisest väga palju aega möödunud ning laste selline reaktsioon isa nähes oli isa jaoks šokeeriv.

Karl: Läksin ja seisin, istusin seal ujula juures. Ja ootasin, et ta tuleb. Nüüd ta vaatas mulle otsa, mõtles hetke, siis pistis jooksu. Mina järgi jooksma ei hakanud. [...] No me ei tea tegelikult, mis, mille, kuidas on saavutatud siuke tulemus nagu see on praegult? [...] Kuidas kurat on see võimalik, mida sellele lapsele peab rääkima, et ta muutuks selliseks?

Nagu Karlgi, ei uskunud teisedki isad, et tahe isaga mitte suhelda ja kohtuda on lapse tegelik soov, vaid nad pidasid seda manipulatsiooni tulemuseks. Arvati, et emad on lastele rääkinud, kuidas isa neist ei hooli, ei armasta neid (enam), on nad maha jätnud, seega kujundanud lastele isast negatiivse (vale) kuvandi. Usuti, et lapsele on '*sõnad suhu pandud*'. Ei soovitud uskuda, et laps (järsku) ei soovi üldse isaga suhelda, sest laps vajab mõlemat vanemat ja laps tunneb isast puudust.

Henri: Ilmselt ta [laste ema], ma arvan, selle aja jooksul köeti lastele ka sauna teemal, et isa ei armasta teid ja jättis teid maha. Mõttetu mees.

Siim: Ei, noh, üldiselt see ei ole teoreetiliselt üldse võimalik, et nagu laps tahab siis konkreetselt ühe vanema juures olla, see on ikkagi mingi manipulatsiooni tulemus, ma arvan niimoodi. [...] See on jah nagu, üsna kohutav oli algul, kui sa kuuled, et laps räägib täpselt sellise vanainimese juttu, täpselt nende sõnadega. Ma tean ju, olen kaheksa aastat koos elanud, mismoodi keegi väljendab. Lapse suust tulevad sellised väljendid ja sõnad.

Laps kui vahend

Intervjuudest selgus, et lapsest endast sai ka manipuleerimise vahend - emaga kokkulepete tegemine kujunes kauplemiseks. Näiteks oli ema mõnel juhul küsinud lisaks elatisele veel (sula-)raha, palunud teenuseid (näiteks lasta end kuhugi sõidutada), lasknud osta asju. Isa sai lapsega kohtuda siis, kui oli ema soovid täitnud.

Teiselt poolt toodi ka näide sellest, kuidas ainult '*head lapsed*' saavad isa näha. Isa juurde küllaminemine oli tingimuslik ja laste kaudu karistati isa. Kui laps ei olnud ema silmis piisavalt tubli (näiteks ei koristanud kodus), siis ei lubatud teda isa juurde. Lapsed pidid isaga kohtumise välja teenima, mis isa arvates oli lastele traumeeriv.

Lapse (väidetav) haigestumine

Üks levinud vabandus, miks isal lastega kohtuda ei lubatud, oli lapse väidetav haigestumine. Juhul, kui laps on haige, ei pea ema laskma tal isaga kohtuda²⁰. Küll aga leidsid isad, kes olid selle põhjendusega sageli kokku puutunud, et see on vabandus, mida ema ära kasutab ja kuritarvitab. Näiteks Oliveri väitel sai lapse ema julgustust lastekaitsespetsialistilt, kelle sõnul ei pea ema isale näitama last, kui laps on haige, ning sellest võib suuliselt teatada. Ka paika pandud suhtlemiskorrast polnud seetõttu tema arvates kasu – seal oli küll kirjas, et ta võib last vaatama minna, laps elab aga teises linnas - kui isa kohale jõuab, ütleb ema, et laps on haige. Harri aga ei näinud *'mitte ühte haiguse märki lapsel'*, aastaid tagasi oli laps *'aastast üheksa kuud nõ „haige“'*. Ta pidas lapse haigestumist *'väljamõeldiseks'*, kuna ta teadis mitut juhtumit, kui laps oli väidetavalt haige olnud, kuid järgmisel päeval kas lasteaeda või kooli läinud.

Ärakolimine

Kuigi ei ole teada, kas eksnaiste teise linna ära kolimine oli emade teadlik valik isa ja lapsi lahutada või mitte, oli suurte vahemaade tõttu isadel veelgi raskem oma lastega kohtuda ning see andis võimaluse isa laste elust ära lõigata. Oliver sai oma emalt teada, et laps viidi teise linna elama. Kasparile ütles eksabikaasa paar päeva pärast lahutust, et *'nemad kolivad nüüd ära'* – teise linna, Kaspari arvates aga liiga kaugemale. Nii Rasmuse kui Karli puhul võtsid naised lapse(d) endaga kaasa, alguses midagi ütlemata. Nad lahkusid kodust justkui niisama, läksid linna või poodi. Kui isad muretsema hakkasid, kui liiga kaua ära oldi, anti neile mõista, et ära mindi päriselt ja koju tagasi enam ei tulda.

Kui enamus juhtudel isad teadsid vähemalt, kus nende lapsed elavad, lasteaias või koolis käivad, siis oli ka juhtumeid, kus ema kolis koos lastega isa teadmata ja nõusolekuta teise linna elama. Ühel juhul viidi laps isa teadmata ka välismaale, mida võib kvalifitseerida lapseröövina. Viimane on üks äärmuslikemaid viise, kuidas takistada lapsel lahuselava vanemaga suhelda.

Tingimuste seadmine

Lisaks eelnevale tahtsid emad määrata ka tingimusi, kas, kuidas ja millal isad lastega kohtuda saavad - seda nii omavaheliste kokkulepete sõlmimisel kui ka ametlike suhtlemiskordade kokku leppimisel. Näiteks Harrile teatas tema eksnaine, et last näeb ta nii

²⁰ Üldine regulatsioon selle kohta puudub – kui just kohtumääruses see täpsustatud pole.

nagu ema tahab ja ainult tema järelevalve all. Ka oli üheks peamiseks nõudmiseks tingimus, et isa ei tohi lapsega kohtumisele endaga mitte kedagi kaasa võtta. Ühele isale seati tingimiseks, et isa ei tohi lapsega avalikku kohta minna.

Kaspar: Aga sellest ma ei saa aru, miks ma ei saa siis, miks ma ei tohi kedagi kaasa võtta? Miks ma ei võiks näiteks oma ema [lapse vanaema] kaasa võtta või oma elukaaslast? Sest minul on ka tuge vaja.

Kuigi vanematel on õigus otsustada selle üle, kellega nende laps suhtleb, on riigikohus öelnud, et ainult erandjuhtudel, kui see last kahjustab või kujutab lapsele ohtu, peavad kohtumised toimuma kõrvalise isiku juuresolekul²¹. Kui isad selliste tingimustega ei nõustunud, siis jäi ametlik suhtlemiskord kokku leppimata. Lisaks sellele, et isad ei olnud nõus lastega kohtuma ema juuresolekul, tema järelevalve all (näiteks ema kodus), tõi Oliver välja ka, et tema sooviks lapsele järgi minna neutraalsesse kohta, mitte endisesse ühisesse koju, mis tuletas meelde vanu mälestusi. Reeglina pidid isad ise lapsele järgi minema, oli selleks siis endine ühine kodu või eksnaise uus kodu. Ka sellistel juhtudel, kui laps elas emaga teises linnas, pidi just isa lapsele järgi minema.

4.1.3 Isapoolse suguvõsa võõrutamine lapsest

Peale selle, et mitmel uuringus osalenud isal ei lasknud lapse ema nende ühiste lastega suhelda ja kohtuda, ei lubatud seda teha ka teistel isapoolsetel sugulastel. Üheltpoolt toodi välja juhud, kus mehel on uus elukaaslane ja see võis olla üks põhjus, näiteks armukadeduse näol, siis teiselt poolt ei lastud ka vanavanematel kui laste lähedastel oma lastelastega suhelda. Seega, lisaks isast võõrutamisele, püüti läbi lõigata kõikvõimalikud suhted ja sidemed kogu isapoolse suguvõsaga.

Karl: Siis ma mõtlesin, et teeme ühe [foto]albumi, kus on pildid vähemalt sees siis, et noh kõik on ära lõigatud ju praegult. Praegult on [lastest ära] lõigatud, mitte see, et ainult mina, vaid tegelikult kõik mu suguvõsa. Nii vennad kui õde kui ema.

Kaspar: Ema [isa ema ehk laste vanaema] sai laste käest teada, et nad on palju kordi sellest* kohast mööda sõitnud, kus mu ema elab. Aga nad pole kordagi sisse tulnud, isegi kui lapsed on küsinud: „Kas me vanaema vaatama ei lähe?“. Et selles suhtes kõik niidid, kõik nõõrid, mis viivad nagu minu poole, on nagu nende poolt, nendel läbi lõigatud.

Harri viitas asjaolule, et lisaks isade õigustele rikutakse sellisel juhul ka teiste, näiteks vanavanemate õigusi. Põhjamaadele kui eeskujule viidati mitmes intervjuus.

²¹ PKS § 143. Lapsega suhtlemise õigus, lg 3: [...] Kohus võib määrata, et laps suhtleb vanemaga või muu isikuga sobiva kolmanda isiku juuresolekul. [...] lg 4: Kohus võib keelata kolmandal isikul lapsega suhtlemise või seda piirata. [...]

Harri: Seal [Põhjamaades] oli kasvõi see, et seal on vanavanemad, kes koonduvad. Et nende õigusi rikutakse, kuna nad ei saa lastelastega kohtuda. Meil siin rikutakse ühe lapsevanema õigusi ja see nagu ei huvita suuresti mitte kedagi tegelikult.

Seega kaotasid lapsed lisaks oma pärisisale ka terve isapoolse suguvõsa, muuhulgas ka oma vanaema ja vanaisa. Ühe põhjusena tõi Harri välja etteantud peremudeli, mille järgi tema eksnaine kasvas samuti üles ilma isata. Lisaks isale ei suhelnud eksnaine ka oma teiste isapoolsete sugulastega. Ta arvas, et eksnaise ema tegi kõik selleks, et suhted lapse ja isa vahel katkeksid ning nüüd käitutakse temaga samamoodi. Kuna eksnaine kasvas üles (üksik-)emaga, ei pruugi ta isarolli väärtustada ega lapsele oluliseks pidada.

Harri: Ta [lapse ema] on tulnud sellisest perest, kus samamoodi määrati kohtus need kellaajad ja isa ootas ukse taga, nii kui kell kukkus, sõltumata ilmast. Tehti nagu samamoodi kõik selleks, et isa ei suhtleks lastega. Ta [lapse ema] ei suhtle ise näiteks oma poolõdede, poolvendadega. Ema on ja ema vanemad tegid kõik selleks, et see suhe katkeks. Ja nüüd ma lihtsalt ütlen, käib nagu järgmine põlvkond ja üritatakse täpselt sama.

Pikaajalise mittesuhtlemise tulemusena võivad isa ja laps täielikult võõrduda ja teineteise jaoks muutuda võõraks. Nii jagas üks isadest loo sellest, kuidas ta mitme aasta järel juhuslikult oma lapsi nägi ning ta seda raskelt läbi elas:

Kaspar: Ja siis ma seal, ma nägin neid, aga ma ei teinud neid tundma, ma jalutasin lihtsalt mööda ja see oli ikka päris kultuurišokk minu jaoks, peale kolme, ütleme, nelja aastat, neid jälle näha. Aga ma tundsin nad ilusti ära.

Ta lisas, et kuna lastega suhtlemisest oli möödas niivõrd pikk aeg, siis ta ei teagi, kas ta julgeks nendega enam kohtudagi.

Ekspertide arvamus

Kuna isad võisid emade suhtes olla liiga kriitilised ning nende seisukohad ei pruukinud olla objektiivsed, siis otsustasin uurimusse kaasata temaatikaga kokkupuutuvaid eksperte, et lisada tööle teine vaatenurk.

Vandeadvokaat (edaspidi *advokaat*) rääkis PKSi rakendussättest²², millega osad isad jäid 2010. aastal vastuvõetud PKSigale automaatselt ilma lapse hooldusõigusest, mida tehti majanduslikel kaalutlustel. Kui eelmise PKSi järgi olid vanematel võrdsed õigused ja kohustused lapse suhtes sõltumata sellest, kumma vanema juures laps elas, siis praegu kehtiva PKSi järgi tähendab hooldusõigus seda, et (reeglina) isad kaotasid 'lõviosa' oma vanemaõigustest. Advokaadi sõnul jäi isadele 'ebamäärane' suhtlusõigus, neil puudub esindusõigus, mis tähendab, et hooldusõigust omav vanem (reeglina ema) võib lapse nime

²² PKSi § 214 lg 3. Vanema hooldusõigus

muuta, minna lapsega välisriiki elama jms. Sealhulgas pole piiranguid, kui üks vanem tahab teostada lapse registrikannet teise haldusüksusesse²³ ehk laste emad, kes riigisiselt kolisid ja lapse teise linna sisse kirjutasid, ei rikkunud sellega seadust. PKSi järgi eeldatakse teise vanema nõusolekut, aga see pole kohustuslik. Ka suhtlusõigust pidas advokaat tegelikkuses raskendatuks. Ta nõustus, et emad suurel määral siiski teevad takistusi, kuid leidis, et see ei ole samas väga suur probleem – üldiselt suudavad vanemad lapsega seotud küsimused ise lahendada. Samas, kui ema on *'ikkagi suhteliselt nutikas ja nahaalne, tal on hea manipuleerimisvõime'*, siis *'faktiliselt'* isa oma lapsega kohtuda ei saa. Nagu riigikohus²⁴, väitis ka advokaat, et lahuselaval vanemal ei saagi tegelikkuses olla samu õigusi ja võimalusi oma vanemakohustusi teostada kui lapsega koos elav vanem. Seega olukorrad, kus isa ei saanud arstilt infot lapse tervise kohta või ei teadnud, kuhu lapse ema oli lapsega kolinud, võis juriidilises mõttes olla korrektne. Ka advokaadil oli kogemusi olukorraga, kus PKSi rakendussätte alusel hooldusõiguse kaotanud isa ei saanud arstilt andmeid lapse tervise kohta. Samas sätestab eksperdi sõnul PKS lapse kohta olulise teabe andmise kohustuse²⁵ – seda küll teise vanema, mitte arsti jaoks – ja seda ei seota hooldusõigusega.

Eksperdid nõustusid intervjueeritud isade arvamusel, et lastest võivad lahutuse või lahkuminekujärel saada „asjad“ või muutuvad nagu kellegi omandiks. Jurist võrdles lapsi kohvritega, mis käivad käest kätte ja kohtutäitur leidis, et vanemad on lapsed muutnud kaubaks, mida antakse ühe käest teise kätte ja pärast tagastatakse kellelegi jälle. Lastest võib saada ka vahend selleks, et teiselt poolelt (elalise-)raha nõuda, arvas jurist. Samuti leidis kohtutäitur, et emad peavad lapsi sageli enda *'trumbiks'* – tahavad, näitavad, ei taha, ei näita.

Nii kohtutäitur kui advokaat rääkisid lapse väidetavast haigestumisest kui ühest levinumast vabandusest või strateegiast, millega saab takistada isadel oma lastega kohtuda. Advokaat rääkis juhtumist, kus isa läks teise linna, et oma lapsega kohtuda ja ema oli uktsel vastas arstitõendiga. Ta viitas ka asjaolule, et arstid annavad tõendeid välja kergekäeliselt, ilma last üldse nägemata – tõendi saab kätte lihtsalt arstile helistades. Seetõttu on seda kui võimalikku takistamise strateegiat üsna lihtne (ära)kasutada ja kuritarvitada.

²³ PKS § 120. Lapse esindamine, lg 7: Kui vanem esindab last iseseisvalt, eeldatakse teise vanema nõusolekut

²⁴ Riigikohtulahend 3-2-1-13-07: „[...] hoolimata PKS §-s 49 sätestatud vanemate õiguste ja kohustuste võrdsuse põhimõttest ei saa alati lahus elavale vanemale tagada samasugust lapsega suhtlemise ja lapse kasvatamise õigust, nagu see on lapsega koos elaval vanemal. Lapsest lahus elamine vähendab paratamatult vanema ja lapse koosolemise võimalusi.“

²⁵ PKS § 144. Teabe andmise nõue: *Vanemal on õigus nõuda teiselt vanemalt teavet lapse isikuga ja varaga seotud tähtsate asjaolude kohta, kui see ei ole vastuolus lapse huvidega*

Kohtutäitur Laps on haige. Ja siis on igasugused haigustõendid, et laps ei ole terve. Seal on hästi palju igasuguseid arstitõendeid. Ja kasvatajad ütlevad – tubli, normaalne, terve laps, pole midagi viga. [---] Tavaliselt ta [ema] oma arust põhjendab ära, mul oli õigus [mitte last näidata], laps oli haige, mul oli ju tõend. Aga kui laps on pidevalt haige, siis see on ... see on halva tervisega laps! [naer]

Samuti töid nii kohtutäitur kui advokaat välja ühe põhilise vabanduse, mida (kuri)tarvitatakse, et laps ei taha isa näha. Mõlema sõnul on see tavaline ja põhiline vabandus. Mõlemad eksperdid olid ka seisukohal, et lapse soovimatus isaga kohtuda võib olla manipuleerimise tulemus. Advokaat rääkis juhtumitest, kus oli selgelt näha, et lapsi on 'töödeldud' ning 'traumeeritud' ja seda 'pikaajaliselt'. Isast oli lapsele kujundatud negatiivne kuvand, keda hakati kartma (hirmutamise tulemusena). Isaga kohtumine oli muudetud lapsele (veelgi) stressirohkeks ja pingeliseks. Kohtutäitur rääkis juhtumitest, kus oli näha, et laps ei soovi isaga kaasa minna või kujunes lapse üleandmine lapsele stressirohkeks. Kuidas aga aru saada, kas on tegemist manipulatsiooniga või mitte, on väga raske kontrollida ja selgeks teha.

Advokaat: Põhiline [põhjus, mida kasutatakse] on see, et laps ei taha [isaga kohtuda], lapsel puudub kontakt. [...] Ema on õpetanud last sõnaga „paha onu“ [isa kohta]. [---] Laps hirmutatakse eelnevalt ära. Täitur ei saa seda kontrollida. Täitur saab tulla kohale, no mis sa teed, laps nutab, võib-olla tõesti ema on ta enne ära traumeerinud [...] et nüüd tuleb jälle see hirmsa, paha onuga kohtumine. Muidugi hakkab 4-aastane laps nutma.

Kohtutäitur: Asi lõppeski sellega, et lapsed ei tahtnud minna, oli näha, lastekaitse oli kohal, sotsiaalosakond. Lapsed ei läinud isa juurde. Lihtsalt nurjus see üleandmine. [...] Mis põhjusel? No see on nüüd teine küsimus. Kas ema on neid töödelnud nii palju või oli tõesti isa nii palju nende jaoks siis, selline ükskõik, selline mõttetüü kujud, et kelle juurde ei tahetud minna. Seda me ei tea.

Ka viitas advokaat vabandusele, et laps ei taha isa näha just selles võtmes, et tal puudub isaga kontakt. Kuidas saab aga lapsel isaga kontakt üldse tekkida, kui ta isa ei näegi, imestas ta. Laps ei saa sotsialiseeruda ega isaga kohaneda, kui ta on kogu aeg '*ema mõjuväljas*'. See on ka omamoodi paratamatus, mis töötab isade vastu. Kui kohtuprotsessid kestavad pikka aega, aastaid, ja isa sel ajal oma lapsi näha ei saa, siis tekibki võõrandumine ja lapse ning isa vaheline kontakt nõrgeneb või kaob.

Lisaks, kui laps on haige või laps ei taha isaga kohtuda, siis ei tohi teda selleks sundida, kuna sundimine kahjustab psühholoogide arvates lapse tervist – see tuli jutuks intervjuudes nii isadega kui advokaadiga. Ekspert tõmbas siinkohal paralleeli, et kas last ei tohi sundida ka kooli minema, kui ta seda ei soovi? Ringkonnakohus on eksperdi sõnul ka öelnud, et vanemal on õigus oma võimu teostamise piires anda lastele korraldusi.

Äärmuslikematest juhtumitest tõi advokaat näideteks lapseröövid, provokatsioonid, kuritegude lavastamised, valetunnistajate kasutamised, ekspertiisiaktide tellimised, kõikide (prokurörid, kohtunikud jt) peale kaebuste esitamised, kohtuotsuste (määruste) edasikaebamised jm.

Nagu isad, kelle ekspartnerid nõudsid lapsega kohtumist enda juuresolekul, rääkis advokaat sarnasest juhtumist, leides, et sellisel kujul kohtumine ei aita mingilgi määral kaasa isa ja lapse vahelise kontakti tekkimisele, vaid võib hoopis pingeliste suhete korral muuta olukorra veelgi stressirohkemaks. Juhtumist rääkides sai isa advokaadi sõnul lapsega hea kontakti, kui ema juures ei olnud.

Kui vanemad ei suuda omavahel suhelda, võib kohus koostada suhtlemiskorra nii, et lapse üleandmine toimub neutraalsel pinnal ja äärmuslikemal juhtudel, kui lapsevanemad üldse läbi ei saa, ka ilma nende omavahelise kokkupuutumiseteta. Aga ka sellise praktika puhul ei pruugi isa last näha. Nii kohtutäitur kui advokaat rääkisid juhtumist, mis oli töö kirjutamise ajal jõudnud riigikohtuni:

Kohtutäitur: Ema teeb kõik selleks, et mitte anda isale last üle. [...] Kuna vanemad absoluutselt läbi ei saanud, siis kohtunik püüdis teha sellise lahendi, et lapsevanemad nagu absoluutselt üksteist ei näekski, et ainult lasteaias toimub siis nagu see lapse ümberkantimine, nii öelda. Ja sellega, siis ema mõtles välja, et ta tuli, täitis täpselt kohtuotsust – tuli kell üheksa lasteaeda, tõi lapse kell üheksa lasteaeda ära ja pool kümme lahkus lasteaiast koos lapsega. Väitis, et laps ei taha lasteaeda jääda. [---] Seal oli ikka lepitusmenetlus, need luhtusid kõik ja noh, oli näha nagu ema sellist pahatahtlikkust, et ema lihtsalt ei taha last anda isale.

Seega on ka suhtlemiskorra tagamine problemaatiline. Ametlikult paika pandud suhtlemiskorrast mittekinnipidamisel on võimalik pöörduda kohtutäituri poole sundtäitmiseks. Kuidas see aga tegelikkuses välja peaks nägema või kuidas toimima, ei osanud arvata ei intervjueritud isad ega ka eksperdid (täpsemalt on kohtutäiturist kirjutatud institutsioonide peatükis). Nagu tõi välja mõned isad, rääkis ka kohtutäitur loo sellest, kuidas lapse üleandmisel ei julgenud isa ema elukohta (korterisse) minna, vaid ootas all trepikojas. Nii nagu võib lapsele tekitada üle pika aja oma isa nägemine stressi ja hirmu, võib see emotsionaalselt raske olla ka isa jaoks.

Advokaadi sõnul on riigikohtu suunitlused olnud siiani lahuselava vanema õiguste suurendamine lapse suhtes, samuti on riigikohus öelnud, et kui üks vanem teeb teisele takistusi lapsega suhtlemiseks, ta kuritarvitab lapse õigusi ja see on lapse väärkohtlemine.

Ekspertide arvates on keeruliste suhete taga soov teineteisele kätte maksta, 'ära teha' ja 'koht kätte näidata'. Vanemad, mõlemapoolselt, elavad välja oma viha, pettumust, vimma ja teisi negatiivseid emotsioone. Teineteist halvustatakse, et lapse silmis ise parem välja näha.

Lastekaitsespetsialisti sõnul on tavaliselt mõlemad vanemad, nii ema kui isa, eraldi olles viisakad ja 'normaalsed' inimesed, aga kokku puutudes muutub suhtlemine võimatuks.

Ekspertidid leidsid, et tegelikkuses ei suuda vanematevahelisi probleeme lahendada keegi teine nende eest, sh mitte ükski institutsioon.

Kohtutäitur: Kahe inimese keeruliseks elatud elu. Kahe inimese tahtmatus neid asju lahendada. Lahendada neid probleeme, mida tegelikult ainult nemad kahekesi saaksid lahendada.

Juristi arvates on pereväärtused devalveerunud ja ähmastunud ning inimesed muutunud egoistlikuks. Eelkõige seisavad ekspertide arvates vanemad enda õiguste eest, aga mitte kohustuste ega laste huvide või nende heaolu eest. Ekspertidid leidsid, et kui vanemad lähtuksid lapse huvidest, siis lahendaksid nad probleemid omavahel rahumeelselt.

4.2 Elatis ja lapsega seotud kulud

4.2.1 Elatise maksmine

Osadele isadele oli määratud elatise maksmine, kes reeglina ka seda tegid. Mõnel juhul polnud sinnani veel jõutud, kuid tõenäoliselt kohtu kaudu elatis määratakse. Isa, kes kohtusse ei soovinud minna, toetas lapse ema vabatahtlikult. Ka toodi välja juhtum, kus lapse ema nõudis isalt enda ülalpidamist²⁶, mida kohtunik ei määranud.

Üldiselt nõustusid isad, et elatist tuleb maksta ja pigem suhtuti negatiivselt nendesse isadesse, kes seda ei tee. Isad pidasid neile määratud või kokkulepitud elatise suurust õiglaseks. See isa, kes elatist ei maksnud, tegi seda küll varasemalt. Kui ta enam lapsi näha ei saanud ja laste ema talt hooldusõiguse tahtis ära võtta, lõpetas ta maksmise.

Kuigi isad teadsid ja said aru, et elatis ja suhtlemiskord ei ole juriidilises mõttes omavahel seotud, kerkis see seos sageli siiski üles. Sagedane oli emotsioon „mis ma maksan, kui last ei näe“.

Kaspar: Jah, neli aastat ei tahtnud [lapse ema] minu käest midagi. Mina siis ei oodanud ka nagu, et ma lastega kohtuda saaksin. Ja peale seda, ütleme, see kohtucase tuli kaela, siis ma hakkasin nagu küsima, et kuna ma siis lastega kohtuda saan?

²⁶ PKS § 72. Last hooldava lahutatud abikaasa ülalpidamise kohustus - *Kui lahutatud abikaasa ei suuda pärast lahutust ühise lapse hooldamise tõttu ise enda ülalpidamise eest hoolitseda, võib ta teiselt lahutatud abikaasalt nõuda endale ülalpidamist kuni lapse kolmeaastaseks saamiseni.*

Samas saadi aru, et parem on siiski elatist maksta, isegi siis, kui lapsi ei näe, kuna mittemaksmine toob kaasa probleeme selle sundtäitmise või tagantjärgi väljanõudmise näol. Viimase „üllatuse“ osaks said ka mitmed isad.

Kaspar: ... ma sain täiesti ootamatult, sain selle paki paberi, kus siis nõuti minu käest elatist ja siis ka tagasiulatuvalt elatist.

Mitmes intervjuus leidsid isad, et elatise maksmine on kohustus, mille täitmise osas ei olda paindlikud ning isade tegelike võimalustega ei arvestata. Peamiselt viidati olukordadele nagu töötus ja tervise halvenemine, mil isadel ei ole võimalik elatist maksta. Isade arvates ei huvita ametnikke isa olukord ning isalt võetakse võimalusel kõik, et raha kätte saada (kogu vara). Kolmandana tõid isad välja olukorra, kus mehel on tekkinud uus pere, keda ta samuti üleval peab pidama – kui isa peab toetama oma endist naist ja lapsi, siis võib isa jääda hätta uue pere eest hoolitsemisel.

4.2.2 Suhtumine emade elatise kasutamisse

Isade usaldamatus emade elatise kasutamise suhtes oli väga sagedane intervjuudes. Peamiselt heideti ette, et makstud elatis ei lähe lapsele, vaid emale ehk ema kasutab seda enda, mitte laste vajaduste katmiseks. Näidetena toodi emade reisimist kui ka iluprotseduuride lubamist. Ka leiti, et laps on naisele investering, saades nii elatist ja muid toetusi. Ühe asjaoluna toodi ka välja, et ema kasutab elatist isa vastu protsessimiseks. Kuigi isade hinnangul nende makstud raha ei jõudnud lasteni, ainult erandlikel juhtudel lõpetati selle maksmine kas täielikult või osaliselt.

Harri: Me alguses leppisime kokku selle ja siis ma maksin seda. Ja siis ma, põhimõtteliselt ühel hetkel viskas üle, et minu hinnangul ei läinud [elatis] päris lapsele.

Kaspar: [...] sain siis teada, et üks kaebab asja edasi, tahab mult ära võtta laste hooldusõiguse, täieliku laste hooldusõiguse. Ühesõnaga, nii kui ma sellest kuulsin, kolm päeva mõtlesin ja saatsin siis lahkumisavalduse teele, omal soovil. Kuna ma ei taha, et minu raha eest mind jälle kohtusse kaevatakse.

Isad ei usaldanud emade raha/elatise kulutamist, mille üheks põhjuseks oli, et neil puudus teadmine ja teiseks, kontroll kulutuste osas. Kontrolli puudumine oli teine intervjuudes peamiselt kõlanud rahulolematuse põhjustaja – ei mees ega ka näiteks mõni institutsioon saa kontrollida raha nõ sihtotstarbelist, eesmärgipärast (ehk lapse vajaduste katmiseks) kasutamist. Sealhulgas tehti ettepanek, et lastekaitsespetsialist, perearst või lastearst peaks kohustuslikus korras käima lapse kodus lapse eluolu kontrollimas – et oleks mingisugune järelevalve või kontrolltegevus selle üle, millistes tingimustes laps kasvab ja kas ema täidab oma hoolduskohust ning omab sellega õigust elatise saamisele.

Joonas: Mis see ongi selle elatise juures nii naljakas, et ega mehel ei ole võimalik kontrollida, selles mõttes, et kindlasti saab seda reguleerida. Ega mul ei ole selle [elatise maksmise] vastu midagi, selge, et lapsele on kulud.

Kontrolli ja otsustamisõiguse puudumine häiris isasid tugevalt. Mitmetes intervjuudes mainiti, et emad peaksid kulutuste osas aru andma või need kulutused kuidagi fikseerima. Isade arvates peaks olema võimalus kontrollida, kas ema täidab oma kohust ehk hoolitseb lapse eest. Ettepanekuid selleks oli erinevaid, näiteks eraldi lapsekonto loomine (mida küll ema kasutaks), kuid paludes täpsustada, kuidas peaks see protsess välja nägema, ei osanud isad täpselt öelda. Nad ei tahtnud, et emad peaksid pidama detailset raamatupidamist, samas soovisid, et kulutused oleksid tõestatavad (näiteks tšekkide alusel).

Et oma võimupositsiooni tugevdada, omada mingitki kontrolli ja saada otsustada kulutuste osas, hakkasid osad isad elatist kas täies või osalises mahus asjade või teenustena pakkuma. Näiteks sooviti maksta lapse trennide või lasteaia eest, osta lapsele vajalikke asju.

Harri: Siis, et [eksnaine räägib:] „Oi et, jaa, et näed, laps tahab trenni minna ja kuidas ma ikka keelan, et ikka no ma luban, viin, eksle“. Okei, kirjutasin talle [naisele] meili, et okei, saada see arve mulle, ma maksan selle kinni, ei ole nagu probleeme. Loomulikult seda arvet ei saadetud mulle. Samamoodi kunagi siis, kui laps läks lasteaeda. Ma ütlesin, okei, ma maksan need lapse kulud kinni ... Siis ma saatsin lasteaia juhatajale [kirja], et saatke arved minu nimele, ma maksan. Siis ta [lapse ema] läks lasteaia juhatajale rääkima, kui ebausaldusväärne inimene olen, et tema maksab ikka ise.

Emadele aga sageli selline lahendus ei meeldinud. Kas isade pakutud teenuste eest maksmist ei soovitud või isa ostetud asju ei kasutatud. Äärmuslikematel juhtudel nõudsid emad rahas mittemakstud elatise tagantjärgi välja, milleks neil seaduse järgi oli ka õigus. Elatis tuleb maksta lapse ema kontole kokkulepitud summas. Kui isa soovib osta lapsele asju, anda talle raha vms, on tal selleks õigus, kuid elatis on kohustus ja seda oma äranägemise järgi maksta ei ole lubatud, kui naine sellega ei nõustu.

Üldjuhul isad ka teadsid, et elatist ei saa teenuste eest tasumise või asjade ostmisega asendada. Aga oli isasid, kes seda alguses ei teadnud ja ostsid lapsele (nende meelest) vajalikke asju – näiteks vankri, voodi, jalanõusid jms. Nagu juba eespool välja tõin, lõppes see halvemal juhul elatise nõudmisega tagantjärgi.

Joonas: Ma ise olin selles mõttes loll, et ma ei teadnud, et elatist ei saa näiteks asendada millegagi. Et see nagu, see oli minu viga. Ja siis ta põhimõtteliselt läskki kahe kuu pärast, läskki kohtusse.

Harri: Siis ma mõtlesin, okei, ma võtan siit selle 500 krooni maha ja ostan jalanõud lapsele. Ja ülejäänud tuleb jätkuvalt ülekandega. [...] Ja siis ühel hetkel anti mind kohtusse, tuli maksekäsu kiirmenetlus, et kuna pole kolm kuud elatist maksnud, siis makske see ära ja siis edaspidi makske ka rohkem.

Harri: [...] tuleb mulle meil või sõnum [lapse emalt], et *sinu* laps, ekssole, kuidas sul nüüd ei ole raha või midagi? Aga kui, nii öelda, ma tahan selle *oma* lapsega kohtuda, siis on *tema* laps ja *tema* otsustab.

4.2.3 Elatise määramine kohtus

Mis puudutab elatise määramist, siis olid isade kogemused erinevad. Oli juhtumeid, kus kohus ei määranud täies mahus seda summat, mida emad nõudsid, vaid määrasid selle väiksemana. Oli juhtumeid, kus emad nõudsid elatist tagantjärgi, kuid mille menetluse käigus igakuine summa üle vaadati ning isad vähem maksuma hakkasid. Kõige keerulisemaks muutus olukord isal, kellelt nõuti elatist tagantjärgi. Pärast mitut protsessi nõuti temalt elatist tagasiulatuvalt maksimummääras ehk aasta ulatuses. Isa pidas kohtuotsust, mis mõistis temalt välja elatist summas üle 5000 euro, '*küllaltki leebeks*', kuna maksmist võimaldati väiksemate summade kaupa.

Ekspertide arvamus

Elatise ja suhtlemiskord ei ole omavahel (juriidilises mõttes) seotud, rõhutasid ka oma intervjuudes advokaat ja kohtutäitur. Ühelt poolt võivad emad öelda, et „kui ei maksa, siis ei näita“ ja teiselt poolt võivad isad öelda „kui ei näita, siis ei maksa“. Kui üks pool kohuseid ei täida, tuleb probleemi lahendamiseks pöörduda vastava institutsiooni poole, mitte karistada oma äranägemise järgi, leidsid eksperdid.

Advokaat: Neid asju ei saa seostada omavahel. Ei saa nii öelda, et vot, et maksan elatist siis, kui last näen ja vastupidi ei saa ka – et ema ütleb, et last näitan siis, kui raha saan. Nii ei saa ... täiesti erinevad asjad. Nii et kui vanem ei maksa elatist, on emal õigus pöörduda kohtusse, väljamõistmiseks täituri poole hiljem, mitte aga, ekssole, öelda, et ma nüüd last ei näita neile. Ja vastupidi ka niimoodi, ekssole. Need on täiesti erinevad asjad.

Ka kohtutäitur leidis, et isa peaks täitma oma kohust ning mõistma, et ta maksab seda raha lapsele, mitte emale, nagu levinud arusaam isade hulgas on. Lastekaitsespetsialist tõi samuti välja, et arvamus nagu ema kasutab elatist (nt ilusalongides) enda jaoks, on klassikaline müüt isade seas. Ta viitas sellele, kui palju maksab lasteaiakoht, trennid, söök ja riided ning lisas, et lahuselav vanem sageli ei mõista tegelike kulude suurust.

Lisaks isale kirjeldas ka advokaat juhtumit, kus '*see suhteliselt suur elatis, mida isa maksab, kulub isa vastu protsessimiseks kõik ära tegelikult ja lapseni ei jõua sealt midagi*'.

Elatise asendamist kommenteeris kohtutäitur, et elatis on kohustus ja selle maksmine on reguleeritud. Isadel on õigus oma lapsele osta ja pakkuda oma äranägemise järgi asju, kinke, raha vms – aga see on õigus, mida saab vabalt kasutada. Mõlemal vanemal, sh lahuselaval vanemal, on kohustus oma last üleval pidada ja selleks on ettenähtud elatis.

Kohtutäitur: Sellega on niimoodi, et meil on ka olnud siukseid juhuseid, kus isa ütleb, et ma olen maksnud, on toonud mingid tšekid ja seal on näidatud selgituseks „kommiraha“. Nii. Ja siis on vastus selline, et isal on õigus oma lapsele osta, kommiraha, küll seal karumõmmi-raha, ükskõik, mis raha, ta võib lapsele anda nii palju kui ta tahab, aga tal on kohustus maksta emale alimente, elatist, ja kui aliment või elatis ei ole selgitusse kirjutatud, siis kõik sõltub ainult ema heast tahtest. Kas ema on nõus, aktsepteerib selle kui elatise või ongi see kommiraha.

Advokaat täpsustas ka, et ülalpidamiskohustus on mõlemal vanemal ning lapsega seotud kulud ei pea vanemate vahel olema võrdselt jagatud, vaid kehtib proportsionaalsuse printsiip – kelle majanduslik olukord on parem, peab panustama rohkem. Sealhulgas ei ole parem majanduslik seisund eeliseks või aluseks lapse elukoha määramiseks, seda just sel põhjusel, et kulud jagunevad mõlema vanema vahel.

Kui intervjuudes tõid osad isad välja olukorra, kus isa ei suuda maksekohustusi täita näiteks seoses töö kaotusega, siis lastekaitse spetsialisti sõnul pole töötus vabandus. Kui on kohustus, tuleb seda täita. Tema sõnul võib kohus '*lausa vihastada*' selle peale, kuna '*laps peab ikka süüa saama*'. Kas isa ei täidaks samamoodi oma kohust siis, kui ta elaks lapsega koos, kerkis küsimus õhku.

4.3 Kokkupuude institutsioonidega

Kõikidel uurimuses osalenud isadel oli kokkupuude vähemalt kolme erineva institutsiooniga. Põhiliselt oli tegemist lastekaitse spetsialisti, advokaadi ja kohtuga (kohtunikuga). Lisaks oli ühel isal kokkupuuteid viie erineva ja ühel isal kuue erineva institutsiooniga. Mitmetel juhtudel olid isad kokku puutunud sama institutsiooni erinevate esindajatega, näiteks käinud erinevate lastekaitse spetsialistide juures või puutunud kokku erinevate kohtunikega. Ülevaade isade kokkupuudetest institutsioonidega on välja toodud valimi kirjelduse alapeatükis „Kokkupuude institutsioonidega“.

4.3.1 Lastekaitse spetsialist. Sotsiaaltöötaja

Praktiliselt kõigil intervjueritud isadel oli kogemusi lastekaitsetöötajaga, osadel neist oli kokkupuuteid mitme erinevaga. Viimase põhjuseks oli näiteks isade rahulolematuse spetsialisti tegevuse või tegevusetusega. Samuti asjaolu, et vanemad pöördusid algselt erineva lastekaitse spetsialisti poole, kuid probleemide lahendamiseks peab spetsialist kohtuma mõlema vanemaga.

Lastekaitse spetsialist oli institutsioon, mis sai isadelt kõige kriitilisemaid hinnanguid ning kõige negatiivsemat tagasisidet. Samal ajal on tegemist just selle institutsiooniga, kuhu

kõige esimesena võiks pöörduda ja kust peaks saama esialgset nõu edaspidiseks ja võimalusel lepitamist, teha esialgseid omavahelisi kokkuleppeid.

Üldise ja põhilisema etteheite lastekaitse spetsialistide võib kokku võtta sõnaga (eba)professionaalsus, mis väljendus selles, et lastekaitse spetsialistid ei ole erapooletud, annavad hinnanguid, sildistavad, ei lähtu oma otsustes ja ettepanekutes kõikidest puudutavatest asjaoludest (nt ei käi kodus laste eluoluga tutvumas, ei kuula alati mõlema osapoolte versioone), on ilma (vastava) hariduseta/kvalifikatsioonita, annavad ühekülgselt nõu (peamine soovitus pöörduda kohtusse), ei ole abivalmis. Sageli kõlas etteheide, et nendelt ei saa isad mingit abi. Kõige äärmuslikumalt väljendas oma hinnanguid Joonas, kes väitis, et *'mõttetumat organisatsiooni ei ole olemas'*.

Kõige üldisemalt mõeldi ebaprofessionaalsuse all seda, et lastekaitse spetsialistidel ei ole vastavat haridust, nad ei ole oma töös pädevad ja ei oska nõu anda. Nii kritiseeris Kaspar, et *'paistab, et tööle võetud lihtsalt koha täiteks'* ja kartis Siim, et nad võivad teadmatuses või ebapädevusest ka valeinfot anda.

Ka kurdeti, et lastekaitsest ei saa mingit abi. Kui Joonas polnud lapsega saanud suhelda kuid ja küsis lastekaitse spetsialistilt, mida teha, vastati talle, et *'ega nagu suurt ei olegi midagi teha'*, ainuke variant on kohtusse pöörduda, ja seni, kuni kohtuotsust ei ole, ei saagi midagi teha. Spetsialist oli küll *'põhimõtteliselt aru saanud'*, kuid midagi teha ei saavat. Soovitus kohtusse pöörduda oli sagedane vastus isadele lastekaitse spetsialistide poolt. Kohtus probleemide lahendamise võib võtta aga väga pikalt, aastaid. Kaspari arvates, kellel oli erinevaid kokkupuuteid nii lastekaitse spetsialistide kui sotsiaaltöötajaga, *'nemad ainult soovivad, et suhelge omavahel'*, imestades samal ajal, et probleem ongi ju selles, et vanemate omavahelisest suhtlemisest ei ole midagi välja tulnud.

Erapoolikuse all mõeldi näiteks seda, et lastekaitse spetsialistid on emade poolt ja usuvad pigem ema kui isa. Oliver arvas, et kui lapse ema soovib *'kiusu ajada'*, siis *'lastekaitse tuleb sellega kaasa'* ja nad pole *'päris neutraalses positsioonis'*. Mitmel korral tuli jutuks, et olenevalt sellest, kes lastekaitse spetsialisti juurde enne jõudis – kas ema või isa – oli lastekaitse spetsialistide suhtumine erinev. Isadel oli tunne, et kui ema oli enne jõudnud, siis usuti ema ja isadel oli raske endast kujundatud muljet (mis isade sõnul on sageli valedel tuginev) muuta – *'juba räägiti ära, noh, et mis ma olen ja kes ma olen'*, nagu Kaspar leidis. Kui isa oli enne lastekaitse spetsialisti juurde jõudnud ja oma versiooni ära rääkinud, siis naise juttu pole *'päris tõe pähe võetud'*, aga kui vastupidi, siis usutakse rohkem ema, leidis ka Karl.

Erapoolikus võib väljenduda ka selles, et vaikumisi usutakse ema juttu ka siis, kui isa on lastekaitseesse ema kohta kaebuse teinud. Samuti pidasid spetsialistid isade reaktsiooni ülevõimendatuks. Harri sõnul, kes oli erinevatel aegadel kirjutanud erinevatele lastekaitse spetsialistidele, vastasid pärast lapse emaga kontakti võtmist sarnaselt, et *'probleeme ju ei ole, ema ei tee mingeid takistusi'*. Kui viimase lastekaitse spetsialistiga oli Harri kogemus *'suhteliselt positiivne'*, siis eelmistele heitis ta ette suhtumist, mille järgi lapse ema teeb kõik õigesti ja ei takista lapsega suhelda – järelikult on viga isas – *'umbes ise võimendad asja üle, ole rahul, kui üldse last näed'*.

Erapoolikus võib suuremaks probleemiks olla väikestes maakohtades, kus sageli kõik tunnevad kõiki. Siim pöördus kohaliku sotsiaaltöötaja poole, kes aga oli lapse ema tuttav (*'poolsõbranna'* Siimu sõnul). Viimane oli ka ise Siimule öelnud, et ta pole erapooletu. Väikses kohas aga ei saa spetsialisti vahetada, kuna neid ei olegi seal rohkem. Seega kui isa tunneb, et spetsialist ei ole erapooletu, ta ei saa vajalikku abi või pole sellega rahul, ei ole isal ka võimalust valida kedagi teist.

Lastekaitse spetsialistidele heideti ette tegevusetust. Juhtudel, kui isa palus lastekaitse spetsialistil teha koduviisiite või selgitada välja muid asjaolusid seoses (isa hinnangul) lapse hooletusse jäämisega, sellest keelduti. Lastekaitse spetsialiste huvitas isade meelest vaid kolm küsimust ja kui tingimused on täidetud, siis menetlust ei alustata.

Oliver: Lastekaitsejatel on hiljem kolm küsimust – kas laps on näljas? Ei ole. Kas ta on riides? On. Ja kas tal on kodu, kus olla – või kuskil, et ta ei veeda väljas öid? Jah. Kõik, mida te tahate siis? Tingimused täidetud – kolm tingimust – kõik, rohkem ei võeta menetlusse. Laps peab olema kas näljas, riieteta või siis tal pole ööbimiskohta. Kogu lugu, kolm asja, millega läheb, hakkab lastekaitse tegelema. Ja siis peab olema tohutult palju tõendusmaterjali ja selle juures ei võeta ema vastutusele mitte mingil moel.

Lisaks sellele, et lastekaitse spetsialistid ei käinud kodusid kontrollimas, heideti neile ka ette kergekäeliselt otsuste langetamist, millel on nii isade kui laste jaoks tagajärjed. Näiteks imestas Karl, et lastekaitse spetsialist oma arvamuses kohtule soovitas lapsed jätta mitte ema juurde elama, vaid laste (emapoolsete) vanavanemate juurde, kuna laste ema elas ja töötas välisriigis. Kõige rohkem kartis Karl aga, et kui lapsed määrataksegi elama mitte tema juurde, siis viib ema ühe lapse kindlasti välismaale ning Karli võimalus oma lapsega suhelda kaob sootuks. Karli hirm oli õigustatud, kuna lapse ema viis juba lapsed vahepeal välismaale. Karli meelest kaitsevad lastekaitse spetsialistid lapsi, aga neid oma isade eest.

Positiivse poole pealt tõid isad välja selle, et lastekaitse spetsialistid sekkusid emade *'surrealistlikele'* ja ebamõistlikele nõudmistele. Ema oli isalt näiteks nõudnud, et ta ei tohi

lapsega avalikku kohta minna, ei tohi kedagi endaga kohtumisele kaasa võtta, võib lapsega kohtuda vaid ema juuresolekul (järelevalve all) vms.

Samas teise külje pealt jälle heideti ette, et enamasti lastekaitsetöötajad nõustuvad emade nõutud tingimustega, kuna '*ema ju teab, mis lapsele parim*' ja kompromisse peavad tegema isad. Kui isad tingimustega ei leppinud, jäid kokkulepped saavutamata.

Oliver: Mina pidin kompromisse tegema. Kõige sellega, et ma pidin loobuma sellest, et me ei lähe poodi, me ei lähe loomaaeda, me ei lähe kuskile mänguväljakule. Me lihtsalt mitte midagi ei tee. Mismoodi ma lapsele ütlen seda, et emme nõudis nii? Näed, tädid kirjutasid sellele alla. Mismoodi ma lapsele selgeks teen?

Lastekaitse spetsialistide tegevusetuse või pinnapealse töö põhjuseks arvasid isad olevat ülekoormus, mistõttu nad ei jõua kõikidesse probleemidesse süveneda. Kui spetsialistil on valida, kas tegeleda lapsega, kellel on kodu olemas või kodutute lastega, siis pole küsimustki, kumb probleem on tõsisem, leidis Oliver.

Üldiselt leidsid isad, et nii lastekaitse- kui sotsiaaltöötajaid tuleks harida (sh kohtunikke ja teisi ametnikke). Rahul ei oldud kvalifikatsiooni ega jäiga suhtumisega vanemarollidesse. Isade arvates tuleks spetsialiste harida nii vanemate kui laste õiguste osas, aga ka teadvustada isa olulisust lapse kasvatases – et laps vajab nii ema kui isa.

Ekspertide arvamus

Lisaks isadele oli lastekaitse spetsialistide suhtes väga kriitiline advokaat, kelle arvates samuti ei saa lastekaitsest mingisugust abi, neil puudub (vastav) haridus ning nad ei ole pädevad. Eriti tõi ta esile hariduse puudumist just maakohtades töötavate lastekaitse spetsialistide puhul.

Advokaat: Kuskilt lastekaitsest ja sealt abi oodata ei ole. [...] Lastekaitse spetsialistid on nüüd, on tänavalt võetud inimesed suurel määral. Tallinnas siin võib-olla veel on, neil on mingisugune, osadel mingi Peda-bakalaureus käes [mõtleb endist Tallinna Pedagoogikaülikooli, praegust Tallinna Ülikooli], eksole. Maarajoonis pole neil üldse eriti mingit kvalifikatsiooni. Need dokumendid, mis nad koostavad, arvamused, eksole, on sellised, mis mitte midagi ei ütle, mitte midagi ei näita. Jah, nad käivad kodus, kohus küsib nende käest arvamust. Arvamust selle avalduse kohta, selle hagi avalduse kohta, mis on kohtusse läinud. Nad hakkavad kirjutama muid asju üldse, hakkavad tsiteerima seadust. Kohtus ei oska nad midagi rääkida. Aga seadus kohustab neid ära kuulama [...] Aga ega nad seal midagi öelda ei oska. See on teada. See on täiesti mõttetu, nad ise ütlevad ka seda.

Advokaat tõi ka välja, et lastekaitse spetsialistid ei julge otsuseid vastu võtta, eriti kui need erinevad tavapraktikast (nt soovitus määrata laps isale), sest nad kardavad, et nende otsuse või tegevuse peale kaevatakse.

Advokaat: Nad kardavad [...] ütlevad otse välja, nad ei julge midagi teha, kuna nende peale jälle kaevatakse. Need kaebused kukuvad läbi, aga ikkagi see tekitab lisatööd, nad peavad hakkama kirjutama mingisuguseid seletuskirju, ekssole, kuskile võib-olla jälle ja parem hoiavad ennast eemale sellest.

Erapoolikuse probleemile väikestes maakohtades viitas sarnaselt isadele ka advokaat.

Lastekaitsepetsialisti arvates on lapsel tõesti isa juures parem siis, kui lapse ema on näiteks psüühiliselt haige, seades kahtluse alla ema kui peamise lapse eest hoolitseja äärmuslikematel juhtudel. See viitab traditsioonilisele hoiakule vanemarollidesse – leides, et lapsel on isa juures parem üksnes siis, kui ema ei vasta ühiskonnas kehtivale rolliootusele.

Lastekaitsepetsialist selgitas ka, miks nad isade soovil alati laste ellu ei sekku – nimelt tekib kaalukoht eraelu puutumatus osas ja usaldusepiiris, mida ületada või mitte. Eksperdi arvates tahavad isad lastekaitsetöötajad lapse ema koju kontrollima saata teineteisele 'ärategemise', mitte lapse heaolu muretsemise pärast. Üheks põhjuseks võib olla näiteks armukadedus, kui naisel on uus mees, viha või kättemaks.

Lastekaitsepetsialistide käed on lühemad kui arvatakse ja neilt oodatakse rohkem, kui nende võimuses on lahendada. Nende juures ei saa vormistada täitedokumenti, seega ei ole nende abiga sõlmitavatel kokkulepetel juriidilist jõudu ja tingimuste rikkumise korral ei saa neid pöörata sundtäitmisele. Kohus peab ära kuulama lastekaitsepetsialisti arvamuse, kuid kohus ei pea sellega nõustuma. Seega võib isade rahuolematus tuleneda sellest, et kõiki neile olulisi küsimusi ei saa lastekaitsepetsialistide juures (ametlikult) lahendada, mida nad sooviksid, kohtutee on aga pikk ja kallis. Teiselt poolt võib isade rahulolematus olla põhjustatud ka sellest, et nad polnud rahul (nende ootustele mittevastava) lahendusega ning oma isiklikku negatiivset kogemust või tulemust üldistati ja laiendati.

4.3.2 Kohus. Kohtunik

Kohtuga oli kokkupuuteid samuti praktiliselt kõigil uurimuses osalenud isadel, sh paaril ei olnud juhtum kohtuistungini veel jõudnud, kuid kohtuga suhtlemise kogemus oli siiski olemas (avalduste ja hagide esitamine, suhtlemine kohtuga e-kirja teel). Kohtus lahutati abielusid, lepiti kokku elatise, laste elukohti ja suhtlemiskorda.

Põhilised mured seoses kohtu institutsiooniga oli nende erapoolikus ning see, et probleemide lahendamine võtab liiga kaua aega ning protsessimine on kulukas (advokaadikulud ja muud kohtukulud). Leiti, et kohtusse ei pöördata seetõttu, et isad näevad oma kaotust ette, see läheb neile kalliks maksma ja isegi, kui otsus on isade suhtes positiivne, ei tähenda see probleemide lõppu. Ema ei pruugi kohtuotsust täita ning

sundtäitmiseni jõudmine on samuti ajakulukas ning finantse nõudev protsess. Ja juhul, kui kohtuotsuse mittetäitmine on jõudnud sundtäitmiseni, ehk kohtutäituri juurde, ei tähenda see, et kohtuotsust hakatakse täitma. Seega võib kogu protsess olla väga vaevaline ning tegelikkuses toimuva lahenduseni mitte jõuda.

Üldiselt leidsid isad, et kohtusse pöördumine on viimane, kõige äärmuslikum variant. Nad leidsid, et '*normaalsed*' inimesed suudavad kokku leppida ja lastega seotud küsimusi rahumeelselt lahendada. Mitu isa rääkis oma uuest elukaaslasest/abikaasast, kellel oli ka eelmisest suhtest lapsi, kuid kellel ei olnud lastega suhtlemisel selliseid probleeme – kohtus pole käidud, lapsed nägid oma isa. Siin võis olla ka see aspekt, et emad võisid hinnata laste ja eksmeeste suhtlemist piisavaks, mida võisid hinnata ka uuringus osalenud isade ekspartnerid, kes võimaldasid isadel lastega suhelda, kuid seda (isade arvates) harva.

Isadel kaasneb kohtus suur(em) tõendamiskoormus. Siinkohal aga leiti, et isad peavad tõendama, miks nemad on paremad lapsevanemad kui ema ning mille poolest on lapsel tema juures parem elada kui ema juures. Seega ei ole küsimus mitte ainult selles, kelle juures lapsel on parem elada lähtudes lapse heaolust, vaid selles, et isadel on võimalused suuremad siis, kui nad on tunduvalt paremad lapsevanemad kui emad – ootused neile on kõrgemad – ja nad peavad suutma seda tõestada. Seega ei võeta ema ja isa võrdsete lapsevanematena ja kui ema on '*normaalne*', siis last isa juurde elama ei määrata.

Kohtus probleemide lahendamine võib võtta aastaid, mille jooksul võivad lapsed lahuselavast vanemast võõrduda, kuna omavahelised suhted on piiratud või lapsega kooselava vanema poolt täielikult lõpetatud. Kõige äärmuslikumal juhul hakkasid lapsed oma isa kartma. Kuna reeglina elab laps pärast vanemate lahkuminekut ema juures, muutub paratamatuks asjaolu, et laps on oma eluga harjunud, tema igapäevarutiin on paigas ning kohtule võib tunduda parem lapse elamisharjumusi mitte muuta, kuna see võib kaasa tuua lapsele stressi ning lõhkuda tema turvalist ja paikaloksunud rutiini.

Rasmus: Nüüd on probleem sellega, et tekib ajafaktor. Praegusel hetkel on ta siis kaks kuud sellest linnast* ära olnud, laps käib lasteaias. Loomulikult ta on harjunud. Kõik. Ja siis on see, et kohus arvab juba nüüd, et nüüd on fakt see. Ja siis öeldakse mulle, et ei saa [last enda juurde].

Lisaks kohtuotsuste edasikaebamisele võis üheks taktikaks olla kohtumääruste ignoreerimine ja nende mittetäitmine. See tähendab, et kui kohus on oma otsuse langetanud, paika pannud isa ja lapse vahelise suhtlemiskorra, siis ema seda ei täida. Ehk vaatamata ametlikult määratud suhtlemiskorrale ei pruugi isad oma lastega suhelda ja kohtuda ning

sellega ei lõpe veel protsessimine. Õiguste tagamiseks tuleb pöörduda edasi, kõigepealt läbima lepitusmenetluse ja selle nurjumisel pöörduma kohtutäituri poole.

Isad viitasid kohtute erapoolikusele – lapse määramine isale pärast vanemate lahutust, on vähetõenäoline. Ühelt poolt viidati sellele, et isale määratakse laps vaid siis, kui emal on *'midagi viga'* – see tähendab, et ema ei saa lapse kasvatamisega hakkama ja *'on selgelt näha'*, et lapsel on isa juures parem. Isade arvates on teadmata igasuguseid asjaolusid ja täpseid detaile, võitja kohtus ette teada – selleks on ema. Joonase arvates *'need vaidlused väga vähe jõuavad üldse kohtusse, sellepärast, et mehed tunnetavad seda ette ära, et nad niikuinii ei võida'*. Esiteks ei julgustanud see isasid ise last endale taotlema (või sellele mõtlema) ja teiseks ei soovitanud seda sageli ka advokaadid, teised ametnikud, sõbrad jt.

Rasmus: Ja siis muidugi ütlevad mulle paljud, et see on mõttetu, mida ma teen. Kohtusse minek. Enamus juhtudel ... ükskõik, mis lapse emal [viga] on, laps jääb temaga. Et ta peab olema alkohoolik siis või täiesti siukene, laps peab olema nälgjas ja keegi peab sinna minema kohale ja nägema seda olukorda. Muul juhul, võin unistada ainult.

Harri: Ma uurisin ka võimalust, eks ole, siis saada laps endale. See tõenäosus võita protsessi, seitse aastat tagasi, see oli täpselt nullilähedane. Kohtupraktika on siuke. Et nüüd võib-olla on muutunud, kaldun arvama, et võib-olla see võimalus on 10%, ma ei usu väga rohkemat.

Kuigi ka Karlile väideti, et lootusi pole mõtet *'väga hellitada'*, pidas tema advokaat *'trumbiks'* asjaolu, et lapse ema soovib välismaal töötamise tõttu jätta lapsed elama oma vanemate juurde. Ka seda olukorda võib pidada äärmuslikuks selles mõttes, et kui lapse ema elaks Eestis, siis Karlil ei oleks tegelikult mingit trumpi.

Joonas viitas argumenteerimisele – olgu isal argumente milliseid tahes, ei ole tal mingit võimalust kohtus ema võita. Võimaliku isade negatiivsete kogemuste tõttu kohtus või teiste institutsioonidega rääkis mitu isa sellest, et kohtus võita või kohtusse üldse pöörduda, tuleks endist naist hakata mustama, laimama ja süüdistama.

Kohtus käimine on kallis, mida kõik endale lubada ei saa. Lisaks riigilõivule on ka advokaadikulud, kuna reeglina kasutatakse kohtus juriidilist abi. Eelkõige kergitabki kohtukulusid just advokaatide kõrge hind. Peamiselt ärritas isasid see, et nad peavad tegema (suuri/ülejõu käivaid) kulutusi selleks, et saada see õigus, mis neil on seaduse järgi juba olemas – suhelda ja kohtuda oma lapsega. Isade ärritust suurendas veelgi asjaolu, et nad maksid elatist ehk täitsid oma kohustust, kuid õigusi nende hinnangul sellega ei kaasnenud. Sellele, et meestel on ainult kohustused ja naistel õigused, viidati enamikes intervjuudes.

'Kohtus käimine ei ole odav lõbu Eestis, naiste jaoks on ta odav, selles suhtes sa ei maksa midagi', viitas Kaspar riigilõivuseadusele, mis ütleb, et riigilõivu ei võeta elatise nõudmise hagi ja lapse elatise nõudes maksekäsu kiirmenetluse avalduse läbivaatamisel²⁷. Reeglina nõutakse elatist isadelt ja seega üldistati, et naistel ei kaasne kohtus käimisega (vähemalt mitte nii suuri) kulusid. Kui isa soovib suhtlemiskorda kokku leppida, peab maksma riigilõivu. Ka Harri tõi välja, et elatise nõudmine isalt ei maksa emale midagi, ja kui isa arvates ema takistab tal lapsega suhelda, läheb see isale maksma *'vähemalt advokaadi tasu, mis algab kaugelt üle 500 euro'*. Joonas leidis samuti, et kui naine nõuab elatist, siis see tehakse *'ülikiirelt ja tasuta'* (viitas maksekäsu kiirmenetlusele), millest ta mingil määral ka aru sai – sest elatise nõudmine lapsele isalt, kes seda ei maksa, peakski käima kiirelt, et laps ei kannataks. Kui isa soovib lahendada lapsega kohtumise probleeme, tuleb aga maksta riigilõivu ning lahenduseni jõudmine võib võtta aastaid. Riigilõiv avalduse esitamisel hagita perekonnaasjas iseenesest ei ole väga suur²⁸, aga kuna elatise nõudmise hagi on riigilõivust vabastatud, tundsid isad, et nende õiglustunnet on riivatud ja reageerisid sellele emotsionaalselt. Siinkohal tegid isad ettepaneku, et kui elatisehagil puudub riigilõiv, võiks see puududa kõikides perekonnaasjades, mis puudutavad lapsi.

Ükski uuringus osalenud isa ei taotlenud ametlikult lapse enda juurde elamise määramist. Põhjuseks toodi nii juba mainitud emakeskset kohtusüsteemi kui ka lapse väljakujunenud elukorraldust. Leiti, et lapsel on parem elada ema juures, kuna lasteaed, kool ja huviringid olid lapse kodule lähedal, samuti oli lastel väljakujunenud sõpruskond. Kui laps koliks elama isa juurde, siis ta kas peab vahetama lasteaeda või kooli, või muutub keeruliseks „logistika“ (laps peab hakkama kaugemalt näiteks koolis käima). Lisaks toodi põhjuseks välja isade kehvemad elamistingimused, mis väljendus selles, et pärast vanemate lahkuminekut elasid osad isad väiksematel elamispindadel. Ka toodi põhjuseks isade töögraafik, mis kõikidel ei olnud nn 9st 5ni töö, vaid vahetustega graafikujärgne, mille mõju nähti negatiivsena (sh emade süüdistus, et laps peab sel juhul olema võõrasemaga ehk mehe uue elukaaslase või abikaasaga).

Elatise kohtuistungitega oli isadel nii positiivseid kui negatiivseid kogemusi. Osadel juhtudel määras kohtunik väiksema elatise summa kui ema oli nõudnud. Ühel isal nõudis eksnaine ka enda ülalpidamist, mida kohus ei määranud. Mõnel juhul, kui emad ei olnud

²⁷ Riigilõivuseadus § 22. Kohtuasjas riigilõivu tasumisest vabastamine, lg 1: Riigilõivu ei võeta järgmiste toimingute eest: p 2 *Elatise nõudmise hagi ja lapse elatise nõudes maksekäsu kiirmenetluse avalduse läbivaatamine*

²⁸ Riigilõivuseadus § 57. Hagiavalduse, avalduse ja kaebuse läbi vaatamine, lg 3 - *Avalduse esitamisel hagita perekonnaasjas [...] tasutakse riigilõivu 12,78 eurot, kui seaduses ei ole sätestatud teisiti.*

kokkulepitud elatise suurusega rahul ja vaidlus jõudis kohtusse, määras kohtunik väiksema elatise kui lapse ema oli sinnani saanud. Näiteks Harrile tuli teade maksekäsu kiirmenetluse kohta pärast seda, kui ta oli otsustanud osaliselt elatise maksmise asemel osta lapsele (tema arvates) vajalikke asju – teise osa summast maksis edasi ülekandega. Temalt nõuti elatist tagantjärele nende kuude eest. Kuna Harri koostas vastulause ja kiirmenetlus läks üle hagimenetluseks, siis selle tulemusena hakkas lapse ema elatist vähem saama. Henri pakkus eksnaisele oma võimete piiri peal elatist ja tegi ettepaneku ühisvara jagamisel, mida naine pidas *'naeruväärseks'* ning ta on sunnitud oma õiguste kaitseks pöörduma kohtusse. Laste ema oli kohtus küsinud *'ulmelisi'* summasid – kordades rohkem kui riiklik miinimum. Kohus aga määras elatise summa väiksema kui Henri algselt välja oli pakkunud.

Negatiivsetest kogemustest toodi välja ka kohtuniku saabumine istungile ettevalmistamata – isa sõnul küsis ta, *'mis asjus me siin oleme?'* ja palus kümme minutit vaheaega, et materjalidega tutvuda. Samuti toodi paaril juhul välja, et kohtusse tunnistajaid ei kutsuta ning lapse ema võib seal rääkida *'mida iganes'*. Tunnistama kutsutakse vaid siis, kui ise väga *'pinda käia'* ja saadakse mõni lasteaiakasvataja nõusse.

Kõik see eelnev tekitas isadele stressi ja lootusetuse tunnet, mille järel isad mõtlesid käega löömisele või olid juba loobunud. Oma tunnet kirjeldasid isad kui *'tuuleveskitega'* või *'ringkaitsega'* (st kohus, lastekaitse spetsialist, ema) võitlemist.

Oliver: Aga kohtud on ju 99%, et ema juures on [lapsel] parem. Siia maani on ema juures elanud. Ma olen nagu loobunud selles mõttes. See on tühi tuuleveskitega võitlus, seal ei anna midagi kaubelda, et see tähendaks lõppematuid kohtuistungeid, riigilõive, mis on tohutud suured selle pealt, ja see ei vii mitte kuhugi.

Mõned isad tõid välja põhjusena, miks nad pole kohtusse pöördunud, emade piiride kompamist ja nende piiride tunnetamist. See tähendab, et ema on lubanud endale sellist käitumist, mis isa jaoks ei olnud aktsepteeritav senimaani, kuni see muutus isale väljakannatamatuks ning ta ähvardas kohtusse pöörduda. Oliver oli jõudnud juba kohtusse pöörduda, kuid võttis oma nõude tagasi, sest lapse ema muutus leebemaks ning hakkas last näitama – *'suhted läksid niivõrd heaks järsku'*. Ka Joonas polnud kohtusse pöörduda jõudnud, sest ema *'tunnetas seda piiri, millal mul närvid täitsa läbi lähevad - siis ta korra jälle andis ja siis ma ei tegele nüüd jälle edasi'*.

Põhjus, miks kohtusse ei pöördutud, oli ka isade soov lasta lastel ise otsustada elukoha üle või soov oma lapsi mitte traumeerida ja neile stressi tekitada. Kohtus käimine ei ole lapsele kerge, arvasid nad.

Henri: Muidugi see jälle oleneb nüüd isast, kui palju ta tahab last traumeerida. Kui see isa tahab ikkagi last säästa, siis selline igasugune kohtus käimine ja kogu see tsirkus on lapse jaoks ka õudselt koormav ja valus.

Henri jagas ka oma lugu kohtunikust, kes tema meelest lapsele negatiivse kogemuse põhjustas. Kohtunik arvas, et laps soovib isa juurde elama minna seetõttu, et seal on kord lõdvem ja jagas hinnanguid, millel polnud alust.

Lisaks lapse traumeerimisele on kohtus käimine stressirohke mõlemale poolele, mida kogeda ei soovita ning võimalusel välditakse. Isad eelistaksid omavahelisi kokkuleppeid ja uskusid, et '*mõistlikud*' inimesed suudavad omavahel kokku leppida, aga nii keerulistes suhetes nagu nendel, polnud see võimalik.

Kaspar: Tegelt, ütleme, et see kohtuskäimist ja muudes asjades, see on närvikulu. Ja seal on mõlema jaoks närvikulu, nii selle jaoks, kes kaebab kui selle jaoks, kes sinna vastu peab tulema. Ja noh selles suhtes mina seda kohtuskäimist ei poolda. Mina pooldan omavahelisi kokkuleppeid. Aga noh, kui inimesed omavahel kokku leppida ei suuda, ega see kohus ka [suuda seda teha].

Osad isad seevastu pidasid kohtuid neutraalseks ja ausaks mängukaaslaseks, kes vaagis tõendeid ja '*ei lasknud ennast mingitesse manipulatsioonidesse kerida*'. Ka kohtu katsed vanemaid lepitada toodi positiivse aspektina välja. Positiivsetele hinnangutele andsid kaalu ka advokaadid, kelle tööd hinnati väga heaks.

Vaatamata isiklikele kogemustele, mis võisid olla ka positiivsed, oli üldine suhtumine kohtutesse negatiivne. Kuna probleemid ei lahenenud ka pärast kohut, võis isadel jääda valdavalt meelde negatiivne kogemus. Kuigi isade sõnul ei pöördunud nad kohtusse seetõttu, et nende arvates oleks see ettekaotatud võitlus, tekib siinkohal küsimus, et äkki ei teinud nad seda ka seetõttu, et tegelikult nad siiski ei ole nii väga huvitatud oma lapsest.

Ekspertide arvamus

Ekspertid arvasid üksmeelselt, et kohtusse ei pöörduta mitte enda ja lapse õiguste eest võitlemiseks, vaid üksteisele '*ärategemiseks*', kättemaksuks, viha ja vimma väljaelamiseks.

Advokaadi arvates on kohtud '*emakesked*' ja isale määratakse laps ainult juhtudel, kui ema ei ole sellele vastu ehk pole lapsest ise huvitatud. Kui kohtus mõlemad vanemad vaidlevad sisuliselt laste küsimuste üle, on vähetõenäoline, et laps määratakse isale. Isade võimalused on suuremad näiteks juhul, kui kohtule on tugev lastekaitsespetsialistide surve (mis on reeglina harv), lapse ema on ohtlik ja selgelt soovib seda laps, kes on vähemalt 10-aastane. Siinkohal täpsustas advokaat, et lapse soov ei ole kohtule siduv ja on vale arusaam, et laps otsustab – kohus kuulab ära, arvestab sellega, kui ei nõustu sellega, peab otsus olema

motiveeritud. Näiteks, mille alusel kohus hindab, et laps ei ole suuteline asju hindama ja võib olla emma-kumma vanema poolt 'ära ostetud' või muul moel mõjutatud.

Advokaat: Aga arvestades, et meie kohtusüsteem on kogu aeg olnud väga emakeskne, seda, et nüüd laps määratakse tavatingimustes isa juurde, need võimalused on väga väikesed. Kohtu esinaine võib küll öelda seda, et näete, kolmandik juhtudel on määratud, kohus lapse isa juurde elama, aga kui hakata vaatama neid kohtulahendeid, siis seal puudub sisuline vaidlus. [...] Need asjad, kus ikkagi vanem argumenteeritult vastu vaidleb ja asja edasi kaebab nendes asjades, on see, kus määratakse nüüd väikelaps [...] et laps määratakse isa juurde või et hooldusõigus antakse tervikuna isale, ikkagi meie riigis peab ema olema lapsele ohtlik, peab olema lastekaitsetöötajate väga tugev surve kohtule, mida reeglina ei ole ja peab olema ka vastavas vanuses lapse, 10-aastast alates, selge seisukoht. [...] Eelkooliealiste laste puhul tavatingimuste juures on see küll välistatud. Siis peab emal olema midagi viga. [...] Ei aita siis ka. Ema võib teha mida iganes, eksole, no ei määrata [last isale].

Paratamatult peab kohus valima kahe vanema vahel, mis ei tähenda, et teine vanem, kelle juurde laps elama ei määrata, oleks halb või millegi poolest kehvem – *'kuid isad on siin muidugi halvemas olukorras'*, leidis advokaat. Ta arvas ka, et kohtus venitamine võib olla ka üks taktika, millega takistada lahuselava vanema võimalusi oma lapsega suhteid hoida. Ühe aspektina tõi ta välja pideva otsuste edasikaebamise, mis lisaks ajakulukusele on ka finantsiliselt kulukas – *'isad raiskavad tihtipeale tuhandeid ja tuhandeid eurosid, et mingisugustki suhtluskorda saavutada'*. Edasi kaevati nii kohtuotsuste peale kui ka advokaatide, kohtutäiturite, lapse esindajate, sotsiaaltöötajate peale.

Advokaat: Selline asi käib juba neli aastat. Iga määrus, kohtulahend vaidlustatakse, igal pool kohtutes kuni riigikohtuni välja. Aga see asi toimib tegelikult. Faktiliselt on see, eksole, et isa ei saa lapsega enam kohtuda. [...] Muidu see naine kaebab kõikide peale. Advokaatide peale, lapse esindaja peale, sotsiaaltöötajate peale, et nende arvamused ei ole nii nagu tema arvab. Need jäetakse muidugi rahuldumata. [...] Aga toimib tegelikult! Lõppetulemus on ikkagi see, et isa lapsega kohtuda ei saa.

Ka jurist väitis, et laste pärast käiakse kohtus aastaid. Ta selgitas tagamaasid kohtute hõivatuse ja ülekoormusega seoses – kohtute järjekorrad on pikad ning bürokraatia on *'meeletu'*, kohtuistung määratakse pooleks tunniks ja kui selle ajaga kokkuleppele ei jõuta, määratakse järgmine aeg (heal juhul) kahe kuu pärast, teinekord aga kolme või nelja kuu pärast. Nii leiti sarnaselt lastekaitsetöötajatega, et ka kohtud on ülekoormatud.

Isade suurema tõendamiskoormusega nõustusid ka jurist ja advokaat:

Advokaat: Isadel on raskem hakata tõendama. Millega nemad tõendavad, et ta on emast *sobivam* lapsevanem, kui laps pole tema juures elanud. [...] Riigikohus on öelnud küll, et see ei ole ainus, mida peab vaatama ... et laps on elanud ema juures, ei, see ei ole alus. Aga samas on isal raske leida tõendeid. Kui emal on ette näidata paremaid tõendeid, laps on elanud, minu [ema] juures viis aastat juba, elurütm on kujunenud selliseks, nüüd peab hakkama kohe lapse keskkonda muutma, eksole. Peab olema mingi väga mõjuv põhjus.

Jurist leidis, et juhul, kui isa suudab tõendada, et ema ei osale lapse kasvatamises, *'siis ei ole kohtupraktika ainult ema poolt'*. Tema sõnul *'selleks, et emalt lapsed ära võtta, peab ema olema teovõimetu, pätt, kaabakas, lapsed jätnud täiesti hooletusse'*. Seega on isade võimalused suuremad, kui nad suudavad tõestada, et ema on oma rolli täitmisest äärmuslikult kõrvale kaldunud. Ta tõi näite kohtuistungist, kus emal paluti näidata lapse lasteaiakasvatajat, keda ema aga kunagi näinud ei olnud.

Ka viitas advokaat paratamatusele, mis kaasneb eriti väikelaste kasvatamisega:

Advokaat: Kuna väikelaps on paratamatult kasvanud, eksle, ema juures, et ta hiljem, kui on natuke suuremaks [saanud], et hakata siis väljakujunenud olukorda muutma, peab olema mingisugused väga, väga tõsised sellised asjaolud siin sees. [---] Kui väiksed lapsed on ikkagi jäänud lahkuminekul ema kasvatada, et hilisemalt hakata emalt [last ära võtma], kui ema saab hakkama oma kasvatusega, siis ei ole nagu põhjust hakata seda muutma.

Kui advokaat tõi välja, et lapsega suhtlemist ja temaga kohtumist täitemenetluse korras täita ei saa, täpsemalt - see on *'väga raskendatud, üldjuhul seda täita ei saa'* ja abinõu sellises situatsioonis on elukoha (viibimiskoha) või hooldusõiguse ümbervaatamine, siis inimeste keerulistele suhetele viidates tõi lisaks isadele ka kohtutäitur välja, et kui vanemad ise ei suuda kokku leppida ja rahumeelselt lastega seotud küsimusi lahendada, ei suuda seda ka keegi teine – ka mitte kohus.

Kuigi nii jurist kui advokaat leidsid, et isad *'võitlevad tuuleveskitega'* ning kohtud on emade poole kaldu, heitsid nad isadele ette apaatsust, alla andmist, loobumist. Juristi arvates – kuigi nõustudes, et kohus kestab kaua ja maksab palju – lähevad isad pigem kergema vastupanu teed (*'isad võitlevad väga vähe'*), väsivad ära ja löövad lihtsalt käega. Advokaadi sõnul isad *'ei nõua midagi'*. Tema arvates isad ainult räägivad, et nende õigusi piiratakse, kuid nad ei lähe kohtusse, ei kaeba otsuseid edasi ja ei oska *'õigesti neid asju argumenteerida'*.

Advokaat tõi välja, et riigikohtu suunitlused on olnud suurendada lahuselava vanema õigusi. Riigikohtu otsused ei ole kohustuslikud, aga nendest võidakse juhinduda. Sama eksperdi sõnul teeb esimese astme kohus ka *'jubedalt praaki'* – ringkonnakohus tühistab üle poole lahenditest. Advokaadi hinnangul võib tegelik praak olla ca kolmveerand, kuna kõik ei kaeba otsuseid edasi. Miks nii palju otsuseid tühistatakse ja esimese astme kohtu töö ebakvaliteetne on – kas asi on rahas, kvalifikatsioonis, ülekoormatuses või muus – ei ole see aga põhjendus või õigustus, leidis advokaat.

4.3.3 Advokaat. Õigusabi.

Advokaadiga oli kokku puutunud praktiliselt kõik uuringus osalenud isad. Kui vanemate vaheline vaidlus kohtuni jõuab, eeldab see ka juriidilise abi ja nõu kasutamist, kuna seadusandlus on keeruline ning üksi ennast kohtus kaitsta raske(m). Nagu väitis Henri – *'kui sa ise jurist ei ole, siis ilma advokaadita sa kohtus tõenäoliselt peksa saad'*. Advokaadikulud on ka need, mis kohtus käimise kalliks teevad. Peamiselt tõid isad välja, et advokaadi palkamine on kallid, kuid kuna seadusandlus on keeruline, ei saa ka juriidilise abita hakkama.

Advokaadi palkamine võib tähendada suuri väljaminekuid. Mitmel juhul hindasid uuringus osalenud isad kulusid sama suureks või suuremaks kui enda keskmine kuupalk. Kõikidel isadel aga ei olnud raha advokaadi palkamiseks. Nii kirjutasid osad isad ise kohtule selgitusi ja kaitsesid ennast ise, kuid see tõi kaasa probleeme puudulikult täidetud dokumentide näol. Riigiõigusabi taotlustele saadi negatiivseid vastuseid – isade hinnangul hindasid kohtud nende tegelikke rahalisi võimalusi suuremaks ja mõistlike kulude suurusi väiksemaks.

Kaspar: Aga tasuta õigusabi on võimalik saada, kui sa oled vähekindlustatud, aga noh, minu palgaga, eriti kui ma veel üksi olen, siis ma ei saa. Ma räägin, kedagi ei huvita sinu kulud. Öeldakse sulle, ah müüge oma vara maha ja makske ära ja ... Kuhu sa ise lähed, kuuse alla või metsa, kännu otsa, see ei huvita mitte kedagi. Isegi oli vist kohtucase, kus vanavanemate käest mõisteti välja laste elatis. [---] Ja tasuta õigusabi kohta - kui sa teenid kümme tuhat, ütleme sa maksad seitse tuhat ära, aga jääb ikkagi raha. Sul on raha, et seda advokaati endale võtta. Et riigi kulul õigusabi sul [saada] – null [võimalust].

Advokaadita on keeruline kohtus oma õiguste eest võidelda või ennast kaitsta, sest orienteerumine seadusandluses on *tavalisele* inimesele raske. Kõikidest õigustest ülevaadet saada on keeruline, samuti võib seda olla vajalike dokumentide koostamine kohtule.

Osades suuremates linnades (Tallinnas, Tartus) pakutakse tasuta õigusabi, näiteks tudengite poolt, kelle jaoks on see hea võimalus praktikaks. Kaspar, erinevalt teistest isadest, pidas tudengite poolt pakutatavat tasuta õigusabi *'väga positiivseks'*, kuid kurtis, et *'nende juurde on nii suur tung, et sa ei saa sinna löögilegi'*. Teised isad kahtlesid tasuta või (liiga) odava õigusabi kvaliteedis – kardeti, et hind on seotud kvaliteediga. Kuigi advokaadi palkamine on kallid, oldi ettevaatlik ja suhtuti eelarvamusega tasuta või liiga odavasse õigusabisse. Alustavate, vähekogenud juristide kompetentsuses ei oldud kindlad ning kardeti isegi, et nad võivad anda (teadmatuses või oskamatuses) valet või eksitavat informatsiooni. Veelgi enam kardeti, et tasuta õigusabi *'ei vii tulemuseni'*. Lisaks sellele, et hea advokaat on kallid – *'rahakott peab puuga seljas olema'* – on teda ka raske leida. Vähe on neid, kes perekonna

ja laste küsimustega tegelevad, sest *'kes see tahab emotsionaalselt raskete asjadega tegeleda'*, arvas Joonas.

Kui advokaatide kõrge hind kõrvale jätta, olid isade isiklikud kogemused advokaatidega positiivsed. Teisi negatiivseid aspekte välja ei toodud. Isad jäid rahule advokaatide tööga, uskusid ja järgisid nende soovitusi ning pidasid neid kompetentseteks. Advokaadid aitasid isadel dokumente vormistada, elatise summasid läbi rääkida, kaitsta ja esindada neid kohtus.

Lastega suhtlemise küsimustes soovitasid advokaadid kohtusse pöörduda, kuid lapse elukoha määramise osas mitte. Isadele väideti, et kohtupraktika järgi määratakse reeglina laps elama ema juurde, kogu protsess on pikk ning kulukas. Harrile väitis advokaat, et tõenäosus kohtus võita sel ajal (aastaid tagasi) oli *'nullilähedane'*. Karlile, kes soovis enda juurde elama saada ühte lastest, väideti, et kohus lapsi põhimõtteliselt ei lahuta. Kuna Karli kohtuprotsess oli intervjuu toimumise ajal alles algusjärgus, ei ole tulemus teada.

Ekspertide arvamus

Ka advokaat mõnisk, et kohtusse pöördumine (st juriidiline abi) on kallis, kuid kes seda endale lubada ei saa, võib nõuda riigiadvokaati. Kuigi viimaste teadmised on kontrollitud ja *'nad teevad [tööd] ikka oma teadmiste kohaselt'*, kahtles advokaat nende töö kvaliteedis. Ta kritiseeris, et tasuta õigusabi pakuvad *'ikkagi need, kellel ei ole oma kliente ja kelle juurde keegi oma rahaga ei lähe'*.

Sarnaselt isade kogemustele oli ka advokaat oma klientidele (isadele) väitnud, et ta ei näe perspektiivi laps emalt isale saada, eriti kui laps on väike ja tema arvamus ei kuulata.

Teiste ekspertidega advokaatidest lähemalt juttu ei tulnud.

4.3.4 Kohtutäitur

Uurimuses osalenud isadel oli kohtutäituriga kokkupuude enamasti seotud elatise väljanõudmise küsimusega. Toodi välja ka juhtum, kus isa pöördus ise kohtutäituri poole probleemiga, et lapse ema takistas tal lapsega kohtuda.

Kohtutäitur oli samuti institutsioon, mis sai negatiivset tagasisidet.

Osadel juhtudel olid uurimuses osalenud isade kokkupuude kohtutäituriga seotud eksitusega, mil kohtutäitur *'kukkus kohe täitma ja kinni pidama [elatisel]'*, arestima kontosid, mida kohtutäitur poleks pidanud tegema. Kuigi olukorrad lahenesid, tõi see isadele kaasa ajutiselt suuri ettenägematuid väljaminekuid – näiteks pidi asjaolude kokkulangemisel Oliver maksma korraga kolme kuu elatiseraha ja kohtutäituri tasu. Kasparil oli kõige

äärmuslikum juhus, kus temalt nõuti tagantjäreli elatist maksimumulatuses²⁹, mida ta maksta ei suutnud, sest *'iseegi surm ei võta sealt, kust pole midagi võtta'*. Mulle pole teada, kuidas kõne all olev lugu lahenduse sai.

Harri oli isadest ainus, kes pöördus kohtutäituri poole lapsega suhtlemise asjus. Kohtutäitur võttis lapse emaga ühendust ja tegi paar korda talle trahvi, misjärel lapse ema *'tõmbas tuure maha'*. Kui *'finantshaavad'* olid lapse emal paranenud, jätkas ta endistviisi isa ja lapse vahelise suhtlemise piiramist.

Kuigi lapse üleandmine ja lapsega suhtlemise võimaldamine (sundtäitmine) on kohtutäituri ülesanne, jäi isadele arusaamatuks või raskesti mõistetavaks selle tegelik teostamine ehk kuidas näeb välja sundtäitmine. Tekkisid küsimused, kuidas kohtutäitur ema ja lapse üles leiab, kuidas ta lapse emalt ära võtab, kuidas tagab isale lapsega kohtumise.

Oliver: Kohtutäitur hakkab käima last siis, last ja ema taga ajamas. Mida ta ajab, mismoodi ta täidab? Kohtutäitur hakkab siis kaks tundi liivakasti äärel istuma? Et ma ei kujuta ette lihtsalt. [---] Kuidas seda sunniviisil täitma hakata?

Henri: Ma ei kujuta ette, inimesi tõstetakse tänavale küll kohtutäituri poolt, nii et tolmab, isegi. Aga lastega niimoodi vägisi ringi käia, ma ei kujuta ette. [...] Aga ma ei ole kuulnud, et täiturid oleks politseid appi kutsunud ust lahti murdma ja kellegi last vägisi ära võtma ja ära viima. [...] Ma arvan, et täiturid ei taha eriti vist enda hinge peale siukest jama võtta ka.

Kohtutäituritele heitsid isad ette, et nad ei taha lapse suhtlemisega seotud küsimusi menetlusse võtta. Oliver kritiseeris kohtutäitureid, et kui nad peavad sisse nõudma elatist, siis *'leiab su kohtutäitur kasvõi maa alt üles'*, aga kui peavad tegelema lapse üleandmise või lapsega suhtlemise küsimustes, siis ei soovita sellega tegeleda. Ühelt poolt mõisteti, et selle sundtäitmine on keeruline, teisest küljest ei soovi kohtutäiturid sellega tegeleda, kuna nad ei saa selle eest *'mingit raha'*.

Oliver: Kohtutäitur ei saa mingit raha, kulu tema jaoks. Ei võta selliseid asju enda kanda. Ja lõpuks ongi nii, et kohtutäitur lihtsalt lööb käega sellele ja las minna. Ja siis tuleb uue hagiga minna kohtusse, see võtab jälle tohutult aega, sest tuleb tõestada, et lapse ema tõepoolest ei täida oma kohtuotsust. See on jälle tõestamise küsimus.

Ekspertide arvamus

Ka advokaat imestas, kuidas saab kohtutäitur lapsega suhtlemiskorra kohtumäärust sundkorras täita ja viitas paradoksile, et kohtuotsus *'ei maksa midagi'*, kui seda ei saa sundkorras täita. Tema sõnul on laste õiguste piiramine (mida on ka lapse õigus isaga suhelda, kuna lapsel on seaduse järgi õigus suhelda mõlema vanemaga ja säilitada suhted ka

²⁹ PKS § 77. Elatise väljamõistmise aeg, lg 2 - *Kaalukatel asjaoludel võib õigustatud isik nõuda elatist tagasiulatavalt kuni ühe aasta eest enne elatise hagi kohtule esitamist*

lahuselava vanemaga) ka riigikohtu sõnul lapse väärkohtlemine ja vanema õiguste kuritarvitamine. Täitemenetluse korras seda õigust tagada on äärmiselt keeruline. Advokaat tõi alternatiiviks abinõu vanemate hooldusõiguse või lapse elukohta ümbervaatamise.

Advokaat: Kohtumise pikkus on kaheksa tundi – see tähendab, et määruspunktid on suurel määral täidetamatud. [...] Täitur peab kolima temaga kokku elama, selle emaga. Täitur peab olema igal laupäeval kaheksa tundi juures. [---] Seda ei saa täitemenetluse korras täita või ta on väga, väga raskendatud. Üldjuhul seda täita ei saa.

Ja isegi, kui kohtutäitur korraldab lapse üleandmist, ei pruugi see eesmärki täita. Advokaat rääkis laste eelnevast ärahirmutamisesest enne isaga kohtumist, mida täitur aga kontrollida ei saa. Täitur näeb kohapeal, et laps nutab – seda, kas laps ise ei taha isaga kohtuda või on temaga manipuleeritud, täitur ei tea ega saa kontrollida.

Kohtutäitur näitas laua peal olevat kausta (ca 10 cm paksust) ja lisas, et *'me ei ole selle eest saanud sentigi raha'*. Lastega suhtlemise täitemenetlused on keerulised ja ajamahukad, mille eest kohtutäiturid ei saa piisavat tasu – võrreldes seda sotsiaaltööga (pidades sotsiaaltööd tasuta või vähetasuvaks tööks). Isade etteheide, et kohtutäitur selliste juhtumitega tegeleda ei soovi, leidis kinnitust ka kohtutäituri enda poolt.

Kohtutäitur: Noh, kujutate ette – kui advokaadi töötund on umbes 100 eurot. Selle peale [ühe juhtumi peale] me oleme kulutanud julgelt noh ... ei no ütleme niimoodi, nädal aega tööd kindlasti või kaks nädalat siukest a kaheksa tundi tööd ühel inimesel umbes. See on kõik selline tasuta sotsiaaltöö. Loomulikult ei taha keegi sellega tegeleda.

Ka oli advokaat kriitiline selles osas, et kohtutäiturid ei taha lastega suhtlemise küsimusi lahendada. Tema arvates täiturid ei täida oma ülesannet (võtavad menetluse, kuid ei tegele sellega või keelduvad sellest). Kitsaskohana tõi ta välja ka, et täitetoiminguid tehakse vaid tööpäeviti töö ajal – kui lapsega kohtumine määratakse puhkepäevale, siis kuidas tagab täitur lapse üleandmise, küsis ta. Selleks, et täitur oma tööd teeks, tuleb tema peale kaevata ja algatada distsiplinaarmenetlus.

Advokaat: Täitur saab võib-olla äärmisel juhul lapse üleandmist [korraldada], eksole. Sinna nad kohale ei tule [lapse üleandmisele]. Seda, et täitur sinna kohale saada ühel korral kasvõi, tuleb algatada läbi Justiitsministeeriumi distsiplinaarmenetlus, et täiturid keelduvad asjade ette võtmisest. Neil pole muidugi alust [keelduda]. Nad võtavad [täitemenetluse], aga nad ei tee midagi.

Sunniraha määramine ei ole kohtutäituri sõnul kergekäeline otsus. Tema arvates on ema, kellel on *'nagunii raske oma last kasvatada'*, ülekohtune veel trahvida. Ta pidas naisi/emasid nõrgemaks pooleks, kellel on niigi suur kohustus lapsi kasvatada. Naistel/emadel kui ohvritel, kellel puudub või on väike sissetulek, ei olegi võimalik

sunniraha maksta. Isegi, kui naine elab 'keskmist' elu, eeldas kohtutäitur vaikumisi, et tema majanduslikud võimalused on piiratu(ma)d.

Kohtutäitur: Aga kust tema [ema] selle raha võtab, et seda sunniraha maksta? [...] Sunniraha ema käest saada ei ole ka praktiliselt võimalik, sellepärast, et kui emal ei ole parasjagu [raha], kui ta ei käi tööl ja tal ei ole head palka, kui ta elab niukest keskmist elu, saab oma lapsetoetusi ja lasteraha, siis ka seda raha ei saa mitte kuskilt välja mõista.

Kohtutäituri arvates võiks lastekaitsespetsialistidel olla laiemad hoovad ja kohtutäitur võiks tegeleda kohtuotsuse mittetäitmisel selle sundtäitmisega (st sunniraha kohaldamisega), aga mitte korraldada lapsega kohtumisi. Viimasega võiks tegeleda kas lastekaitsespetsialistid või Sotsiaalamet ning täitur võiks sekkuda siis, kui sanktsioonidele ei ole reageeritud. Ta kahtles ka sundtäitmise mõjust vanemate käitumisele – ta ei teadnud sellist juhust, et keegi oleks kohtuotsuse valguses suutnud kedagi lepitada. Tema arvates toob lõpuks lahenduse elu ise – tõenäoliselt küll siis, kui laps on vanem (teismeline) ja otsustab ise, kelle poole ta hoiab. Lapsest saab tulevikus 'tõeline kohtumõistja'.

4.3.5 Kokkupuude teiste institutsioonidega

Teistest institutsioonidest toodi välja lepitaja, Justiitsministeerium, arst/haigla, politsei ja koolipersonal. Neist esimesed kaks on otseselt seotud lapsi puudutavate küsimuste lahendamise ja rahumeelselt kokkuleppeid saavutamise, teine tegeleb rahvusvaheliste lapseröövidega. Ülejäänud ei tegele selliste küsimuste lahendamise ja rahumeelselt kokkuleppeid saavutamise, vaid oma igapäevatöös puutuvad kokku lastega ning seetõttu ka nende vanematega.

Ühelgi juhul ei viinud lepitus tulemuseni. Otsesest negatiivset tagasisidet lepitajatele ei olnud. Lepituse nurjumises süüdistati naisi, kes ei olnud lepitamisest huvitatud ega osalenud selles või muutsid võimatuks kokkulepete saavutamise, olles kompromissitu. Endal isad süüd pigem ei näinud, eriti kui lepitamise algatajaks oldi ise.

Justiitsministeeriumiga oli kokkupuude isal, kelle naine lahkus lastega ilma mehe teadmata, nõusolekuta ja vastava õigusega Eestist. Isa kiitis välisriigi institutsioonide tööd, mille tulemusena olid lapsed peagi Eestis tagasi.

Isavaenulikkust kogesid isad, kes soovisid saada lapse kohta infot kas arstilt või koolist. Mõlemad institutsioonid keeldusid isadele infot jagamast, viidates, et neil pole selleks kohustust. See tekitas isades tunde justkui nende rolli ei peeta sama oluliseks kui ema rolli.

Seoses õiguskaitseorganitega oli isadel ka kokkupuuteid politseiga. Oli juhtumeid, kus ema kutsus lapse isale politsei enda ja/või laste kaitseks kui ka vastupidiseid juhtumeid, kus isa helistas politseisse abi saamiseks. Vaatamata sellele, et alati ei oldud rahul politsei tegevusega või lõpliku lahendusega, oli politsei institutsioon, keda usaldati ning usuti, et sealt saab abi. Negatiivsest kogemusest rääkis isa, kes helistas ise politseisse, kuid keda peeti ohuks – kohale jõudes taheti tal käed raudu panna. See võib viidata stereotüübile meeste vägivaldsusest. Ühelt poolt võis selline reaktsioon põhineda politseinike kogemusel, kes erinevalt teistest institutsioonidest puutuvad kõige vahetumalt kokku vägivallaga ja sellega ähvardamisega, teiselt poolt juurdunud soostereotüüpidel ja eelarvamustel.

Eksperthinnangud ja tõendid

Teema, mida ma ei osanud ise puudutada, aga kerkis üles nii mitme isa intervjuus kui ka ekspertintervjuus, oli süüdistus spetsialistide, eriti psühholoogide suunas. Eesti Ekspressis kirjutati, kuidas raha eest saab tellida hinnanguid lapsevanema kohta, keda psühholoog näinudki pole ja ometi võivad kohtud selle alusel keelata lapsega kohtumise (Kärmas 2010).

Rasmuse sõnul süüdistas lapse ema teda vaimses terroriseerimises, mistõttu ei saa tal lasta lapsega suhelda. Tal tekkis mulje, et kiri kohtule ei olnud kirjutatud tema naise poolt, vaid varjupaiga inimeste abiga või nende poolt (psühholoogid, nõustajad). Algselt oli lapse ema Rasmusele öelnud, et ta viib lapse kättemaksuks ära, mida Rasmus ka ise kõige enam uskus. Ta leidis ka, et varjupaiga spetsialistide abiga *'üritatakse leida seda kitsaskohta, mis minu probleem on, tiim on taga'*.

Kaspar rääkis juhtumist, kus lapse ema oli kohtumisele kaasa võtnud ühe sõbranna, *'keda ta esitles kui sotsiaaltöötajat'*, kes pidi nende vestluse kirja panema. Jutuajamine pandi Kaspari sõnul kirja ja dokumendile kirjutati ka alla, kuid kuna ta dokumenti kohe korralikult läbi ei lugenud, siis ta kahtlustas, et dokumenti on hiljem muudetud.

Ka Karl kahtlustas, et tema vastu sooviti tõendeid tekitada:

Karl: Nüüd mõtlesid selle välja, kutsuvad sinna siis lastekaitse spetsialisti* juurde meid kokku ja laps ütleb mulle „mina ei taha sind näha, ma ei tahtnud siia tulla ja ma ei taha sinuga rääkida“. Ja siis nad kõik tunnistavad seda kohtus, et näe – mis laps* ütles.

Karl tõi ka välja, et tema naine on andnud valetunnistusi oma sõbranna poolt ühes teises kohtuasjas, mis puudutas lahutust ja lastega seotud küsimusi.

Kõrvaltvaatajana tunduvad süüdistused väga tõsised ja võib tekkida mulje, et arvatavasti reageerisid isad üle, kuid teema tõstatas ise üles ka üks ekspert:

Advokaat: [...] ta [lapse ema] korjab igasuguseid tunnistajaid, just naistevarjupaikadest ja kohtadest [...] kes on valmis tunnistama. Need on olemas, terve rida niukseid tuntuid universaaltunnistajaid, siukesi, kes on kohtunikele hästi teada. [...] Üks tuntud psühholoog, kes on ka selline, kelle käest on võimalik nagu niukest teenust tellida. [---] Tellid ekspertisiakte, kedagi kohtusse tunnistama.

Lisaks Rasmuse juhtumile, kus ta kahtlustas, et lapse emal on aidatud isa vastu süüdistusi kokku panna, siis ka Karli juhtumile saab ekspertintervjuust paralleeli tõmmata:

Advokaat: Nad pakuvad kohe niukest teenust, needsamad nii öelda psühholoogid. Et nad ... traumeerivad lapse ära, et hakkaks oma isa kartma. Ja siis on võimalik pärast öelda, et „Laps ei taha! Mis me teha saame?“, eks. Laps hakkab nutma.

Seda aga, kas nende kolme isa puhul tõendeid nende vastu tegelikult fabritseeriti või mitte, ei saa antud töös kinnitada ega ümber lükata. Võib arvata, et probleem üldiselt on olemas ning vahendeid võidakse kasutada valimata.

Ühe isa vastu algatas laste ema ka kriminaalasja seoses ähvardamise ja vägivaldsusega. Ühe episoodi osas menetlus lõpetati, teises osas oli menetlus veel pooleli.

Karl: Siis ta tegi juba esimest korda, politseile helistas. Mina olin siin trepi peal, tema oli seal hoovi peal ja karjus telefoni „Appi, appi, abikaasa tuleb kallale!“ [...] Siis juba tehti avaldus kohtusse.

Advokaadi sõnul avalduse esitamine politseisse ja kriminaalasja algatamine ei tõenda kellegi süüd. Ta lisas, et peab olema väga kriitiline ning ei saa kedagi süüdistada vägivaldsuses, kui ei ole *'vettpidavaid'* tõendeid. Vaatamata sellele, et kriminaalasja algatamine ei tõenda kellegi süüd, kasutatakse avalduste tegemist ühe võimaliku vahendina kohtus:

Advokaat: Siis vehitakse nende paberitega, et näed – asi on algatatud. Sumbub ära pärast, no ei ole. Üks ütleb ühte, teine ütleb teist. Iga vaieldavus ja vastuolo tuleb tõlgendada selle kahtlustatava kasuks.

Karl: Aga vehivad siin oma hagiavalduses nendega, näed, ma olen vägivaldne.

Advokaat rääkis ka juhtumist, kus kohtumistel ema üritas last panna nutma ja *'lõpuks siis viskas ennast selili maha ja ütles, et „näe, mind rünnati, isa lõi mind“'*. Sellele järgnesid avaldused politseile ja prokuratuurile, *'emal olid tunnistajad kõik põõsas olemas'*.

Seega võivad äärmiselt pingelised ja keerulised suhted vanemate vahel jõuda sinnamaani, kus vahendeid ei valita. Olenemata sellest, kas algatatud kriminaalasi lõpetatakse või mõistetakse keegi süüdi, jätab see inimesele „pleki“, mis mõjub negatiivselt tema mainele.

4.4 Isa rolli konstrueerimine

4.4.1 Lapse ülalpidamine kui mehe kohustus

Uurimuses osalenud isad leidsid üheselt, et ühiskonnas levinud arusaamise järgi on mehe ainsaks kohustuseks last majanduslikult üleval pidada. Sageli käis intervjuudest läbi väide, et ei saa rääkida võrdsetest õigustest ja kohustustest, kuna isade meelest on neil ainult kohustused ja emadel õigused. Enamasti seostati sellega elatise maksmine ja lapsega suhtlemine – vaatamata sellele, et isad elatist maksid, ei olnud neil võimalik oma lapsi näha või siis olid kohtumised väga harvad. Kuigi isad teadsid, et elatisraha ja kohtumiste võimalus ei ole omavahel seotud, häiris see neid tugevalt. Õiguste kaldu olemine esines nende sõnul selgelt seadustes, mis määravad ära, kuidas mingid protsessid käivad. Näiteks on (emadele) võimalikult lihtsaks ja kiireks tehtud elatise väljanõudmine (isadelt), kuid kui ema takistab isadel lapsi näha ja isa pöördub kohtusse, on protsess kulukas ja aeganõudev. Ja kui suhtlemiskord saab määratud, ei ole isal ikka garantiid, et ta oma last näha saaks.

Suhtumist vanema- ja soorollidesse näitas isade meelest ka kohtupraktika – kohtud on alati emade poolt, ema peetakse õigeks/paremaks lapsevanemaks, arvatakse, et emal on lapsega lähedasem suhe. Isa koheldakse kui *'rahakotti'*, kelle ülesanne on ainult maksta elatist. Oma lapse jaoks füüsiliselt olemas olemist, lähedase suhte loomist ja hoidmist, lapsega suhtlemist ja kasvatamist ei peeta nii oluliseks kui lapse majanduslikku toetamist. Oma kohuse mittetäitmine, st elatise mitte maksmine, toob kaasa negatiivse suhtumise – *'häbiposti naelutamise'* või rongaisaks nimetamise.

Kui isa peetakse *'rahakotiks'*, siis vastupidiselt leiti, et naistesse suhtutakse kui nõrgemasse poolde, kellel on raskusi pere ülalpidamisega (kes sõltub ka mehe makstavast elatisest). Seetõttu oli isade arvates emadele kohtus käimine tasuta või odavam.

Kaspar: Ei, selles suhtes ma saan aru, et riigiisad on mõelnud, et jah, vaene naine, tal nagunii pole raha, et kaevata edasi. Kui ta nüüd peab selle eest maksma ka, et no siis ta üldse ei kaeba ju.

Võib oletada, et isad pidasid siiski oluliseks last majanduslikult üleval pidada, kuna enamus neist maksis lapse emale elatist. Samuti suhtusid isad negatiivselt neisse, kes oma kohustust sellisel kujul ei täida. Sealhulgas kritiseeriti Maksu- ja Tolliametit, kes ei suuda vastutusele võtta neid isasid, kes väidetavalt on töötud, kuid teenivad raha ebaseaduslikult ning ei maksa elatist.

Majanduslik panus oli mehe- ja isarolli konstrueerimisel oluline. Kui isale heideti ette, et ta ei teeni piisavalt ja kulutab liiga palju, oli tähtis siiski välja tuua oma tegelik panus.

Karl: Ma tunnen, et ma sugugi ei olnud ainult raiskaja, vaid ka ikkagi, teenisin küll ka.

Samuti viidati sellele kontekstis, kus mehel on uus pere, keda ta on samuti kohustatud üleval pidama. Kaspari meelest on mehel tulevikus uut pere luua keerulisem kui naisel, sest mees peaks üleval pidama nii endist kui uut pere. Ei saa öelda, et Kaspar ei soovinud oma lapsi toetada, kuid tema mõtted olid kahetised. Talle tundus ülekohtune pidada meest 'rahakotiks', kuid pidas samal ajal mehe kohustuseks (uue) pere ülevalpidamist. Veelgi enam, ta tundis muret, et mees ei vasta rolliootustele, kui ei suuda seda teha – välistades sellega variandi, et ka naine võib mehest enam teeninda või mehega võrdselt pere eelarvesse panustada.

4.4.2 Isa rolli täitmine

Isa rolli täitmist hindasid isad positiivselt, keegi neist ei arvanud, et nad lastega hakkama ei saa. Küll aga oldi vastandlikel arvamustel enda ja ema rolli võrdlemisel. Oli isasid, kelle arvates ei mängi sugu vanemarolli täitmisel olulist osa – vanema ülesannete täitmine ei sõltu ega olene soost, vaid inimesest. Nõustuti, et ka isad võivad jääda lapsepuhkusele, olla lapsega kodus, temaga mängida, teda õpetada ja arendada. Ühe erandina toodi välja lapse rinnaga toitmise periood, mil isal on ema raske asendada.

Henri: Ma ei leia, et mehed oleksid halvemad lapsevanemad, kindlasti mitte. Ma arvan, et see on jälle see mingi kas nõuka-ajast järgi lohisev stereotüüp või midagi. [...] Olen näinud väga meeldivaid isasid, kes on lapsele tuhat korda parem lapsevanem kui emad. [...] Ma arvan, et võrdselt head lapsevanemad võivad mõlemad olla. [...] Ma küll ei näe, et see peaks tingimata olema alati ema.

Karl: Kui naine ära oli, siis olid lapsed* siin, pidin ise hakkama saama. Ma arvan, et sain ka. Siis ei olnud emmet kuskilt võtta.

Teiselt poolt leidsid osad isad, et emad on isadest paremad lapsevanemad, sest neil on juba paratamatult bioloogilistel põhjustel lapsega lähedasem side. Kuna reeglina on väikelapsega tema esimestel eluaastatel kodus ema, siis arvati, et selle käigus lapse ja ema side tugevneb. Samas ei kerkinud intervjuudes üles küsimust, et kui lähedase sideme tekkimine oleneb lapsega koosveedetud ajast, siis kas isadel tekiks samamoodi lähedane suhe oma lapsega, kui nad oleksid emade asemel ise lapsehoolduspuhkusel olnud.

Joonas: Ma arvan jah, põhimõtteliselt naised ikka saavad lastega paremini hakkama. Kuigi ma ise saan ka hästi, ei ole probleemi. [...] Ega siis, peale seda, ütleme, kui laps sünnib, ega siis ju naine on pikalt kodus, neil tekib ikka rohkem, see side, ütleme siis nii.

Mitmed isad leidsid, et kui peres kasvab tütar, siis on ema roll isa omast tähtsam – tütred vajavad ema rohkem kui isa. Võib arvata, et laste kasvatamisel ja sotsialiseerumisel peeti oluliseks eeskuju olemasolu, kellega ennast samastada ja kellelt õppida *õiget* käitumisviisi. Üks isa arutles ka selle üle, et sellisel juhul võib poistel olla lähedasem suhe oma isaga.

Kaspar: Aga ma arvan, et kui ikka peres on tütar .. siis ema käest ta saab parema kasvatusena kui isa käest. Oleneb muidugi, kuidas ema on.

Siim: Aga noh muidugi, tütarlaps, üks ta ikka nagu emast tunneb ikka rohkem puudust. [---] Sinna ei saa vist midagi, see on juba bioloogiliselt niimoodi. [---] Võib-olla poisslapsena on isa lähedasem. [---] Lapsel on emaga tugevam side kui isaga. [...] See tuleb ikka bioloogilistest asjadest jah, naistel see alalhoiuintinkt ja, noh, naisjoodikuid on ka vähem ju kui mehi.

Kuigi usuti, et ema ja lapse vahel on eriline, lähedasem suhe ja see võib tekkida juba raseduse ajal, ei nõustunud vähem tähtsustama oma rolli näiteks Rasmus:

Rasmus: Ma saan aru küll, et lapse ema kannab teda seal üheksa kuud, eksole ja näeb tõsist vaeva. Aga see ei muuda siis nagu minu rolli mingiks ebaoluliseks või ebatähtsaks.

Näiteks Rasmus viis oma last, siis kui nad veel koos elasid, iga päev lasteaeda, õpetas talle potitamise, korraliku magamamineku ja söömise selgeks. Kui Karli naine oli välismaal tööl, kasvatas ta lapsi üksi.

Mitmed isad arvasid, et vanemaroll, nii ema kui isa roll, on õpitav ja mitte kaasasündinud omadus või oskus. Seejuures tuli jutuks, et isad ei saa lastega nii hästi hakkama kui emad, kuna neile pole antud võimalust oma rolli täita, seda õppida ja vastavaid oskusi omandada. Kui isa tõrjutakse lapsest eemale ja ta ema silmis ei saa piisavalt hästi hakkama, võivad isad hakata arvama, et nende roll ei ole oluline või nad ei suuda oma rolli sama hästi täita.

Harri: Küll see isa saab hakkama lastega. Ei, see ei ole selles mõttes siukene asi, a la ei oska süüa, ei oska magama panna, riidesse panna, midagi ta ei tea ega oska. [...] Et loomulikult, kui seda isa ei lasta lapse ligigi ja siis öeldakse, et pane ta nüüd riide ja anna süüa ja siis „Ah, sa ei oskagi? Noh, mis sinust ikka tahta“. Siis oledki siuke loll. Aga see, et seda võimalust pole varem antud ja ühel hetkel öeldakse, see ei saagi muudmoodi välja kukkuda.

Põhjuseks, miks emasid paremateks ja olulisemateks vanemateks peetakse, leiti nende isade poolt, kes sellega ei nõustunud, olevat nõukogude ajast järgilohisev stereotüüpne suhtumine soorollidesse ning et hoiakute muutumine võtab aega.

Isade hinnangud ema rolli täitmisele olid erinevad. Osad isad hindasid oma laste ema kõrgelt ja ei kahelnud, et nende laste eest hoolitsetakse hästi. Vastupidiselt neile olid mitmed isad väga kriitilised. Leiti, et laste emad on jätnud oma lapsed hooletusse – näiteks viinud lapsed võõrastele hoida. Paaril korral toodi välja, et noored emad soovivad lõbutseda

ja elu nautida ning lapsele ei pöörata piisavalt tähelepanu. Samuti kritiseeriti ema kasvatusviisi – näiteks leiti, et lapse arengut takistatakse ja hoolitseta tema erivajaduste eest piisavalt. Osades intervjuudes tuli ka jutuks, et ka emad olid isade suhtes kriitilised. Neile heideti ette, et nad ei saa lastega hakkama ja ei oska nende eest hoolitseda või peeti isa rolli ebaoluliseks ema kõrval.

Traditsioonilisi isarolli ootuseid murdes ja nendest kõrvalekaldumisel ei kogenud isad julgustust ega toetust, vaid negatiivset suhtumist. Seda kogeti erinevatel tasanditel – lapse emaga suheldes, institutsioonide kui ka laiemalt ühiskonna tasandil. Isad kohtasid suhtumist, et kui lapsel on ema olemas, siis enamat justkui vaja ei ole. Lastekaitsespetsialisti kui ka kohtu osas leiti, et (pigem) usutakse ema kui isa – kuna arvatakse, et ema teab paremini, mis lapsele hea.

Rasmus: Siis ongi see, et kui on mõni loll isa, kes siis nagu leiab, et ta ei ole ikka nii saamatu ja ta on täiesti võimeline kasvatama, siis trambitakse lihtsalt ära.

4.4.3 (Negatiivsed) stereotüübid

Leiti ka, et isad tavaliselt ei pöördu abi saamiseks kuskile, kuna esiteks mees ei pea ennast nii nõrgaks, et tal oleks abi vaja, teiseks mõjutab teda ühiskondlik suhtumine meherolli. „Tõeline“ mees on tugev, saab ise hakkama, ei vaja kellegi abi. Mehed tunnevad valehäbi, ei ela oma tundeid välja ja seega ei tule oma tunnetega (nii) hästi toime.

Henri: Ega isad vist ei, nad ei pöördu kuskile ja keegi ei soovita neil ka reeglina pöörduda. Mentaliteet on ka selline, et mis kuradi mees sa oled, ei saa oma asjadega hakkama, onju. Et mingi häda oled. Mehed reeglina ei pöördu kuskile.

Negatiivsete stereotüüpide hulgas toodi välja, et meestel puudub kohusetunne, nagu väitis Harri, täpsustades, et see ei puudu muidugi kõigil, aga seda laiendatakse kõikidele meestele. Samamoodi leidis ta, et tõepoolest on palju neid isasid, kes ei hooli oma lastest, täpsustades ja ennast sellele vastandades ning õigustades, et *'aga arvatavasti on nõ minu situatsioonis inimesi, kes ühel hetkel löövadki käega'*.

Lahutuse või lahkumineku järgselt lastega seoses peeti isasid apaatseks. Selle all mõeldi, et mehed ei pöördu abi saamiseks kuhugi ega seisa enda õiguste eest või nad annavad (liiga kergekäeliselt) alla. Kuigi sellega nõustuti ja seda ka tunnistati, kaitsti samaaegselt nii ennast kui teisi isasid üldiselt. Oma õiguste eest seismine oli nende jaoks kui *'tuuleveskitega'* või *'ringkaitse'* vastu võitlemine. Osad isad olid probleemi püüdnud lahendada aastaid, osad neist olid juba alla andnud. Kuna aja möödudes probleemid ei

lahenenud, tekitas see isades stressi, masendust ja abituse tunnet, emotsionaalselt raskeid läbielamisi.

Kaspar: Mida vähem ma selle peale mõtlen, seda rahulikumalt ma elan. [---] Tekib lihtsalt deprekas, sa ei taha selle asjaga tegeleda. [---] Ütleme, tegelikult peab sul olema ikka tohutu tahtmine ja tohutu stressitaluvus. Miks mul kohtus lõpetamata jäi, sest mul tuli liiga palju stressi peale, ma ei suutnud seda taluda. [---] Abituse tunne on peal.

Siim: Ma pole selle teemaga nii tükk aega nüüd tegelenud juba, ma loobusin juba. [---] Ma olen lihtsalt nüüd juba nii väsinud, et ma ei tea, kas ma enam jaksan tegeleda selle asjaga.

Karl: Tegelikult ma olen ära tüdinenud. Siuke närviline olemine. [...] Iga kuu mõtlen, millal lolliks lähen.

Oliveri meelest oli loobumine üks vähestest variantidest, mis toimib lapse nägemiseks – *'lihtsalt nii kaua mitte välja teha, kuni pakutakse, et tule ja vaata'*. Ta leidis, et vastasel korral tekitab ta lapsele stressi ja traumat, kuna suhted vanemate vahel on väga pingelised. Selleks, et lapsele mitte halvasti mõjuda, oli loobumine tema meelest *'parim taktika'*.

Ka leiti olevat levinud hoiak meeste vägivaldsuses, liigeses alkoholitarbimises ja *'pätik/kaabakaks'* olemises. Arvatakse, et kui ema isale lapsi ei näita, on mees selles ise süüdi ja selle ära teeninud – emad lihtsalt kaitsevad oma lapsi halva isa eest ning ju on emadel selleks mõjuv põhjus. Samamoodi leidsid uuringus osalenud isad, et nad mõistavad emade käitumist, kui isa on vägivaldne või joodik.

4.4.4 Isa ja lapse vaheline suhe

Isad, kes aeg-ajalt oma lastega kohtuda said, pidasid enda ja lapse vahelist suhet sageli keeruliseks. Harv kontakt lapsega takistas loomuliku, normaalse suhte väljakujunemist ja sellega ei oldud rahul. Väga rahulolematud oldi olukorraga, kus lapsega kohtumine toimus ema *'järelevalve all'*.

Harri: Aga ega ma ütlen ausalt, see kontakt ei ole see, mida ma tahaks. Sedasi see kontakt küll ei teki, kui ma istun seal nõ tema [st lapse] ema ja vanaema järelevalve all ja siis me nõ suhtleme! Ja siis lapse ema arvustab, kas ma suhtlen lapsega õigesti või valesti.

Siim käis näiteks lapsega spa-s ja talle tundus, et see paistab lapse äraostmisena. Ta leidis, et selline tavaline suhtlus tema ja lapse vahel oleks parem, kui nad saaksid sagedamini suhelda. Nii leidsid teisedki isad. Lisaks spa-le käidi lastega näiteks mängimas, loomaaias, võistlustel, linnas jm. Teisest küljest tunnistas Joonas, et *'las issi olla ka vahel hea siis [naer]'*. Tema arvates kasvavad lapsed nii kiiresti ja isadel on niigi vähe võimalusi hoolitseda oma laste eest, seetõttu lubas ta lapsel enda juures teha seda, mida ta soovis ja lubas talle rohkem kui lapsele oli lubatud ema juures.

Millest isad puudust tundsid, oli lähedasem suhe ja sagedasem kontakt oma lapsega. Vahel harva isal külas käies tekkis tunne, nagu laps oleks lihtsalt külaline ja isad ei osale päriselt lapse kasvatamises.

Joonas: Ta [laps] tuleb siia, siis ta ... pigem ta tuleb nagu külla või niiviisi, ta tegelikult on külas sul ju. Kogu selle kahe-kolme päevaga ei teki sellist [suhet/kontakti]. Suvel ta, ütleme, ta [oli] siin kaks nädalat minu juures, siis nagu on juba [parem], läheb argirutiini sisse.

Keerulised suhted lapse emaga ja puuduv või ebapiisav kontakt lapsega mõjusid isadele emotsionaalselt raskelt. Isad igatsesid oma lapsi ja nende mittenägemine, osadel juhtudel mitme aasta jooksul, tekitas neis stressi, masendust, ahastust, kurbust, abituse ja lootusetuse tunnet. Suhtlemisel institutsioonidega jäi neile mulje, et isad ei ole emade kõrval samaväärsed lapsevanemad, keda võetakse võrdsetena ja kelle rolli hinnatakse sama oluliseks. Isa peab last majanduslikult üleval pidama, tema füüsiline või vaimne kohalolek lapse jaoks ei ole nii oluline.

Henri: See oli mingi kaks aastat vist, kui oli täielikku vaikust. See oli hästi valus. [---] See, ma mäletan, see kaks või midagi aastat, kui ma lapsega* ühtegi korda kokku ei saanud, see oli ikka päris põrgu tegelikult. Ma ikka väga igatsesin ta järgi, väga tahtsin temaga kokku saada, aga ei midagi. See oli päris kole, oli küll. [---] Mul endal ka ikka need ahastuse hetki oli päris mitu, kui ma olen ikka täitsa istunud nagu mingi kuradi hunnik ja mõelnud, et mida põrgut, lastega seoses.

Isade arvates kannatavad kõige rohkem lapsed ning terveid, 'normaalseid' lapsi sellistest peredest ei kasva. Läbielatu mõjutab negatiivselt laste väärtushinnanguid ning arusaamist sellest, milline on 'õige' pere ning see saadab neid terve elu.

Henri: Kõige selle all kisub lapse hinge ribadeks. Tuleb üks õnnetu, katkine laps, kellel lohisevad järgi täiesti vildakad väärtushinnangud ja sealt ei tule terveid peresuhteid ega mitte midagi, normaalset läbikäimist eakaaslastega ega mitte midagi mõistlikku. Katkine laps ja katkine inimene. [...] Normaalseid inimesi sellisest perekonnast, lastest, ei kasva.

Intervjuudes kurtsid isad laste probleemide üle koolis (halvenenud hinded, õpiraskused) ja valetamist. Lapsed hakkasid vanematevahelised keerulisi suhteid ära kasutama ja olukordadega manipuleerima. Nad hakkasid valetama kas olukordade ärakasutamise eesmärgil või olid selleks sunnitud. Näiteks pidid lapsed oma emale valetama, et isaga kohtuda saaksid või ei tohtinud emale rääkida isa uue naisega koos veedetud ajast.

Isade suurim lootus oli, et kunagi tulevikus, kui lapsed on saanud suuremaks, otsivad nad ise isa üles. Usuti ja loodeti, et ühel päeval hakkab laps uurima oma isa kohta ja emalt küsima selgitusi. Seega lootsid isad esiteks, et lastel tekib nende vastu huvi ning teiseks, et emad

saavad oma `karistuse` laste kaudu, kes hakkavad teda süüdistama isa äravõtmises. Isad olid veendunud, et ühel päeval selgub 'tõde' ja lapsest saab 'kohtumõistja'.

Ekspertide arvamus

Ekspertide hoiakud vanemarollidesse olid traditsioonilised ja konservatiivsed.

Kohtutäitur pidas isa kohustuseks lapse ülalpidamist, isegi siis, kui tema õigusi on rikutud (st isa lapsi ei näe ega saa suhelda), öeldes, et isa '*peaks ikkagi täitma selles mõttes oma isa kohust, maksma ausalt kõik need alimendid*'. Oma traditsiooniliste soorollihoiakute järgi pidas ta mehi peamiselt majandusliku kindluse pakkujaks ja tagajaks ning naisi nõrgemaks pooleks, kes vajab mehepoolset rahalist abi laste kasvatamisel.

Advokaadi arvates pole enamikel isadel '*väga tegelikku lapse kasvatamise soovi või isu*' – et nad tegeleksid lastega, viiksid-tooksid lasteaeda jms. Tema meelest tahavad isad lapsi kiusu pärast endale nõuda (või suuremahulist suhtlemiskorda), kuid ta on '*nad maha rahustanud*', kuna ei näe perspektiivi sellel, et kohus hakkaks lapse elukohta ümber vaatama.

Isasid, kes laste kasvatamisega hästi hakkama saavad, nimetas jurist superisadeks pidades selliseid isasid pigem erandiks kui reegliks. Ta tõi näiteid mõnest üksikisast, kes on lastekasvatamisega toime tulnud. Lastekaitsepspecialisti arvates on lapsel isaga parem siis, kui ema oma rolli üldse ei täida.

Juristi meelest on aga mehed ise selles süüdi, et neisse suhtutakse negatiivselt, sest nad ei ole '*nii usaldusväärsed, kohusetundlikud ja vastutustundlikud*'. Tema meelest on neid emasid tunduvalt vähem, kes oma lapsed hülgevad ja saatuse hooleks jätavad – isade hulgas on neid ikkagi tunduvalt rohkem. Juristi arvates võtavad mehed naisi ja lapsi komplektina ja kui mees läheb naisest lahku, siis distantseerub mõlemast – nii naisest kui lapsest. Uue pere loomisel võtab mees omaks uue naise lapsed (kui neid on) või uue naisega saadud lapsed ning '*jätab oma lapsed sinnapaika*'.

Seda, et isad oma laste suhelda ei saa ja emasid korralt ei kutsuta (nt ei karistata kohtutäituri kaudu), ei pidanud jurist suureks probleemiks, sest tema meelest on tunduvalt tõsisemaid probleeme. Näiteks, politsei ei sekku peretülidesse, kus '*mees võib rahulikult naisel hambad sisse lüüa*' ja mida peetakse nende omavaheliseks asjaks. Tema meelest on see sageli ka põhjendatud ja inimlikult mõistetav, kui isa on alkoholilembene ja/või vägivaldne ja emad siis isale lapsi ei näita. Vägivaldse ja alkoholi (kuri-)tarvitatava mehe stereotüüp/kujund käis läbi mitme eksperdi intervjuust. Ühe toodud näite järgi võivad isad lihtsalt kiusu pärast

lapse enda juurde viia (kohtumääruses paika pandud suhtlemiskorra järgi) – *'sinna urkasse'*, kuhu võidakse ka kutsuda sõbrad, panna pudelid lauale ja pidutseda, kujutles jurist.

Vägivaldsuse kuvand

Advokaadi sõnul kasutatakse vägivaldsuses süüdistamist enam kui alkoholi kuritarvitamist. Ta oli nõus, et see probleem on olemas. Samuti viitas advokaat küsimusele, et kelle suhtes isa vägivaldne on – kas ema, lapse või mõlema? Kuigi mõõnis samas, et riigikohus on öelnud, et vägivaldne ei pea olema otseselt lapse suhtes, vaid see võib olla ka lapse lähedase isiku suhtes, mida laps võib kõrvalt näha. Ta tõi näiteks juhtumi, kus üritati isa süüdistada vägivaldsuses, kuid lapse ema ei osanud selgitada, milles vägivald seisneb.

Kas süüdistamine vägivaldsuses ja kriminaalasi algatamine erinevate episoodide osas on levinud kui vahend vastaspoole positsiooni nõrgestamiseks ja õõnestamiseks, on küsimus, mis siin töös jääb lahtiseks, kuid mille olulisuse tõttu võiks pakkude ainst edasiseks uurimiseks. Vaatamata sellele, et algatatud kriminaalasi lõpetatakse, võib süüdistus jätta kahtlustatavale pleki ja mõjuda negatiivselt tema mainele. Ühe isa tsiviilasja kohta arvamuse kirjutanud lastekaitse spetsialist tõi ka oma kirjalikus arvamuses välja, et isa vastu on algatatud kriminaalasi, mis viitab asjaolule, et vaatamata süütuse presumptsioonile kasutati seda isa vastu ja seda ametniku poolt kohtule ametliku arvamuse esitamise käigus.

Kahtlemata on vägivaldsus komplekssem ja keerulisem probleem, mida siinses töös ma aga pikemalt ei käsitle.

Nagu isad, arvasid ka eksperdid, et kõige suuremad kannatajad vanematevahelises „sõjas“ on lapsed. Juristi arvates elavad lapsed hülgamist väga raskelt üle – mida väiksem laps, seda raskemalt, kuna väikesed lapsed ei suuda mõista, miks vanemad lahku lähevad. Lapsed elavad seda *'meeletult üle'* ja see on nende jaoks väga traagiline, kuna laps armastab mõlemat vanemat – ning see mõjutab last terve ülejäänud elu.

Ka uskusid eksperdid, et vanemaks saades hakkavad lapsed emalt uurima, kus ja kes on nende isa ning küsima, miks isa nende elus osalenud pole.

Kohtutäitur: Mingil hetkel laps ise hakkab teda [isa] otsima. [...] Ja siis ta ükskord küsib, vot siis, laps hakkab ka, saab olema see tõeline kohtumõistja. Küsib juba ema käest: „Miks sa mulle sellise käki oled kokku keeranud? Miks sa oled mult isa ära võtnud? Mis õigusega?“. Vot siis need asjad lahenevad niigi ära.

Seega lootsid ja uskusid nii isad kui eksperdid, et üks kord toob aeg lahenduse ning isa ja lapse vaheliste suhete probleemid lahenevad positiivselt – sest laps vajab nii ema kui isa.

DISKUSSIOON JA JÄRELDUSED

Suhted isade ja nende ekspartnerite vahel olid mõistetavalt pingelised ja keerulised, kuna lahutus on elu üks stressirohkemaid sündmusi, millega kaasnevad negatiivsed emotsioonid ja läbielamised. Lahutus (või lahuminek) ei ole lihtsalt üks konkreetne sündmus, vaid protsess, mis ei lõpe lahutuse vormistamisega (Amato 2000:1271). Nii olid uurimuses osalenud isade probleemid lastega suhelda kestnud aastaid.

Erinevates varasemates uurimustes on leitud, et ema nn väravavalvuri roll ja isa kaasatus lapse kasvatamisse on omavahel tugevalt seotud (Fagan & Barnett 2003; Allen & Hawkins 1999). Ema on see, kes otsustab, kas ja kui palju saab isa laste elus osaleda. Emad kasutavad selleks isaga suheldes erinevaid strateegiaid, mida võib nimetada värava avamiseks ja värava sulgemiseks (Trinder 2008). Käesolev uurimus kinnitas eelpooltoodud väidete paikapidavust ka Eestis.

Minu uurimusest selgus, et vanemate vahelised suhted olid ajas muutuvad: perioodid, mil isad lastega suhelda said vaheldusid perioodidega, mil see oli raskendatud või võimatu. Osadel juhtudel kestsid perioodid, mil isad oma lapsi üldse näha ei saanud, kuid või aastaid. Peamiselt sõltus uurimuses osalenud isade sõnul lastega kohtumine ema tahtmisest, tujust ja võimust. Peamised strateegiad, mida emad kasutasid, et isadel lastega suhtlemist piirata või takistada, olid emadel enda või lapse kättesaadamatuks muutmine, lapse väidetav haigestumine või lapse väidetav soovimatus isaga (enam) suhelda, mille tagajärjeks oli lapse täielik võõrutamine nii isast kui temapoolsest suguvõsast.

Elatise maksmise ja vanemate omavaheliste suhete vahel seost minu töös välja tuua ei saa – erinevate uurimuste tulemused on selles olnud vastuolulised. Vaatamata vanematevaheliste keerulistele suhetele ja asjaolule, et isade arvates emad tegid takistusi lastega suhtlemisel, maksid nad lapse emale elatist. Sarnaselt teistele läbiviidud uuringutele (vt nt Moore 2012; Natalier & Hewitt 2010), muutus elatis võimuküsimuseks ning isade jaoks tähendas elatis enam kui (materიაalne) raha. Isasid häiris tugevalt, et neil puudub kontroll ja otsustusõigus nende rahaga tehtavate kulutuste osas ning nad ei usaldanud emade valikuid. Sageli usuti, et raha ei lähe lapsele, vaid ema kasutab seda enda vajadusteks. Kontrolli- ja võimupositsiooni taastamiseks hakkasid isad raha asemel teenuseid pakkuma ja asju ostma, millega emad rahul ei olnud – teenustest keelduti ning asju ei kasutatud. Isade jaoks oli ka oluline olla

oma lapse jaoks nähtav – kingituste jt asjade ostmise näol. Isad kartsid, et kui nad maksavad elatist ainult emale, siis lapsed ei näegi nende panust.

Institutsionaalsel tasandil kogesid uurimuses osalenud isad traditsioonilisi hoiakuid vanemarollidesse ja isavaenulikku suhtumist. Ema peeti lastekasvatuse alal vaieldamatuks eksperdiks ning isa rolli oluliseks ei peetud. Isa nähti eeskätt (endisele) perele majandusliku toetuse pakkujana, kusjuures lähedane emotsionaalne side oma lapsega näis olevat teisejärguline. Institutsioonidele heideti ette kallutatust, mille järgi vanemaid ei kohelda võrdväärsena. Isasse suhtuti kui asendusvanemasse, kelle roll muutub oluliseks üksnes siis, kui ema oma rolli ei täida või kaldub sellest äärmuslikult kõrvale. Isal kaasneb institutsioonidega suheldes suur(em) tõendamiskoormus, millega ta peab suutma tõestada, et ta on *parem* lapsevanem kui ema. Nii on ootused isale kõrgemad – ta peab olema superisa.

Kuigi Eesti seadusandluse järgi pole vanematel laste suhtes mitte ainult võrdsed kohustused, vaid võrdsustatakse vanemate õiguseid lastega suhelda, siis tegelikkuses see printsiip ei toimi. Soostereotüübid on väga sügavalt juurdunud ning ema vaadeldakse lahutuse puhul kui kannatajat, keda nii lähedased kui institutsioonid peaksid toetama. Nii leidsid ka uurimuses osalenud isad, et emadel on kõik õigused ja isadele jäänud üksnes kohustused.

Ei perekonna- ega lastekaitse seadus sätesta täpselt, kuidas peab kohus määrama lapse ja lahuselava vanema suhtlemist. Kohus teeb seda enda äranägemise järgi lähtudes lapse huvidest. Tulenevalt konservatiivsetest hoiakutest soorollidesse määratakse laps, eriti väikelaps, reeglina ema juurde elama. Sellega kaasneb aga paratamatus – kui laps on jäänud ema kasvatada, tema igapäevarutiin on paigas, võib tunduda parem lapse elamisharjumusi mitte muuta, kuna see võib lapsele põhjustada stressi ning lõhkuda tema turvalist ja paikaloksunud rutiini. Paradoksaalselt töötavad ka pikalt kestvad kohtuprotsessid lapsega suhtlemise küsimuse üle isade vastu – vanemate keeruliste ja pingeliste suhete ning kohtumäärusega veel paikapanemata suhtlemiskorra puudumise tõttu ei saa isad lastega suhelda ja aja möödudes tekib võõrandumine. Isa ja lapse vaheline kontakt nõrgeneb või kaob.

Kõige suuremat rahulolematust väljendasid uurimuses osalenud isad lastekaitse spetsialistide suhtes, mis peaks olema institutsioon, kuhu vanemad kõige esimesena probleemide korral pöörduda võiksid. Lastekaitse spetsialistidele heitsid nii isad kui intervjueritud eksperdid ette ebaprofessionaalsust, erapoolikust, hinnangute andmist, sildistamist, ülekoormust jms. Sarnaste tulemusteni jõudsid ka Ivanova (2007), kes analüüsis lastekaitsetöö käsiraamatuid ja Urbas (2010), kelle uurimustöö käsitles lahutatud isasid Eestis. Ivanova leidis, et ema

rolli ja mõju lapse arengule ning heaolule on käsiraamatutes kujutatud isaga võrreldes olulisemana ning isa oma teisejärgulisena. Samuti nähakse lastekaitse kliendina pigem last ja tema ema (mitte last ja tema vanemaid või isa). Urbas tõi lisaks välja, et lastekaitsetöötajatel ongi puudulik erialane haridus ning riiklikult ühiseid kutsenõudeid sotsiaalvaldkonna spetsialistidele ei ole suudetud kehtestada.

Kuigi isadele tundus ülekohtune, et nende ainsaks ülesandeks peetakse (endise) pere majanduslikku ülalpidamist, pidasid nad ka ise seda siiski oma rolli konstrueerimisel oluliseks. Nad maksid elatist ning suhtusid negatiivselt neisse isadesse, kes oma kohustust ei täitnud. Uue pere loomise kontekstis muretseti, et isa ei suuda uut pere üleval pidada (mis on mehe kohustus), kui eelmine pere seda samuti nõuab.

Oma rolli emaga võrreldes olid isad eriarvamusel. Osad isad leidsid, et emad ongi paremad lapsevanemad paratamatult bioloogilistel põhjustel, samas kui teised leidsid, et nii isa- kui ema roll on õpitav ega olene/tulene soost. Enda vanemlikes oskustes ei kahelnud aga ükski neist ning mõnigi julges kritiseerida ema kasvatamisoskust.

Maskuliinsusega kaasnev negatiivne stereotüüp vägivaldsusest puudutas isasid nii ühiskondlikul tasandil laiemalt kui seda kasutati ka vahendina isa enda vastu (avalduste esitamine politseisse, kriminaalasjade algatamine). Negatiivset kuvandit meestest kujundas kohati ka isade apaatsus ning kartus näida nõrk. Isasid peeti vähem usaldusväärseks, kohuse- ja vastutustundlikuks ning seega leiti, et nad on osalt ka ise süüdi selles, et isarolli ei hinnata piisavalt.

Kuna intervjuueeritud isad kohtusid lastega harva, pidasid nad oma suhet lapsega ebaloomulikuks ning tundsid puudust lähedasest emotsionaalset sidemest, mille tekkeks on oluline regulaarne ja sageda(se)m suhtlemine. Lastega kokkusaamised erinesid tavarutiinist – lastele püüti pakkuda toredat meelelahutust ning koosolemisel lubati neile mõnevõrra enam kui kodus. Stewart (1999) on kutsunud lahuselavaid isasid *Disneyland'i isadeks* just sel põhjusel. Isad kompenseerisid sellega lähedase suhte puudujääke, mis paratamatult ebaregulaarse ja harva suhtlemisega kaasneda võib.

Lahuselav vanem kogeb lahutuse või lahkuminekü järgselt suuremaid muutuseid ja emotsionaalseid raskusi kui lapsega kooselav vanem (Kruk 2010). Nii kogesid ka uurimuses osalenud isad emotsionaalseid raskusi. Isadele tekitasid keerulised suhted stressi, masendust, ahastust, abituse ja lootusetuse tunnet, mis mitmetel juhtudel viis isade käega löömisele.

KASUTATUD KIRJANDUS

Allen, S. M. & Hawkins, A. J. (1999). Maternal Gatekeeping: Mothers' Beliefs and Behaviors That Inhibit Greater Father Involvement in Family Work. *Journal of Marriage and The Family*, 61: 199-212

Amato, P.R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family*, 62: 1269-1287

Berger, P.L. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday

Bianchi, S. M., Milkie, M. A., Sayer, L. C. & Robinson, J. P. (2000). Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces*, 79(1): 191-228

Boss, P.G., Doherty, W.J. LaRossa, R., Schumm, W.R. & Steinmetz, S. (eds.) (2009). *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach*. New York: Springer

Branth, B. & Kvande, E. (1998). Masculinity and Child Care: The Reconstruction of Fathering. *The Sociological Review*, 46(2): 293-313

Cabrera, N.J., Tamis-LeMonda, S., Bradley, R.H., Hoffert, S. & Lamb, M.E. (2000). Fatherhood in the twenty first century. *Child Development*, 71(1): 127-136

Cohen, T. F. (1993). What Do Fathers Provide? Reconsidering the Economic and Nurturement Dimension of Men as Parents (pp. 1-22). In Hood, J.C. (Ed.) *Men, Work and Family*. Newbury Park: Sage

Del Boca, D. (2003). Mothers, fathers and children after divorce: The role of institutions. *Journal of Population Economics*, 16: 399-422

Deutsch, F. M. (1999). *Halving It All: How Equally Shared Parenting Works*. Cambridge: Harvard University Press

Deutsch, F. M. (2001). Equally Shared Parenting. *Current Directions in Psychological Science*, 10: 25-28

Derman, N. & Ugaste, A. (2009). Lastega pered. Rmt. Hansson, L. (koost.) *Töö, kodu ja vaba aeg: Argielu Eestis 1985-2008* (pp. 70-91). Tallinn: Tallinna Ülikooli RASI

East, L., Jackson, D. & O'Brien, L. (2006/2007). Disrupted Relationships: Adult daughters and father absence. *Contemporary Nurse*, 23(2): 252-261

Fagan, J. & Barnett, M. (2003). The Relationship between Maternal Gatekeeping, Paternal Competence, Mothers' Attitudes about the Father Role, and Father Involvement. *Journal of Family Issues*, 24: 1020-1043

Finley, G.E. & Schwartz, S.J. (2007). Father Involvement and Long-Term Young Adult Outcomes: The Differential Contributions of Divorce and Gender. *Family Court Review*, 45(4): 573-587

- Gillies, V. (2009). Understandings and Experiences of Involved Fathering in the United Kingdom: Exploring Classed Dimensions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 624: 49-60
- Gregory, A. & Milner, S. (2011). What is „New“ about Fatherhood?: The Social Construction of Fatherhood in France and the UK. *Men and Masculinities*, 14: 588-606
- Hansson, L. (2001). *Naine, perekond ja töö*. Tallinn: TPÜ Kirjastus
- Hansson, L. (2007). Lahutusjärgsed pered tänasel perekonnamaastikul. *Haridus*, 5-6: 37-40
- Hansson, L. (2010). Parenting in Post-Divorce Estonian Families: A Qualitative Study. *Sociological Research Online*, 15(1)1
- Hatten, W., Vinter, L. & Williams, R. (2002). Dads on Dads: Needs and Expectations at Home and at Work. Equal Opportunities Commission. MORI Social Research Institute
- Heinla, E. (2009). Eluväärtused Eesti taasiseseisvumise künnisel ja majanduskriisi eelõhtul. Rmt. Hansson, L. (koost.) *Töö, kodu ja vaba aeg: Argielu Eestis 1985-2008* (pp. 16-37). Tallinn: Tallinna Ülikooli RASI
- Hochschild, A. (1989). *The Second Shift*. New York: Polity Press
- Inglehart, R. & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65: 19-51
- Inglehart, R. & Norris, P. (2003). *The Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ivanova, J. (2007). Lastekaitse erialadiskursus Eesti lastekaitse käsiraamatutes. Ema ja isa käsitlemine. *Sotsiaaltöö* 6: 52-54
- Järve, M. (2006). Eluväärtused. *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005* (pp. 28-31). Tallinna Ülikooli RASI, Sotsiaalministeerium
- Järviste, L. (2008). *Isadust toetavad poliitikameetmed Eestis ja Euroopas*. Poliitikaanalüüs. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 6. Tallinn: Sotsiaalministeerium
- Kempe, J. (2000). Mehelikkuse sotsiaalne kujunemine. Rmt. Uljas, J. (toim.) *Mehe ettekujutus võrdõiguslikkusest*. Tallinn: MR Piller
- Kolga, V. (2000). Naiseks ja meheks olemisest aastatuhande vahetusel Eestis. *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis* (pp. 8-15). Tallinn: Sotsiaalministeerium
- Kruk, E. (2008). Child Custody, Access and Parental Responsibility: The Search for a Just and Equitable Standard. The Father Involvement Research Alliance, the University of British Columbia
- Kruk, E. (2010). Parental and Social Institutional Responsibilities to Children's Needs In the Divorce Transition: Fathers' Perspectives. *The Journal of Men's Studies*, 18(2): 159-178

- Kutsar, D. (2007). Mees ja perekond: isadus. Rmt. Kutsar, D. (toim.) *Mees sotsiaaluuringu subjektina* (pp. 51- 68). Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 2. Tallinn: Sotsiaalministeerium
- Luht, K. (2000). Meesliikumine: arengutrendid ja teave internetis. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool
- Lupton, D. & Barclay, L. (1997). *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London: Sage
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R.D. & Lamb, M.E. (2000). Scholarship on Fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62: 1173-1191
- Markina, A. & Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). *Eesti alaealiste hälbiv käitumine*. Tallinn: Justiitsministeerium
- McBride, B.A., Brown, G.L., Bost, K., Shin, N., Vaughn, B. & Korth, B. (2005). Paternal Identity, Maternal Gatekeeping, and Father involvement. *Family Relations*, 54: 360-372
- Moore, E. (2012). Paternal Banking and Maternal Gatekeeping in Postdivorce Families. *Journal of Family Issues*, 33: 745-772
- Morgan, D. (1992). *Discovering Men*. London: Routledge
- Natalier, K. & Hewitt, B. (2010). 'It's Not Just About the Money': Non-resident Fathers' Perspectives on Paying Child Support. *Sociology*, 44: 489-505
- Pajumets, M. (2012). *Post-Socialist Masculinities, Identity, Work and Social Change: an Analysis of Discursive (Re)Constructions of Gender Identity in Novel Social Situations*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 60. Tallinn: Tallinna Ülikool
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park: Sage
- Peetson, B. (2001). Isaks kasvamine naise raseduse ajal. Diplomitöö. Tartu Meditsiinikool
- Poolamets, O., Uljas, J., Raun, M. & Punab, M. (2000). *Mees muutuvast maailmast*. Tallinn: Eesti Pereplaneerimise Liit
- Rätsepp, R. (2008). Isa rolli taju noorukite subjektiivse heaolu kujunemises. Magistritöö. Akadeemia Nord
- Saar, A. (2010). Muutused Eesti väärtushinnangutes aastail 1990-2008. *Eesti Inimarengu aruanne 2009* (pp. 108-114). Tallinn: Eesti Koostöökogu Tallinn
- Sarkadi, A., Kristiansson, R., Oberklaid, F. & Bremberg, S. (2008). Fathers' involvement and children's developmental outcomes: a systematic review of longitudinal studies. *Acta Paediatrica*, 97: 153-158
- Sinisaar, H. & Tammpuu, P. (2009). *Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikameetmed*. Poliitikaanalüüs. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 4. Tallinn: Sotsiaalministeerium

Stewart, S. D. (1999). Disneyland Dads, Disneyland Moms? : How Nonresident Parents Spend Time With Absent Children. *Journal of Family Issues*, 20: 539-556

Strömpl, J. (2007). Meesuuringutes kasutatavad uurimismeetodid. Rmt. Kutsar, D. (toim.) *Mees sotsiaaluuringu subjektina* (pp. 21-37). Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 2. Tallinn: Sotsiaalministeerium

Tiedje, L.B. & Darling-Fisher, C. (1996). Fatherhood Reconsidered: A Critical Review. *Research in Nursing and Health*, 19: 471-484

Toming, M.-L. (2007). Isarolli muutumine – isa lapsega kodus. *Ariadne Lõng VII* (1/2): 65–76

Trinder, L. (2008). Maternal Gate Closing and Gate Opening in Postdivorce Families. *Journal of Family Issues*, 29(10): 1298-1324

Uljas, J. (toim.) (2002). *Mehe ettekujutus võrdõiguslikkusest*. Rmt. Tallinn: MR Piller

Urbas, R. (2007). Minu unistuste isa. Põhikooli õpilaste kirjandite temaatiline analüüs. *Sotsiaaltöö* 6: 43-45

Urbas, R. (2010). Lahutatud isaks olemine Eestis. Magistritöö. Tartu Ülikool

Walter, M. (2000). Parental Involvement of un-wed non-resident fathers. *Family Matters*, 57: 34-39

Walzer, S. (1998). *Thinking About the Baby: Gender and Transitions into Parenthood*. Philadelphia: Temple University Press

Uuringud ja väljaanded

Eesti Statistika aastaraamat 2012 (2012). Statistikaamet

Lapsed ja Eesti ühiskond. Väärtushinnangute uuring RISC. Lisa Eesti maa-aruandele (2006) Sotsiaalministeerium (TNS Emor)

Laste kaasatus ja vanemaharidus Eesti ühiskonnas. Väärtushinnangute uuring RISC. Lisa Eesti maa-aruandele (2008) Sotsiaalministeerium (TNS Emor)

Riiklike perepoliitiliste meetmete analüüs (2009) Sotsiaalministeerium

Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009 (2010) Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 1

Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012-2020 (2011) Sotsiaalministeerium

Kasutatud allikad

Riigi Teataja:

Eesti Vabariigi lastekaitse seadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/121032011050> (05.10.2012)

Haldusmenetluse seadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/123022011008> (03.01.2013)

Karistusseadustik <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411> (10.12.2012)
Kohtutäituri seadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/13252632?leiaKehtiv> (10.12.2012)
Perekonnaseadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603> (05.10.2012)
Riigilõivuseadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/119122012011> (03.01.2013)
Täitemenetluse seadustik <https://www.riigiteataja.ee/akt/113062012002> (10.12.2012)
Kohtulahendite otsing (alates 2006)
https://www.riigiteataja.ee/kohtuteave/maa_ringkonna_kohtulahendid/main.html
(12.10.2012)
Korduma kippuvad küsimused. 6. Isikuandmete asendamine kohtulahendites
<https://www.riigiteataja.ee/kkk.html> (12.10.2012)

Muud internetiallikad:

Aunpu, V. (2011). Lapsega suhtlemiskorra määramisest, ainuhooldusõigusest ja otsustusõigusest lapse elukoha määramisel.. *Advokaadibüroo Aivar Pilv Kliendileht (detsember 2011)*. 14.12.2011 <http://www.apilv.ee/lapsega-suhtlemiskorra-maaramisest-ainuhooldusoigusest-otsustusoigusest-lapse-elukoha-maaramisel/19/526/90/article>
(10.12.2012)

Juristaitab.ee (a). Mis on riigi õigusabi <http://www.juristaitab.ee/KKK/kohtusse-poordujale/riigi-oigusabi/mis-on-riigi-oigusabi> (10.12.2012)

Juristaitab.ee (b). Elatis lapsele <https://www.juristaitab.ee/KKK/perekonناسuhted/elatis-lapsele/> (10.12.2012)

Justiitsministeerium (2010). Jõustub uus perekonnaseadus 29.06.2010
<http://www.just.ee/50645> (12.11.2012)

Kohtutäiturite ja Pankrotihaldurite Koda. Elatise võlgnike nimekiri
<http://www.kpkoda.ee/content/elatise-v%C3%B5lgnike-nimekiri/elatise-v%C3%B5lgnike-nimekiri-0> (20.12.2012)

Kärmas, M. (2010). Vihane peretüli: „Psühholoogilise ekspertiisina vormistatakse laimu!“.
Eesti Ekspress 25.03.2010 <http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/elu/vihane-peretuli-psuhholoogilise-ekspertiisina-vormistatakse-laimu.d?id=30000489> (07.08.2012)

MTÜ Üksikvanema Heaks. „Issi, kus sa oled?“ kampaania tutvustus
<http://www.yksikvanem.com/2012/11/08/kampaania-issi-kus-sa-oled/> (20.12.2012)

Riigikohtulahend 3-2-1-13-07 <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/3-2-1-13-07>
(14.12.2012)

Pöldvere, P-M., Kadakas, K. (2009). Lepitusmenetlus – uus tervitatav alternatiivne vaidluste lahendamise viis. *Äripäev.ee Õigusblog Aivar Pilv* 15.06.2009
http://www.ap3.ee/blog/2009/06/15/Lepitusmenetlus_uus_tervitatav_alternatiivne_vaidluste_lahendamise_viis (14.12.2012)

Turkin, V. (2012). Üleöö lapse hooldusõigusest ilma. *Eesti Päevaleht* 21.05.2012
<http://www.epl.ee/news/arvamus/viktor-turkin-uleoo-lapse-hooldusoigusest-ilma.d?id=64422798> (11.10.2012)

Täitestatistika 2011 nõuete järgi <http://www.just.ee/13389> (20.12.2012)

LISAD

Kuulutus

Tere!

Otsin seoses magistritöö kirjutamisega uuringusse oma lapsest (lastest) lahuselavaid isasid, kellel on olnud probleeme pärast lahutust või kooselu lõppemist oma lastega kohtuda ning kes on oma murele lahenduse leidmiseks pöördunud lastekaitse-, sotsiaaltöötaja, kohtu või muu institutsiooni poole.

Kui Sul endal on selliseid kogemusi või kui Sa tead kedagi, kes võiks oma kogemusi jagada, siis palun võta ühendust: huul.mariliis@gmail.com.

Juba ette tänades,

Mari-Liis Huul (Tallinna Ülikooli sotsioloogia magistrant)

Isade intervjuu kava

Lapsed:

Mitut last teema puudutab, nende vanus ja sugu

Millal läks lapse/laste emast lahku, kaua ei ela enam lastega koos (taustainfona: kaua suhe kestis, ametlik lahutus või lahkuminek)

Millal viimati last/lapsi nägi, kui tihti näeb ja saab suhelda

Millised probleemid lastega suhtlemisel ja kohtumisel esinevad ning kuidas need väljenduvad

Kas on kokku lepitud suhtlemiskord, milline see on, kuidas kokku lepiti (kui ametlikku suhtlemiskorda ei ole, siis kuidas emaga kokkulepete sõlmimine käib)

Kas on määratud elatis, kuidas isa maksab seda

Kuidas lastega hakkama saab, kuidas veedavad koos aega

Institutsioonid:

Kogemused erinevate institutsioonidega (rahulolu, esile kerkinud probleemid jm)

Suhtumine isadesse ühiskonna ja institutsioonide poolt

Ettepanekud kitsaskohtadele:

Murekohad seadusandluses

Milliseid lahendusi murekohtadele pakub